

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2025 р., № 2 (88)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: О. В. Машенко,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук,
професор

Головний редактор:

П. С. Покатаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління,
професор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський
національний університет внутрішніх справ

А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та методи викладання правознавства, Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційно-
го та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»

М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет

А. В. Хрідочкін, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний
університет

Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністра-
тивного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки
фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський держав-
ний університет внутрішніх справ

Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри
митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності,
Університет публічної служби (Угорська Республіка)

Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії
і теорії держави та права, Запорізький національний університет

О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ

В. В. Шаблістий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для
органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний
технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: С. В. Белькова

Редактори: С. В. Старкова

Технічний редактор: А. С. Лаптєва

Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

ISSN 1813-338X

виходить щоквартально

Журнал включено до Переліку наукових
фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук (спеціальності: D8. Право,
D9. Міжнародне право) відповідно до Наказу
МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

**Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща)**

Засновник:

Класичний приватний університет
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 1543 від 09.05.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-04414.
Суб'єкт у сфері друкованих медіа –
Класичний приватний університет
(вул. Університетська, буд. 70-б, м. Запоріжжя, 69002,
kpuinform@gmail.com, тел. +38 (061) 228-07-78).

**Видавництво та друк – Видавничий дім
«Гельветика»**

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
30 травня 2025, протокол № 8

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора
і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання
на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. –
2025. – № 2 (88).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, +38 050-810-87-82
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 12.05.2025.
Підписано до друку 02.06.2025.
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 0825/656.

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>О. П. Гетманець</i> ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ.....	6
<i>В. В. Гуґлей</i> ФІНАНСОВА ДИСЦИПЛІНА ЯК ПЕРЕДУМОВА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ.....	12
<i>Д. С. Єгоров</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	17
<i>О. В. Мащенко, П. С. Покатаєв</i> ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩИХ МАСОВИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ.....	27
<i>Р. С. Пінчук</i> ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ СПЕЦПІДРОЗДІЛУ США SWAT ДЛЯ ПОТРЕБ ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ «ОБ'ЄДНАНА ШТУРМОВА БРИГАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ «ЛЮТЬ».....	36
<i>Д. Г. Пріхніч</i> АДМІНІСТРАТИВНИЙ АКТ ТА ФАКТИЧНА ДІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ.....	44
<i>Т. О. Рекуненко</i> СУБ'ЄКТИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ.....	49
<i>І. І. Слонь</i> ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕЖИМУ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ.....	55
<i>С. С. Соха</i> СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ.....	61
<i>Г. М. Шерстюк</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ГРОМАДСЬКОГО І ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ.....	70

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Ю. В. Абакумова, О. О. Прасов, С. М. Алфьоров</i> ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	77
---	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Н. В. Рудік</i> ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	88
---	----

С. О. Холодовський

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ

ОБМЕЖЕННЯ І КОНТРОЛЮ ОЗБРОЄНЬ:

ПЕРША ГААЗЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ 1899 РОКУ.....95

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Ю. М. Баєрій

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПАРАДИГМА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ ПОЧ. ХІХ – І ПОЛ. ХХ СТ.....101

М. Г. Братасюк, В. М. Братасюк

СМИСЛОВА БЕЗПЕРЕРВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ

ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ СУЧАСНОСТІ.....108

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

<i>Getmanets O. P.</i> LEGAL MECHANISM OF STATE FINANCIAL MONITORING.....	6
<i>Gugley V. V.</i> FINANCIAL DISCIPLINE AS A PREREQUISITE FOR FINANCIAL SECURITY.....	12
<i>Yehorov D. S.</i> TRANSFORMATION OF THE TAX SYSTEM OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD: INTERNATIONAL EXPERIENCE	17
<i>Mashchenko O. V., Pokataiev P. S.</i> PROBLEMS OF IDENTIFICATION AND LEGAL DEFINITION OF SOCIALLY SIGNIFICANT MASS EVENTS IN UKRAINE.....	27
<i>Pinchuk R. S.</i> IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN TRAINING OF THE US SWAT SPECIAL UNIT FOR THE NEEDS OF THE SPECIAL PURPOSE POLICE DEPARTMENT JOINT ASSAULT BRIGADE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE "LYUT"	36
<i>Prikhnich D. H.</i> ADMINISTRATIVE ACT AND FACTUAL ACTION AS A TOOL FOR LEGAL REGULATION OF FOOD SECURITY.....	44
<i>Rekunenko T. O.</i> PROVIDERS OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF FINANCE.....	49
<i>Slon I. I.</i> THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PUBLIC ORDER REGIME IN MODERN INTERNATIONAL PRIVATE LAW.....	55
<i>Sokha S. S.</i> CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF CIVIL SOCIETY'S INFLUENCE ON LOCAL SELF-GOVERNMENT.....	61
<i>Sherstiuk H. M.</i> PECULIARITIES OF THE LEGAL NATURE OF PUBLIC ORDER AND SECURITY.....	70

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

<i>Abakumova Yu. V., Prasov O. O., Alforov S. M.</i> ENVIRONMENTAL SECURITY OF UKRAINE: CRIMINAL AND ADMINISTRATIVE ASPECTS.....	77
--	----

INTERNATIONAL LAW

<i>Rudik N. V.</i> CROSS-BORDER COOPERATION OF UKRAINE'S REGIONS AS AN INSTRUMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT.....	88
--	----

Kholodovskyi S. O.

HISTORY OF INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR THE LIMITATION AND CONTROL OF ARMS: THE FIRST HAGUE CONFERENCE OF 1899.....	95
--	----

PHILOSOPHY OF LAW

Bagriy Yu. M.

MORAL AND ETHICAL PARADIGM OF THE RULE OF LAW IN THE WORK OF UKRAINIAN THINKERS OF THE 19TH AND FIRST HALF OF THE 20TH CENTURIES.....	101
---	-----

Bratasiuk M. H., Bratasiuk V. M.

THE MEANINGFUL CONTINUITY OF THE NATIONAL LEGAL TRADITION AS A PRESSING ISSUE OF CONTEMPORARY UKRAINE.....	108
---	-----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.1>

О. П. Гетманець

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри правового забезпечення
підприємницької діяльності та фінансової безпеки ННІ № 5
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

У статті визначені важливі аспекти реалізації правового механізму проведення державного фінансового моніторингу в Україні. Встановлено, що у період воєнного стану та у післявоєнну відбудову національної економіки актуальним є визначення правового механізму державного фінансового моніторингу, як сучасного напрямку діяльності уповноважених суб'єктів в сфері обігу фінансових ресурсів, що використовують фінансовий моніторинг, як інструмент протидії фінансової злочинності, а також засіб забезпечення спроможності фінансових інституцій та захисту національних інтересів. Проаналізовані думки вчених щодо «широкого» та «вузького» підходу до сутності фінансового моніторингу, що обмежуються констатацією його значення, або, як засобу боротьби з легалізацією злочинних доходів в сфері запобігання та протидії, або, як знаряддя національної безпеки, відповідно. Підкреслюється, що державний фінансовий моніторинг, як діяльність з запобігання та протидії фінансовим правопорушенням та злочинам складає важливий напрям фінансової діяльності уповноважених суб'єктів і потребує відповідного фінансово-правового механізму регулювання. Досліджені повноваження суб'єктів державного фінансового моніторингу і визначено, що вони охоплюють засоби протидії та запобігання фінансовим правопорушенням та злочинам у всіх сферах обігу фінансових ресурсів, не обмежуючись сферою запобігання та протидії легалізації доходів одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму тощо. Наголошено на проведенні фінансової розвідки, як сучасного засобу боротьби з незаконними фінансовими операціями, що потребує впровадження в діяльність суб'єктів державного фінансового моніторингу прав на спостереження за фінансовими операціями та засобів покарання порушників. Визначено, що механізм правового регулювання державного фінансового моніторингу має фінансово-правову природу і запропоновано внести зміни в чинний закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 361-IX від 6.12.2019.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, фінансова безпека, фінансовий контроль, фінансова розвідка, суб'єкти державного фінансового моніторингу, фінансово-правовий механізм.

Постановка проблеми. Фінансовий моніторинг, як діяльність у сфері обігу приватних та публічних фінансових ресурсів підлягає опрацюванню та оновленню підходів до встановлення правового механізму реалізації, зважаючи на війну в Україні та завдання післявоєнного оновлення. Традиційним є погляд

у науковій літературі на фінансовий моніторинг, як на засіб запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового значення (далі – засіб запобігання та протидії). Законодавство визначає – фінансовий моні-

торинг це «сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу» [1]. Актуальним є оновлення правових основ фінансового моніторингу, враховуючи його сучасне значення, як інструмента забезпечення законності фінансових операцій, і не тільки в сфері запобігання та протидії.

Державний фінансовий моніторинг на відміну від первинного, забезпечується проведенням сукупності заходів з збору, обробки та аналізу інформації про фінансові операції та інші, що покладаються на – Національний банк України (далі – НБУ), Державну службу фінансового моніторингу (далі – Держфінмоніторинг), Міністерство фінансів України (далі – Мінфін), Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) та інші органи державної влади, що свідчить про діяльність з систематичного спостереження за реалізацією державної фінансової політики, яка націлена на розвиток економіки, попередження та усунення фінансових правопорушень та злочинів, захист та оборону національних інтересів.

Впровадження фінансового моніторингу, як засобу системного оцінювання важливих фінансових інституцій, визначається Стратегією розвитку фінансового сектору України від 19 червня 2023 року, яка передбачає п'ять цілей: макроекономічну стабільність, фінансову стабільність, відновлення країни, сучасні фінансові послуги та інституційну спроможність регуляторів та ФГВФО, а також разом з довгостроковими завданнями, вирішення сучасних поточних завдань, зокрема і шляхом перевірки «...дотримання ключових індикаторів, важливих у короткостроковій перспективі під час повномасштабної війни, які надалі за потреби буде актуалізовано» [2]. Важливо, що однією з умов вступу України до ЄС, за рекомендацією FATF, є дотримання міжнародних стандартів фінансової діяльності на всіх рівнях суспільного виробництва, що також покладається на фінансовий моніторинг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий механізм державного фінансового моніторингу, як інструменту запобігання та протидії, встановлюється законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»

(далі – Закон про запобігання та протидію) [1]. Чинний закон містить визначення «фінансовий моніторинг» і визначає його сутність на первинному та державному рівні шляхом окреслення повноважень задіяних суб'єктів в зазначеній сфері, проте не охоплює всіх властивостей його реалізації у інших напрямках фінансової діяльності, як публічних так і приватних суб'єктів.

Фінансовий моніторинг з позицій особливостей правового регулювання досліджується в роботах П. Борцевич [3], Л. Новікової [4], В. Острівної [5], М. Перепелиці [6], Л. Пушак та Н. Трушкіної [7] та інших. Аналіз правових засад фінансового моніторингу, наданий у публікаціях, свідчить про зосередження науковців на наступних моментах. По перше, відсутності одностайного підходу до трактування понять «правовий механізм», зокрема і щодо фінансового моніторингу. Так, М. Перепелиця приходить до висновку: «... незважаючи на те, що Україна натеper виконала вже досить багато умов у сфері уніфікації вітчизняного законодавства з міжнародним щодо фінансового моніторингу, воно (законодавство) усе ж таки не відповідає цілком світовим стандартам у цій сфері відносин» [6, с. 29].

По друге, науковці характеризують правові проблеми реалізації фінансового моніторингу, як засобу протидії (легалізації) відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансування тероризму, залишаючи за межами такий аспект державного фінансового моніторингу, як контроль фінансових операцій та фінансові розслідування. Наприклад у роботі Я. Пушак та Н. Трушкіної підкреслюється, що у законодавстві: «... не прописано загальних засад фінансового моніторингу як інструменту забезпечення національної безпеки [7, с. 200].

По третє, в наукових працях, як правило, не характеризуються системні складові фінансового моніторингу, а окреслюються загальні завдання що притаманні, як первинному, так і державному фінансовому моніторингу. Наприклад, висновок Л. Борцевич: «У цілому, сутність фінансового моніторингу слід розглядати як сукупність форм та методів взаємовідносин, що виникають при проведенні фінансових операцій клієнтами через фінансові установи з урахуванням законодавчо покладених на них обов'язків забезпечення заходів щодо повного та своєчасного запобігання і протидії легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму з урахуванням провідних світових тенденцій у галузі, способів та методів легалізації доходів, а також сукуп-

ності збору, обробки та аналізу інформації та її передачі до спеціалізованих органів держави, які, у свою чергу, здійснюють перевірку правомірності проведення таких операцій і перевіряють джерела походження доходів клієнтів, а також послідовного економічно соціального розвитку суспільства та боротьби з суспільно небезпечними явищами» [3, с. 425]. Наведене визначення охоплює значно широкий спектр фінансових відносин без врахування ознак проведення фінансового моніторингу, на різних рівнях економічних відносин і в різних напрямках фінансової діяльності держави.

Отже, слід з'ясувати, як сутність державного фінансового моніторингу, так і сучасний правовий механізм його реалізації в сучасних умовах розвитку економічних відносин.

Мета статті – на основі аналізу чинного законодавства та позицій науковців щодо сутності фінансового моніторингу визначити новітнє значення державного фінансового моніторингу та актуальні проблеми реалізації його правового механізму в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови в Україні, з метою їх вирішення на підставі означення напрямів удосконалення фінансового законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. З'ясування сучасного правового механізму проведення державного фінансового моніторингу наштовхується на сутність поняття «державний фінансовий моніторинг», а також на розбіжності поглядів науковців на категорію «правовий механізм» та її відмежування від пов'язаних категорій «правові засади» та «правове регулювання».

У чинному законодавстві дефініція «державний фінансовий моніторинг», як і дефініції, що пов'язують його проведення з повноваженнями задіяних суб'єктів, обмежується посиланням на сукупність заходів, які спрямовуються на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії [1]. Завдання державного фінансового моніторингу забезпечуються виконанням широкого кола повноважень відповідних суб'єктів по реалізації правового механізму запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення (далі – правовий механізм запобігання та протидії).

На суб'єктів державного фінансового моніторингу покладаються наступні повноваження: державне регулювання та нагляд за суб'єктами

первинного фінансового моніторингу, шляхом проведення планових та позапланових перевірок, к тому числі безвізних; видання нормативно-правових актів по їх проведенню та притягненню до відповідальності; вживання запобіжних заходів та заходів впливу за порушення вимог законодавства з запобігання та протидії; створювати у власних структурах відповідні підрозділи; збирати та зберігати інформацію щодо діяльності з запобігання та протидії; співпрацювати з органами виконавчої влади, державними реєстраторами, правоохоронними органами та інші (ст. 18 «Повноваження та обов'язки суб'єктів державного фінансового моніторингу» Закону України про запобігання та протидію) [1]. Чинний закон забезпечує виконання повноважень суб'єктів державного фінансового моніторингу у окресленій сфері запобігання та протидії.

Проте, повноваження по проведенню державного фінансового моніторингу покладаються і на інших суб'єктів, зокрема у банківській діяльності, на ринку фінансових послуг, при проведенні операцій з бюджетними коштами тощо. Так, проведення моніторингу та контролю ризиків банківської діяльності, як напрям банківського нагляду покладається на НБУ [8].

Ще більш широкі та деталізовані повноваження по проведенню державного фінансового моніторингу встановлюються Держфінмоніторингу, зокрема, відповідно до Звіту про діяльність служби за 2024 рік у повноваженнях – розвиток законодавчої бази з питань запобігання та протидії; збір, обробка та аналіз інформації про діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу; право зупинення фінансових операцій; проведення фінансових розслідувань, зокрема щодо протидії фінансуванню війни та тероризму (сепаратизму), відмивання доходів від корупційних діянь, розслідування операцій, пов'язаних з бюджетними коштами та іншими державними активами та інші [9, с. 18–35].

Аналіз повноважень суб'єктів державного фінансового моніторингу доводить, що правовий механізм державного фінансового моніторингу реалізується шляхом встановлення повноважень на проведення заходів, які можливо згрупувати та означити, як: нормотворчі, організаційні, контрольні, інформаційно-аналітичні та з фінансової розвідки. В сучасних умовах воєнного стану в Україні набуває актуальності проведення фінансової розвідки, як сучасного засобу стеження за фінансовими операціями і недопущення протиправності їх проведення.

Фінансова розвідка визначається науковцями, як елемент досудового розслідування у кримінальних провадженнях, які пов'язані з дослідженням фінансових операцій [10]. Проте у фінансовому моніторингу, що покладається на Держфінмоніторинг, фінансова розвідка використовується, як засіб «адміністративного типу» [9].

При аналізі сутності фінансового моніторингу науковці акцентують увагу на окремих аспектах його проведення. Трактують фінансовий моніторинг з позицій так званого «широкого» та «вузького» кола поглядів науковців, надається в роботі Я. Пушак та Н. Трушкіної, які доводять: «...що цю економічну категорію пропонується трактувати як інструмент забезпечення національної безпеки на основі реалізації сукупності інституційних, нормативно-правових, організаційно-економічних, інноваційних, інвестиційних інформаційних заходів» [7, с. 199] і зазначають недосконалість його нормативно-правового забезпечення. Таким чином погляд на державний фінансовий моніторинг з позицій його інструментального призначення не обмежується сферою запобігання та захисту, як і правовий механізм.

В сучасних умовах в Україні слід враховувати наявність таких процесів і явищ, пов'язані з війною, як руйнування матеріального виробництва, ризики підприємницької діяльності та нарощування тіньового бізнесу, нівелювання доходів населення, підвищення рівня нелегальної зайнятості та безробіття, зростання економічної злочинності, ухилення від сплати податків, тощо. З позицій призначення державного фінансового моніторингу у фінансовій системі і завдань в системі національної безпеки, а також з врахуванням багатоваріантності засобів реалізації, слід визначити, що правовий механізм державного фінансового моніторингу повинен законодавчо забезпечувати повноваження суб'єктів, як первинного так і державного фінансового моніторингу по попередженню та усуненню негативних наслідків незаконних фінансових операцій у фінансовій системі країни.

В сучасних правових дослідженнях дефініція «механізм правового регулювання» застосовується для означення елементів правової системи, які використовуються для регулювання суспільних відносин. Визначаючи механізм правового регулювання фінансових відносин Л.К. Воронова вказувала: «... що він містить такі правові елементи, як правові норми, правові

відносини, правову відповідальність, правову свідомість» [11, с. 432]. Державний фінансовий моніторинг, як діяльність з запобігання та протидії фінансовим правопорушенням та злочинам складає важливий напрям фінансової діяльності уповноважених суб'єктів і потребує відповідного фінансово-правового механізму регулювання.

З'ясовуючи сутність механізму правового регулювання фінансового моніторингу в Україні Л. Острівна вказує, що вказаний термін є методологічно необхідним при дослідженні соціальних процесів а також «... може бути застосованим до системи адміністративно-правового регулювання фінансового моніторингу» [5, с. 132]. Слід уточнити, що державний фінансовий моніторинг, як діяльність у сфері фінансових відносин, регламентується нормами фінансового законодавства, що потребує з'ясування засобів саме фінансово-правового впливу.

Іноді дослідники приходять до висновку про необмежене коло соціальних відносин щодо реалізації правового механізму фінансового моніторингу. Так, Л. Новикова при з'ясуванні сутності правового регулювання первинного фінансового моніторингу зазначає: «...що це стосується визначення меж цих відносин, повноважень державних органів, процесуального порядку здійснення фінансового моніторингу» [4, с. 37]. Поділяючи думку науковця стосовно необхідності визначення повноважень державних органів та процедури проведення, все ж такі межі цих відносин охоплюються, перш за все, фінансовими відносинами, оскільки йдеться про боротьбу з фінансовими правопорушеннями та злочинами у всіх складових фінансової системи.

Проведення державного фінансового моніторингу покладається на вище вказаних суб'єктів, які є органами державної влади і за правами, обов'язками, завданнями діяльності та функціями мають фінансово-правовий статус, виконують діяльність, що охоплює фінансові відносини, і не зважаючи на різні інші повноваження в сфері суспільного виробництва, повинні забезпечувати дотримання вимог фінансового законодавства.

Правовий механізм державного фінансового моніторингу в сучасних умовах повинен забезпечувати:

— встановлення повноважень суб'єктів державного фінансового моніторингу щодо проведення державної фінансової політики по боротьбі з незаконними фінансовими операціями у всіх сферах фінансових відносин;

- контроль з боку органів державної влади та громадськості за дотриманням законодавства суб'єктами фінансового моніторингу;
- розвиток законодавчої бази суб'єктами державного фінансового моніторингу з метою встановлення європейських стандартів проведення фінансових операцій та співпраці з міжнародними фінансовими організаціями;
- провадження єдиної автоматизованої системи збору, обробки, аналізу інформації щодо проведення фінансового моніторингу;
- удосконалення взаємовідносин з регулятором та іншими органами державної влади та громадськістю, шляхом укладення спільних документів, обміном інформацією, розміщенням інформації на офіційних сторінках у соціальних мережах;
- забезпечення законності фінансових операцій на всіх рівнях фінансової системи шляхом активізації діяльності з фінансової розвідки та інші.

Висновки і пропозиції. Державний фінансовий моніторинг – це діяльність державних суб'єктів, на яких покладаються повноваження з проведення сукупності заходів у сфері обігу публічних та приватних фінансових ресурсів, з метою попередження та усунення фінансових правопорушень та злочинів.

Реалізацій функцій державного фінансового моніторингу забезпечується фінансово-правовими нормами, які регламентують діяльність уповноважених суб'єктів та охоплюють аналітичні, організаційні, методологічні, нормотворчі, контрольні та розвідувальні повноваження, націлені на фінансову безпеку та захист національних фінансових інтересів.

Фінансова розвідка, як діяльність суб'єктів державного фінансового моніторингу, що забезпечує активізацію та цілеспрямованість розслідування фінансових правопорушень та злочинів – є важливим сучасним засобом державного фінансового моніторингу, що потребує внесення змін у ст. 1 «Визначення термінів» Закону України про запобігання та протидію, шляхом встановлення дефініції та права на приведення відповідних заходів суб'єктами державного фінансового моніторингу.

Правовий механізм державного фінансового моніторингу, що має фінансово-правову природу, охоплює сукупність правових засобів, що регулюють фінансові відносини, націлені на забезпечення проведення законності фінансових операцій та ефективне регулювання фінансової діяльності публічних та приватних суб'єктів економічних відносин.

Список використаної літератури:

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України від 28.11. 2002 р. № 249-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 1. Ст. 2.
2. Нова Стратегія розвитку фінансового сектору: протистояння викликам війни у фінансовому секторі та підтримка оновлення економіки України. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку* : сайт. 29.08.2023 р. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/nova-stratehiia-rozvytku-finansovoho-sektoru-protystoiannia-vyklykam-viiny-u-finansovomu-sektori-ta-pidtrymannia-vidnovlennia-ekonomiky-ukrainy/>
3. Борцевич П.С. Сучасні аспекти правового регулювання фінансового моніторингу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 423–426. URL: <https://orcid.org/0000-0003-0921-0779>
4. Новикова Л. В. Правове регулювання первинного фінансового моніторингу в Україні. *Право і Безпека*. 2010. № 1. С. 33–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_1_8
5. Острівна В.С. Правове регулювання фінансового моніторингу в Україні: співвідношення категорій. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія Право*. 2012. Вип. 3–4. С. 130–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2012_3-4_20
6. Перепелиця М.О. Проблеми правового регулювання структури національної системи фінансового моніторингу в контексті міжнародних правил та порожен. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2021. № 49. С. 26–30.
7. Пушак Я.Я., Трушкіна Н.В. Сутність поняття «фінансовий моніторинг» у контексті забезпечення національної безпеки. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 2 (41). С. 197–203. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2\(41\).197-203](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.2(41).197-203).
8. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 груд. 2000 р. № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30.
9. Звіт Державної служби фінансового моніторингу за 2024 рік. Київ, 2025. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/2025/REPORT2024.pdf>
10. Колодійчук О., Карапетян О., Рудий Р. Передумови та ретроспектива формування фінансової розвідки України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3 (35). URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1686>
11. Воронова Л.К. Фінансове право України. Підручник. 2006. Київ : Прецедент; Моя книга. 448 с.

Getmanets O. P. Legal mechanism of state financial monitoring

The article identifies important aspects of the implementation of the legal mechanism for conducting state financial monitoring in Ukraine. It is established that during the period of martial law and the post-war reconstruction of the national economy, it is relevant to determine the legal mechanism of state financial monitoring as a modern direction of activity of authorized entities in the sphere of circulation of financial resources that use financial monitoring as a tool for combating financial crime, as well as a means of ensuring the capacity of financial institutions and protecting national interests. The opinions of scientists on the "broad" and «narrow» approach to the essence of financial monitoring are analyzed, which are limited to stating its significance, or as a means of combating the legalization of criminal proceeds in the sphere of prevention and counteraction, or as a tool of national security, respectively. It is emphasized that state financial monitoring, as an activity to prevent and counteract financial offenses and crimes, is an important direction of financial activity of authorized entities and requires an appropriate financial and legal mechanism of regulation. The powers of state financial monitoring entities were studied and it was determined that they encompass means of countering and preventing financial offenses and crimes in all areas of financial resource circulation, not limited to the scope of preventing and countering the legalization of proceeds from crime, financing of terrorism, etc. It was emphasized that financial intelligence is a modern means of combating illegal financial transactions, which requires the implementation of the rights to monitor financial transactions and means of punishing violators in the activities of state financial monitoring entities. It was determined that the mechanism of legal regulation of state financial monitoring is of a financial and legal nature and it was proposed to make amendments to the current Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to the Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Financing of Terrorism and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction" No. 361-IX dated 6.12.2019.

Key words: financial monitoring, financial security, financial control, financial intelligence, subjects of state financial monitoring, financial and legal mechanism.

В. В. Гуглейаспірант кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФІНАНСОВА ДИСЦИПЛІНА ЯК ПЕРЕДУМОВА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розкривається значення фінансової дисципліни як фундаментального чинника забезпечення фінансової безпеки держави. Обґрунтовується взаємозв'язок між ефективним правовим регулюванням публічних фінансів, дієвістю контролюючих органів та рівнем дотримання фінансової дисципліни. Акцент зроблено на міждисциплінарному підході до вивчення проблематики, що поєднує інструменти юридичного аналізу, економіки, фінансового моніторингу та управління. Встановлено, що у нормативно-правових актах термін «фінансова дисципліна» має практичне значення, однак чіткого нормативного визначення він не отримав, що спричиняє правову невизначеність при практичному застосуванні. У статті наголошується на необхідності кодифікації цієї категорії на рівні законодавства України.

Зроблено огляд основних джерел, у яких фінансова дисципліна розглядається як результат ефективної роботи системи фінансового контролю, зокрема діяльності Рахункової палати, Державної аудиторської служби, податкових органів. Здійснюється акцент на можливості порушень фінансового законодавства та неефективного витрачання бюджетних коштів, що є наслідком слабкої реалізації контролюючих функцій. Зазначено, що фінансова дисципліна, крім бюджетної та податкової складової, охоплює аспекти правомірного виконання зобов'язань, прозорості й підзвітності.

Також представлено погляди зарубіжних дослідників, які підкреслюють важливість фінансової дисципліни для сталого розвитку країн, що розвиваються. Здійснено висновок, що фінансова дисципліна є не лише інструментом фінансової політики, а і правовим механізмом гарантування економічної стабільності та публічного порядку у сфері фінансів.

Фінансова дисципліна у публічному секторі, як правило, розглядається у розрізі основних напрямів фінансової діяльності держави, що дозволяє класифікувати її за окремими видами. Зокрема, у практиці державного управління широко вживається термін «бюджетна дисципліна», що охоплює дотримання норм бюджетного законодавства і є складовою фінансової дисципліни загалом. Окрему категорію становить податкова дисципліна, яка передбачає своєчасне, повне та достовірне виконання платниками податків покладених на них обов'язків, зокрема сплату податків і зборів, подання звітності та утримання від порушення податкового законодавства.

Обґрунтовується, що фінансова дисципліна – це не лише економічна доцільність, а насамперед юридичний обов'язок, що забезпечується комплексом правових норм та інституційних механізмів, а її дотримання є основою для формування ефективної системи фінансового управління і передумовою фінансової безпеки держави.

Ключові слова: фінансова дисципліна, публічні фінанси, фінансова безпека, фінансова політика, податкова дисципліна.

Постановка проблеми. У контексті сучасних глобальних викликів, зокрема економічної нестабільності, воєнних загроз та трансформації фінансових ринків, питання забезпечення фінансової безпеки держави набуває особливої значущості. Особливу роль у цьому процесі відіграє інституційно-правовий механізм забезпечення фінансової дисципліни. Фінансова дисципліна держави, як сукупність норм, пра-

вил і процедур, спрямованих на забезпечення ефективного та законного використання публічних фінансів, має правову природу та виконує функцію запобігання фінансовим ризикам, а також є інструментом запобігання фінансовим порушенням, бюджетній неефективності та корупційним проявам. Саме тому, дослідження фінансової дисципліни є актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору, оскільки воно

сприяє вдосконаленню механізмів контролю за публічними фінансами, підвищенню ефективності бюджетної політики та забезпеченню фінансової безпеки держави. Фінансова дисципліна є невід'ємною складовою функціонування публічних фінансів, що забезпечує ефективність та стабільність фінансової системи держави, тому її дослідження повинно ґрунтуватися на міждисциплінарному підході, поєднуючи методи юридичного аналізу, економетрії, порівняльного правознавства та стратегічного управління. Відтак, особлива увага повинна бути приділена нормам бюджетного, фінансового та адміністративного права.

Мета даного дослідження полягає у з'ясуванні сутнісного змісту поняття «фінансова дисципліна» в контексті публічних фінансів та обґрунтуванні її ролі як інструменту забезпечення фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Фінансова безпека держави, як елемент національної безпеки, не може бути досягнута без належного рівня фінансової дисципліни, оскільки розбалансованість бюджету, неконтрольований державний борг, непрозора фінансова політика є чинниками, що прямо підривають економічну стійкість та міжнародну фінансову репутацію держави. Ефективна реалізація принципів фінансової дисципліни через правові механізми (бюджетне законодавство, податковий контроль, аудит державних витрат) сприяє формуванню макроекономічної стабільності, а отже – підсилює фінансову безпеку.

Формування системи фінансової безпеки держави неможлива без інституційного забезпечення фінансової дисципліни. З огляду на це, вимагається не лише вдосконалення національного законодавства у сфері публічних фінансів, але й формування відповідальної фінансової культури в органах державної влади.

Наразі спостерігається посилена увага до підвищення прозорості державних фінансів, контролю за витрачанням бюджетних коштів та відповідальності за порушення фінансового законодавства. Недотримання фінансової дисципліни призводить до фінансових ризиків, корупційних проявів, що у свою чергу ускладнює виконання соціально-економічних функцій держави.

Відсутність чіткого визначення фінансової дисципліни в законодавстві створює правову невизначеність та ускладнює її застосування як категорії фінансового права. Це актуалізує необхідність розробки та закріплення нормативного визначення фінансової дисципліни в рам-

ках законодавчих актів, що регулюють фінансовий контроль та відповідальність за порушення фінансово-правових норм. Відтак, фінансова дисципліна є не просто вимогою, а механізмом забезпечення правового порядку у сфері фінансових відносин, що гарантує ефективне функціонування державних фінансів.

На сьогодні, у нормативно-правових актах термін «фінансова дисципліна» вживається в контексті дотримання бюджетного та фінансового законодавства, однак його чітке визначення на рівні законів та кодексів відсутнє. Це створює правову невизначеність, яка може ускладнювати застосування санкцій за порушення фінансової дисципліни та здійснення державного фінансового контролю.

Серед здобутків вчених науково-правової доктрини також існує досить мала кількість публікацій присвячених визначенню фінансової дисципліни. Переважно, вона згадується у контексті наукових досліджень фінансового контролю. Зокрема, при теоретичному аналізі ключових інституцій контролю та аудиту України. Так, автори аналізують інституційно-правові механізми впливу державного контролю на стан фінансової дисципліни в публічному секторі. Зокрема, цікавим є підхід щодо визначення ключових ознак фінансової дисципліни, які формуються з функціонального призначення інституцій контролю: законність, цільове використання бюджетних коштів, прозорість і підзвітність. Таким чином, фінансова дисципліна трактується через призму дотримання принципів бюджетного процесу та ефективного використання публічних фінансів [1]. Відтак, фінансова дисципліна розглядається не як самостійна категорія з чітким законодавчим визначенням, а як результат функціонування системи контролю та аудиту. Наголошується, що фінансова дисципліна в умовах України здебільшого забезпечується шляхом діяльності органів фінансового контролю, таких як Рахункова палата, Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба та органи Державної податкової служби. Саме їх системна діяльність у сфері виявлення, фіксації та запобігання порушенням фінансового законодавства є основою формування ефективного середовища фінансової відповідальності.

Інші науковці розглядають фінансову дисципліну у контексті протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та ефективності фінансового моніторингу [2]. Зазначається, що фінансова дисципліна в системі фінансового

моніторингу є елементом законного, прозорого та підзвітного функціонування фінансових установ, насамперед банків. Особлива увага приділяється інституційним та організаційним викликам, серед яких – тінізація економіки, дублювання повноважень, низька автоматизованість, слабка координація між суб'єктами фінансового моніторингу. У такому контексті фінансова дисципліна є результатом ефективного контролю за фінансовими операціями, впровадження міжнародних стандартів та технологічного розвитку інфраструктури моніторингу. Вона прямо пов'язана з оцінкою ризиків і ідентифікацією підозрілих транзакцій.

У Юридичній енциклопедії фінансова дисципліна визначається через практичну площину – як дотримання встановленого порядку здійснення фінансово-кредитних операцій, належного збереження та раціонального використання грошових коштів і матеріальних цінностей, своєчасного виконання зобов'язань перед бюджетом, фондами соціального страхування, банками та іншими суб'єктами фінансових правовідносин. Таке розуміння є суто операційним, воно фіксує стандартну управлінську парадигму, згідно з якою дотримання строків, процедур і норм є синонімом фінансової надійності та правопорядку у сфері фінансів [3].

Фінансова дисципліна осмислюється і як стан дотримання фінансово-правових норм, обов'язкових для підконтрольних об'єктів [4]. Це визначення фіксує правову природу фінансової дисципліни, розглядаючи її як елемент правового режиму публічних фінансів, що діє в системі державного фінансового контролю. На відміну від попереднього визначення, воно переносить акцент з операційного рівня на юридичний – із засобу ефективного управління фінансами на індикатор дотримання вимог законодавства. Таким чином, фінансова дисципліна вбачається не лише як управлінський інструмент, а й як обов'язкова умова законності у сфері фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування.

Висновки досліджень зарубіжних науковців дещо збігаються з вітчизняними. Зокрема, у науковій праці, присвяченій дослідженню критичної ролі фінансової дисципліни в управлінні державними фінансами країн, що розвиваються, підкреслюється, що обмежені фінансові ресурси вимагають ефективного, прозорого та підзвітного управління для забезпечення економічного зростання та соціального розвитку [5]. Автор зазначає, що фінансова дисципліна

є основою для стабільності публічних фінансів, оскільки вона забезпечує дотримання бюджетних обмежень та ефективне використання ресурсів, а невдача у впровадженні фінансової дисципліни може призвести до фінансових криз, соціальних напружень і підриву довіри до уряду. Тому важливим є посилення інституційних механізмів контролю та впровадження міжнародних стандартів управління державними фінансами. Таким чином підкреслюється, що фіскальна дисципліна є не лише технічним аспектом управління фінансами, але й ключовим фактором забезпечення макроекономічної стабільності та сталого розвитку в країнах, що розвиваються.

Як вже зазначалось вище, законодавство України не містить визначення фінансової дисципліни, але фрагментарно, вона так чи інакше згадується у нормативних актах. Наприклад, Наказ Міністерства аграрної політики України №784 від 20.12.2006 року [6], присвячений аналізу стану фінансово-бюджетної дисципліни в системі міністерства та заходам із її поліпшення. У документі фінансова дисципліна розглядається в прикладному контексті – як фактичне дотримання вимог бюджетного та фінансового законодавства при використанні державних коштів і майна.

Наказ вказує на масові порушення, виявлені контролюючими органами (Рахунковою палатою, ДКРС, внутрішніми аудиторамі), зокрема на понад 1,3 млрд грн, що свідчить про низький рівень внутрішнього фінансового контролю, неефективну систему аудиту та формальний підхід до перевірок.

Фінансова дисципліна тут не визначається теоретично, але фактично включає: дотримання процедур закупівель, законне й цільове використання коштів, відповідальність керівників установ за фінансові рішення.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.01.2011 № 148-р «Питання зміцнення фінансово-бюджетної дисципліни» [7] спрямоване на підвищення ефективності управління державними фінансами. Аналізуючи його зміст, можна дійти висновку, що фінансова є комплексом дій органів виконавчої влади, зокрема щодо дотримання вимог бюджетного законодавства, запобігання порушенням при використанні бюджетних коштів і підвищення результативності фінансового контролю.

За таких умов, фінансова дисципліна на рівні державного управління розглядається як засіб запобігання неефективному та нецільовому

використанню державних ресурсів, тлумачиться через систему адміністративних заходів, спрямованих на забезпечення прозорості, результативності й підзвітності у фінансовій сфері.

Важливо звернути увагу, що фінансова дисципліна є ключовим елементом правового регулювання у сфері публічних фінансів. Вона охоплює:

- обов'язкове виконання норм бюджетного законодавства (дотримання процедури бюджетного процесу, використання бюджетних коштів за цільовим призначенням);

- дотримання податкових зобов'язань (правомірне обчислення, своєчасна сплата податків і зборів);

- фінансовий контроль та відповідальність (виявлення і реагування на порушення бюджетної дисципліни, зокрема адміністративна та кримінальна відповідальність);

Зважаючи на вищевикладене, беззаперечно можна зробити висновок про взаємозв'язок фінансової дисципліни з публічними фінансами. Відтак, логічним буде припущення щодо принципів властивих обом категоріям. Саме тому, фінансова дисципліна також ґрунтується на принципах законності, обов'язковості, обґрунтованості та ефективності використання фінансових ресурсів. Вона охоплює такі аспекти як нормативність, контроль та відповідальність. Нормативність у даному контексті – це дотримання законодавчих вимог щодо фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання. Контроль – перевірка та аудит використання бюджетних коштів, фінансової звітності та податкових зобов'язань. Відповідальність – застосування заходів фінансової, адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення фінансового законодавства.

Фінансова дисципліна в публічному секторі традиційно класифікується за видами відповідно до основних напрямів фінансової діяльності держави. До прикладу, у практичній діяльності державних органів використовується поняття «бюджетна дисципліна», яке є частиною фінансової дисципліни та регламентується положеннями бюджетного законодавства. Ще можна виокремити податкову дисципліну, яка включає в себе виконання платниками податків своїх обов'язків відповідно до податкового законодавства, вчасну та повну сплату податків і зборів, подання звітності та недопущення податкових правопорушень.

Засоби досягнення фінансової дисципліни охоплюють як правові, так і організаційно-управлінські механізми, які формуються на основі комплексної взаємодії державних інституцій, норм законодавства та практик належного врядування. Центральним засобом виступає нормативно-правове регулювання, яке закладає фундаментальні правила функціонування системи публічних фінансів: дотримання бюджету, податкове законодавство, принципи цільового та ефективного використання коштів. Водночас лише наявності нормативної бази недостатньо, тому особливе значення має реалізація превентивного фінансового контролю – як внутрішнього, так і зовнішнього – що забезпечує моніторинг, аудит, аналіз ризиків та своєчасне виявлення порушень. Одним із дієвих засобів є посилення інституційної спроможності органів контролю, таких як Рахункова палата, Державна аудиторська служба, органів Державної податкової служби тощо. Також важливою є цифровізація бюджетного процесу, автоматизація фінансової звітності, впровадження електронного документообігу, що мінімізує можливості для порушень і підвищує прозорість. Не менш важливим інструментом є персональна відповідальність керівників установ за порушення фінансової дисципліни, що передбачає застосування адміністративних, фінансових або кримінальних санкцій. Крім того, значну роль відіграє формування фінансової культури та етичних стандартів у сфері управління державними фінансами, що передбачає підвищення професійної компетентності працівників, доброчесність у прийнятті фінансових рішень і прозору комунікацію з громадськістю. У результаті, фінансова дисципліна не досягається одним інструментом – це синергія законодавства, контролю, організаційної відповідальності, прозорості та етичної відповідальності всіх суб'єктів фінансових відносин.

Висновки та пропозиції. Вищевикладене дозволяє сформулювати ряд висновків. По-перше, щодо визначення категорії «фінансова дисципліна». Усі наявні визначення мають спільну концепцію, але є насамперед доктринальними, тобто сформованими в науковій літературі та практичних джерелах, а не в нормативно-правових актах. Їх використання на практиці є виправданим, але воно не має обов'язкової юридичної сили, оскільки законодавчого закріплення фінансової дисципліни в Україні немає.

Відповідно, такий стан речей зумовлює потребу у правовій конкретизації цього поняття на рівні фінансового законодавства, зокрема у Бюджетному або Податковому кодексі, що сприяло б більш чіткій регламентації державного фінансового контролю та відповідальності за порушення фінансової дисципліни.

По-друге, фінансова дисципліна є інструментом реалізації принципів належного врядування, сприяє підзвітності органів влади та прозорості у сфері використання публічних ресурсів. Тому фінансова дисципліна – це не лише економічна доцільність, а насамперед юридичний обов'язок, що забезпечується комплексом правових норм та інституційних механізмів, а її дотримання є основою для формування ефективної системи фінансового управління і передумовою фінансової безпеки держави.

Список використаної літератури:

1. Лукановська, І. Р. Роль ключових інституцій контролю та аудиту України в забезпеченні фінансової дисципліни. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*, (8). <https://doi.org/10.5281/zenodo.12741983>.
2. Куришко О. О. Особливості розвитку системи фінансового моніторингу в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 1. С. 267–275.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 6: Т. Я. 2004. 768 с.
4. Фінансове право : навч. посіб. / кол. авт.: д.ю.н., проф., засл. діяч науки і техн. України О. С. Юнін, д.ю.н., доц. К. Р. Резворович, к.ю.н., доц. М. П. Юніна та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 180 с.
5. Kholjigitov, Golib. The Role of the Fiscal Discipline in Public Finance Management in Developing Countries. *SSRN Electronic Journal*. URL: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2368123>
6. Про затвердження Заходів щодо забезпечення фінансово-бюджетної дисципліни в системі Міністерства аграрної політики України : наказ Мінагрополітики України від 20.12.2006 № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0784555-06#Text>.
7. Питання зміцнення фінансово-бюджетної дисципліни : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.01.2011 № 148-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/148-2011-%D1%80#Text>.

Gugley V. V. Financial discipline as a prerequisite for financial security

The article reveals the importance of financial discipline as a fundamental factor in ensuring the financial security of the state. The relationship between effective legal regulation of public finances, the effectiveness of control bodies and the level of compliance with financial discipline is substantiated. The emphasis is on an interdisciplinary approach to studying the issue, which combines the tools of legal analysis, economics, financial monitoring and management. It is established that in regulatory and legal acts the term “financial discipline” has a practical meaning, but it has not received a clear normative definition. This causes legal uncertainty in its practical application. The article emphasizes the need to codify this category at the level of Ukrainian legislation.

The main sources in which financial discipline is considered as the result of the effective operation of the financial control system, in particular the activities of the Accounting Chamber, the State Audit Service, and tax authorities, are reviewed. The emphasis is placed on the possibility of violations of financial legislation and inefficient spending of budget funds, which is a consequence of the weak implementation of control functions. It is noted that financial discipline, in addition to the budgetary and tax components, covers aspects of the lawful fulfillment of obligations, transparency and accountability.

The views of foreign researchers are also presented, emphasizing the importance of financial discipline for the sustainable development of developing countries. It is concluded that financial discipline is not only an instrument of financial policy, but also a legal mechanism for guaranteeing economic stability and public order in the financial sphere.

Financial discipline in the public sector is usually considered in terms of the main areas of financial activity of the state, which allows it to be classified into separate types. In particular, in the practice of public administration, the term “budgetary discipline” is widely used, which covers compliance with the norms of budget legislation and is a component of financial discipline in general. A separate category is tax discipline, which provides for timely, full and reliable fulfillment by taxpayers of their obligations, in particular, payment of taxes and fees, submission of reports and abstention from violating tax legislation.

It is substantiated that financial discipline is not only an economic expediency, but primarily a legal obligation, which is ensured by a set of legal norms and institutional mechanisms, and its observance is the basis for the formation of an effective system of financial management and a prerequisite for the financial security of the state.

Key words: financial discipline, public finances, financial security, financial policy, tax discipline.

УДК 349:711

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.3>**Д. С. Єгоров**аспірант кафедри податкового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У статті досліджені позитивні та проблемні аспекти міжнародного досвіду реформування податкових систем держав, в умовах процесу післявоєнного відновлення. У статті проаналізовано та висвітлено основні аспекти податкових реформ, які були здійснені різними державами у період після завершення збройних конфліктів, в контексті можливості застосування відповідних реформ для України. Актуальність теми дослідження полягає у тому, що Україна як держава, її податкова система, зокрема, на сучасному історичному етапі під час жорстокої воєнної агресії Росії, функціонує в умовах надзвичайно складних викликів. Держава-агресор продовжує руйнувати життя людей, українські міста і села, екологію, екосистеми, соціальну, транспортну та енергетичну інфраструктуру. За таких умов реформування та трансформація податкової системи держави є нагальною потребою. Війна вимагає від держави не лише швидкого, а й, одночасно, ґрунтовного, виваженого підходу до впровадження змін і реформ при реагуванні на кризові явища.

У статті досліджені основні складові елементи податкових реформ у країнах, які постраждали від збройних конфліктів, і вплив відповідних реформ на динаміку післявоєнного відновлення держави. Податкова система є одним з фундаментальних інструментів регулювання соціальних та економічних процесів у будь-якій державі. Забезпечення функціонування ефективною податковою системою є одним з елементів успішної реалізації державою своїх функцій, сприяє економічному зростанню та стабільності у вирішенні соціальних завдань. Побудова ефективної податкової системи, яка б відповідала вимогам сучасності, має здійснюватися з врахуванням не лише поточних, а також і майбутніх викликів. З боку держави, необхідним є чітке планування і прогнозування дій, при внесенні змін у законодавстві, впровадженні реформ. Ті зміни і реформи, які впроваджуються зараз, повинні створити фундамент для майбутнього успішного післявоєнного відновлення держави. В статті висвітлено, що післявоєнне відновлення України, формування післявоєнної податкової системи, не матиме перспектив та позитивних наслідків, без врахування досвіду держав, які безпосередньо були залучені до воєнних конфліктів, були жертвами воєнної агресії. Важливим фактором є вибір стратегії держави щодо післявоєнного відновлення, задля унеможливлення настання негативних наслідків у майбутньому. У контексті післявоєнного відновлення України, необхідним є вивчення та аналіз позитивного й негативного міжнародного досвіду.

Процес дослідження здійснювався із використанням діалектичного методу, що зумовлений необхідністю вивчення та надання оцінки реформам податкових систем держав у процесі післявоєнного відновлення. Проаналізовано міжнародний досвід реформування податкової системи, в умовах післявоєнного відновлення держави. Використання методу порівняння під час дослідження обумовлено необхідністю дослідження міжнародного досвіду формування податкової системи у післявоєнні періоди, задля формування найбільш ефективної моделі її функціонування в Україні. Метод моделювання, задля досягнення мети дослідження, дозволив сформувати (спрогнозувати) модель майбутньої післявоєнної податкової системи України та створити гіпотетично ефективну і функціональну модель.

У дослідженні проаналізовані різні підходи щодо реформування податкових систем у країнах, які постраждали від воєнних конфліктів та сформувано висновки стосовно ключових елементів податкових реформ цих країн, у контексті можливого переймання позитивного досвіду у післявоєнному відновленні для України. Встановлення правильного курсу реформування податкової системи у післявоєнний період є однією з передумов позитивних зрушень в процесі відбудови держави, який сприяє економічному зростанню та реалізації ефективної соціальної політики. Врахування міжнародного досвіду у процесі післявоєнного відновлення,

спрямоване на унеможливлення повторення помилок окремих держав та одночасно дозволяє виокремити пріоритетні напрямки державної політики в окремих сферах її діяльності.

Ключові слова: податкова політика, податкове регулювання, післявоєнна відбудова, податки, економічне зростання, бюджетні витрати, воєнний стан, корупційні правопорушення.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження досвіду держав у післявоєнному відновленні носить надзвичайно важливий характер для України, яка зараз знаходиться в умовах дії правового режиму воєнного стану, та в майбутньому перебуватиме в умовах після завершення бойових дій, повернення держави до звичайних умов функціонування. Визначення правильної стратегії післявоєнного відновлення є необхідним для виходу держави із тривалої кризи. Вибір такої стратегії є неможливим, без урахування досвіду інших держав, які перебували у відповідних умовах. Україна не може нехтувати досвідом успіхів та невдач інших держав у післявоєнному відновленні, зокрема податковою системою, оскільки саме такий досвід дозволить не змарнувати шанс, як відновлення економічних та соціальних процесів, так і на подальший розвиток і покращення у всіх напрямках діяльності держави. В період незалежності України, держава впроваджувала різноманітні механізми оподаткування. Наразі фіскальний сектор України перебуває в стані перманентних реформ, які зумовлені необхідністю створення функціональної структури податкової системи та реалізації ефективної податкової політики. Ефективним механізмом функціонування податкової системи в умовах післявоєнного відновлення є дослідження різних підходів різних держав до реформування податкової системи та подальшої реалізації податкової політики. З моменту запровадження воєнного стану в Україні, більшість змін були впроваджені з метою захисту національного бізнес-сектору, внутрішнього ринку, а також підтримки національної економіки України загалом.

Основним напрямком післявоєнних змін в українській податковій системі має бути збільшення доходів, однак відповідний процес потребує дуже детального, обережного і, за можливості, безпомилкового підходу з боку держави. Державні доходи в Україні до початку повномасштабного вторгнення становили приблизно 37% ВВП, одним із найнижчих показників у регіоні Центральної Європи, Східної Європи та Південно-східної Європи, що було недостатньо для надання високоякісних державних послуг і призводило до постійного

дефіциту бюджету держави та збільшення розміру боргу. Ця проблема загостриться під час періоду післявоєнного відновлення, оскільки потреби у державних витратах зростуть. Основною метою податкової реформи має бути збільшення доходів, однак негайне впровадження різких змін може мати вкрай негативні наслідки. Дослідження досвіду іноземних держав, етапів післявоєнної відбудови податкової системи та формування ефективної стратегії післявоєнного відновлення держави є фундаментальним завданням задля забезпечення функціонування та розвитку України у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження змісту та результатів післявоєнного відновлення різних держав світу було дуже детально відображено у роботах багатьох авторів, на жаль, протягом XX – початку XXI століть, кількість воєнних конфліктів була надзвичайно великою. Значна кількість наукових робіт була присвячена післявоєнному відновленню держав після Другої світової війни, досвід післявоєнного відновлення Німеччини, Італії, Японії, описаний, зокрема, у роботах Burnham P., De Long J. B., Eichengreen B., Koichi H., Munehisa K., Latham R., Otsubo S. T., Price H. B. Також серед наукових робіт присутні не лише ті, що описують досвід післявоєнного відновлення, а й ті, що пропонують систематизувати елементи стратегій післявоєнного відновлення та сформувані узагальнені результати такого відновлення у різних державах. Прикладом є роботи Іванова С. В., Ellwood D. W., Pilat D.

З початком повномасштабного вторгнення Росії, в науковій спільноті України досить активно досліджуються проблемні питання реформування української податкової системи в умовах воєнного стану та питання щодо післявоєнного відновлення України, зокрема, якою буде українська податкова система та податкова політика після завершення війни. Серед робіт науковців все частіше зустрічаються дослідження ефективності вже впроваджених податкових реформ, та дослідження, що спрямовані на визначення оптимальної для України стратегії впровадження реформ у майбутньому, в тому числі із врахуванням досвіду післявоєнного відновлення інших держав. Дослідження

питання трансформації податкової системи України в умовах післявоєнного відновлення наявні у роботах таких авторів: Дука А. П., Старченко Г. В., Костишин Н., Яковець Т., Горин В. П., Біленко О. В., Гребеножко Р. О. та ін.

Мета статті. Метою статті є аналіз міжнародного досвіду реформування податкової системи, в умовах післявоєнного відновлення держави, а також узагальнення та систематизація позитивного досвіду інших країн під час проведення податкових реформ у післявоєнний період, у контексті їх застосування для України.

Виклад основного матеріалу. Війна продовжує завдавати шкоди суспільству тривалий час після того, як припиняється активна фаза бойових дій. Під час післявоєнного відновлення держави стикаються з великою кількістю різноманітних проблем, зокрема, в сфері економіки, соціальної політики та безпеки.

Питання щодо післявоєнного відновлення України є актуальним вже сьогодні, навіть з урахуванням активної фази бойових дій на території України. Розробка стратегії післявоєнного відновлення, представлення своїх пропозицій та напрацювань західним партнерам необхідна вже зараз. Україна має бути головним архітектором власної стратегії післявоєнного відновлення і подальшого розвитку, а не імплемувати рішення, які підготовлені іншими країнами, міжнародними організаціями.

Будь-який процес післявоєнного відновлення держави має відбуватися з урахуванням наступних факторів, а саме: передумови воєнного конфлікту та сукупність рішень спрямованих на його врегулювання; повне чи не повне зупинення бойових дій на території країни в цілому чи на частині цієї території; рівень економічного розвитку держави, що існував на момент початку конфлікту; рівень міжнародної політичної та економічної підтримки. Відповідно, стратегія післявоєнного відновлення повинна відповідати потребам окремо взятої держави.

Процес післявоєнного відновлення є унікальним у кожному окремому випадку для будь-якої держави. Дослідження стратегій відбудови та розвитку економіки, податкової системи надає можливість визначити спільні позитивні та негативні риси, які були притаманні під час відновлення різних країн. Однак, процес відновлення кожної окремо взятої держави відбувався з урахуванням культурних, історичних, економічних чинників, які здійснювали вагомий вплив на стратегію післявоєнного відновлення.

В умовах тривалої економічної кризи під час воєнних конфліктів, у держави наявні різні інструменти у сфері фінансової політики. Серед таких інструментів є різні за своєю природою заходи: зниження або підвищення податків, зменшення або збільшення державних витрат. Впровадження державою відповідної фінансової політики під час воєнних конфліктів розпочинається як система антикризових заходів задля подолання «шокового» стану економіки на початку конфлікту, і в подальшому формується у цілеспрямовану стратегію, яка визначає дії держави під час безпосереднього ведення бойових дій і формує основні пріоритети у післявоєнному відновленні.

Податкова політика, яка полягає у підвищенні ставок податків та зменшенні державних витрат, спрямована на поповнення державного бюджету, акумулювання активів всередині держави задля забезпечення потреб війська та забезпечення стабільності бюджетних виплат. Проте, така політика створює передумови для посилення податкового навантаження на платників податків, як наслідок - зменшення бізнес активності, скорочення робочих місць.

Податкова політика, яка спрямована на зменшення ставок податків та збільшення державних витрат, має наслідком зниження податкового навантаження та стимулює розвиток малого бізнесу, стимулює підприємства до збільшення виробництва, залучення інвестицій та збільшення споживання. Це створює умови для зростання попиту, появи нових робочих місць і загального економічного піднесення. Однак, в умовах економічної кризи, еміграції населення, зумовленої тривалим воєнним конфліктом, реалізація стимулюючої фінансової політики пов'язана з великою кількістю ризиків. Необхідними елементами такої політики є стале залучення інвестицій, створення сприятливих умов для ведення бізнесу та зупинення процесу еміграції населення.

Цікавим для дослідження та аналізу післявоєнного відновлення, в контексті реформ податкової системи є досвід таких країн як Велика Британія, Японія, Італія, Ліван, Ізраїль.

Велика Британія. Стан економіки Великої Британії по завершенню Другої світової війни був критичним. Експорт держави складав лише третину довоєнного обсягу, Велика Британія зберегла лише 60 відсотків ринків збуту для товарів власного виробництва. Державний борг зріс з 760 мільйонів до 3500 мільйонів фунтів стерлінгів. Національне багатство Великої Бри-

танії за період війни знизилось на 25 відсотків, державою було витрачено приблизно 7 мільярдів фунтів стерлінгів на воєнні потреби.

По завершенні Другої світової війни, США та Канада надали Великій Британії кошти у рамках кредитування, замість гранту, на який розраховував британський уряд. Надання кредиту завдало суттєвого негативного впливу на економіку держави. Однак, вже після отримання кредитних коштів від США та Канади, було впроваджено реалізацію плану Маршала, що сприяло економічній стабільності Великої Британії у кризовий період. Комплекс заходів відповідно плану Маршала, допоміг збалансувати бюджет, компенсувати витрати та прискорити післявоєнне відновлення.

У сфері податкового регулювання уряд Великої Британії зберіг високу ставку податку на прибуток. Важливим фактором післявоєнного відновлення стала повноцінна сплата громадянами податків, завдяки чому держава спромоглася здійснити реформи, які були вкрай необхідні в той історичний період.

Задля фінансування воєнних потреб, Велика Британія вживала заходів спрямованих на збалансування бюджету, кошти отримані від надходжень з податку на прибуток, спрямовувались на програми з реконструкції та на післявоєнне відновлення загалом.

Фактично фіскальна політика провадилася з головною метою – не допустити високої інфляції. Політика держави була спрямована на припинення фінансування воєнних витрат шляхом залучення кредитних коштів, позик. У Великій Британії після війни ставка податку на прибуток збільшувалась, однак, держава дотримувалась курсу, що платити такий податок мали платоспроможні.

У Великій Британії не існувало органів, установ, які б безпосередньо здійснювали контроль за відновленням територій. Однак завдяки залученню інвестицій, ефективності плану Маршала та проведенню реформ, було досягнуто позитивних зрушень в процесі післявоєнного відновлення.

В контексті післявоєнного відновлення України, досвід Великої Британії можна розділити як на позитивні, так і негативні фактори. Економіка Великої Британії перед початком Другої світової війни, хоч і була все ще суттєво ослаблена наслідками Першої світової війни та Великої депресії, проте залишалась однією з найбільших не лише у Європі, а й у світі. На відміну від української економіки, яка і до початку воєнної

агресії Росії у 2014 році і на момент повномасштабного вторгнення Росії, була однією з найменш розвинених в регіоні Східної Європи.

Варто звернути увагу на наступні фактори: 1) Велика Британія все ще залишалась великою колоніальною державою з сильною економікою, на відміну від України; 2) бойові дії, у вигляді наземних операцій, безпосередньо на території Великої Британії не проводились. Бомбардування з боку Німеччини відбувались переважно у південних регіонах країни. Натомість бомбардуванням та ракетним обстрілам піддається вся територія України, одночасно з постійними наземними штурмами у східних та південних регіонах України; 3) відсутність окремого органу, який виконував функції з післявоєнного відновлення.

Позитивним для України в контексті післявоєнного відновлення, можна виокремити пошук і залучення інвестицій, важливим є пошук можливостей і отримання міжнародної допомоги саме у формі грантів, задля зменшення навантаження на дефіцитний бюджет. Підвищення ставки податків у Великій Британії було спрямоване на тих суб'єктів оподаткування, які були платоспроможними, важливим було дотримання балансу та недопущення надмірного тягаря оподаткування для вразливих суб'єктів оподаткування – малого та середнього бізнесу. Підвищення Великою Британією ставки податку на прибуток було обумовлено необхідністю поповнення державного бюджету та акумулювання фінансових надходжень для зміцнення армії, однак, в українських реаліях, такий підхід має бути диференційованим, задля унеможливлення скорочення робочих місць, закриття бізнесу. Однак досвід післявоєнного відновлення без створення окремого органу є нерелевантним для України, з урахуванням масштабу руйнувань, особливо в прифронтових регіонах. Основним завданням для України буде забезпечення прозорості використання коштів, спрямованих на післявоєнне відновлення та ефективного контролю їх використання.

Японія. По завершенню Другої світової війни, Японія зазнала втрат, які становили більш ніж 25 відсотків національного багатства. Приблизно 40 відсотків промислових та інфраструктурних об'єктів зазнали руйнувань, обсяги виробництва зменшились до рівня початку 1930х років. Задля післявоєнного відновлення Японії було впроваджено та реалізовано «план Доджа», який полягав у наступному: зменшення інфляції, скорочення витрат

та збалансування економіки. В рамках реалізації «плану Доджа», в Японії було скасовано усі субсидії, збільшено розмір плати за комунальні послуги, підвищено ставки податків. Головне завдання на початкових етапах післявоєнного відновлення Японії, полягало у створенні профіцитного державного бюджету.

У 1950 році в Японії запровадили нову податкову реформу. Це була система з великою залежністю від прямих податків, особливо податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток, які стали ключовою особливістю японської податкової системи на довгий час. До 1989 року в Японії не було широкомасштабних непрямих податків, таких як ПДВ [5, с. 126].

Уряд Японії ввів нові податки та збільшив ставки існуючих податків, зокрема податку на доходи, податку на споживання та податку на прибуток корпорацій. Це забезпечило додаткові фінансові ресурси для фінансування програм відновлення. Збільшення податкового навантаження на громадян та підприємства з метою залучення додаткових фінансових ресурсів для відновлення країни за одночасного контролю використання коштів, виправдало введення нових податків та збільшення ставок існуючих [6, с. 9].

Важливим моментом для післявоєнного відновлення Японії стала Корейська війна 1950-1953 років. Внаслідок заходів, які були вжиті японським урядом після завершення Другої світової війни, японська економіка почала скорочуватись. Підвищення податків, скасування субсидій хоч і дозволило збалансувати бюджет, однак, з початку впровадження реформ минуло мало часу і динаміка економічного росту була негативною. Початок Корейської війни у 1950 році суттєво вплинув на економіку Японії. Американські війська використовували Японію як базу постачання, розміщували свій військовий контингент безпосередньо на території Японії, активно використовували японські військові бази та інфраструктуру. Американські війська закуповували велику кількість японських військових та цивільних товарів, що позитивно впливало на розвиток японської промисловості та мало наслідком залучення інвестицій.

В подальшому, японським урядом було впроваджено низку заходів, які були спрямовані на стабілізацію ціноутворення, створення пільгової системи оподаткування особистих заощаджень громадян. В Японії було запроваджено можливість створення резервних фондів

на підприємствах, які звільнялись від податків, що дозволило бізнесу акумулювати кошти від нерозподіленого доходу. Японія створила спеціальні економічні зони із особливими пільговими податковими умовами, задля залучення іноземних інвестицій.

Уряд Японії зробив важливий наголос на необхідності розвитку високотехнологічної промисловості та впровадженні інновацій, шляхом надання податкових пільг та знижок відповідним підприємствам для забезпечення надходження інвестицій. Важливим фактором також стала реформа системи освіти, впровадження висококонкурентних іспитів для стійкого кадрового забезпечення відповідних підприємств. Паралельно, в Японії суттєвих змін зазнало антикорупційне законодавство, відбулось реформування системи контролюючих органів, впроваджувались жорсткі заходи щодо запобігання корупції, створено систему суворого покарання за корупційні злочини.

Досвід Японії у післявоєнному відновленні, особливо в сфері реформи податкової системи є надзвичайно цікавим для України. Японія завершила Другу світову війну капітуляцією, в якості держави агресора. Варто зазначити, що до 1989 року в Японії не було встановлено податок на додану вартість, на відміну від України. Такі заходи післявоєнного відновлення як збільшення ставок податків, комунальних платежів, скасування пільг і субсидій було спрямоване на збалансування бюджету. Для України впровадження таких заходів може мати вкрай негативні наслідки, адже існуючі ставки податків вже є серйозним викликом для платників податків, станом на сьогодні платоспроможність населення знижується, кількість суб'єктів малого та середнього бізнесу скорочується, відповідно скорочуються і робочі місця.

Для Японії важливим фактором післявоєнного відновлення стала Корейська війна, адже це стимулювало притік американських інвестицій і створило стабільний ринок збуту для японських товарів. Нещодавно підписана угода «про корисні копалини» між Україною та США може мати схожий ефект для післявоєнного відновлення України, однак ефективність цієї угоди спрогнозувати вкрай важко, адже по-перше, все ще відбувається активна фаза бойових дій на території України, по-друге, існує велика кількість різноманітних геополітичних, економічних факторів, які можуть вплинути на реалізацію цієї угоди як позитивно, так і негативно.

Позитивним для України має стати досвід створення спеціальних економічних зон з пільговими податковими умовами для стимулювання залучення іноземних інвестицій і розвитку промисловості, в тому числі оборонної, зі ставкою на високотехнологічні та інноваційні галузі. Важливим фактором має стати реформа антикорупційних органів, забезпечення прозорості використання коштів спрямованих на відновлення та впровадження системи суворого покарання за вчинення корупційних правопорушень.

Італія. Монополії, протягом тривалого часу, були головною особливістю економіки Італії. Основним монополістом була безпосередньо держава, яка мала переважну частку власності у виробництві енергетики, важкої промисловості, машинобудування. Регулювання з боку держави процесів економічного відновлення було невід'ємною рисою післявоєнного відновлення Італії. Італійський уряд формував стратегію економічного розвитку та підтримував монополії ресурсами. Держава сприяла монополіям, оскільки уряд самостійно встановлював систему кредитів, субсидій, пільг, до яких монополіям надавався широкий доступ. Під контролем держави перебувало ціноутворення, було створено спеціальний державний комітет, якому були надані широкі повноваження у цій сфері. Комітет мав право регулювати ціни на товари на всіх стадіях виробництва. Найбільший вплив, внаслідок такого регулювання, було здійснено на аграрний сектор економіки, оскільки безпосередньо встановлювався розмір посівних площ та об'єми виробництва сільськогосподарської продукції. У монополій та держави були наявні можливості для встановлення високих тарифів на різноманітні послуги, наданням яких вони опікувались (електроенергія, газопостачання, зв'язок, перевезення, тощо).

В контексті післявоєнного відновлення Італії, цікавим для України є особливості економічного розвитку та становлення податкової системи для окремих регіонів країни. Південні та північні регіони Італії мали різні вектори економічного розвитку. Південні регіони Італії, здебільшого були спрямовані на аграрний сектор економіки, північні - на індустріальний сектор. За результатами Другої світової війни південні регіони Італії зазнали більших руйнувань та збитків, у післявоєнні роки був наявний дефіцит навіть у продуктах харчування. По завершенні Другої світової війни, питання розвитку південних регіонів залишилось однією з проблем держави на тривалий період. Для усунення дисбалансу

у розвитку та підтримці південної частини Італії, була розроблена спеціальна програма, в рамках якої створено державний фонд «Каса Півдня» («Cassa del Mezzogiorno»). Фонд був уповноважений спрямовувати кошти для надання кредитів та субсидій для розвитку південних регіонів, була розроблена спеціальна система пільг для залучення приватного капіталу. Паралельно кошти вкладались у відновлення та створення інфраструктури. Для заохочення бізнесу у південних регіонах Італії була створена спеціальна податкова система, яка зокрема полягала у частковому звільненні від оподаткування доходів підприємств.

Італійський досвід післявоєнного відновлення є достатньо специфічним, з огляду на жорстке державне регулювання більшості процесів післявоєнного відновлення, проте саме в контексті реформування податкової системи можна виокремити позитивні для України інструменти. Відновлення економіки через підтримку монополій та систему пріоритетів негативно впливає на розвиток малого та середнього бізнесу, який, до початку повномасштабного вторгнення Росії, в Україні активно розвивався і продовжує функціонувати у вкрай складних умовах. Побудова централізованої економіки, на сучасному історичному етапі, не матиме успіху в Україні, де достатньо великий проміжок часу вона була ринковою, хоч із особливостями переходу від радянської. Монополізація державою процесів післявоєнного відновлення матиме наслідком погіршення бізнес-клімату в Україні та відтік інвестицій. Однак цікавим є досвід відбудови та розвитку південних регіонів Італії, який, на відміну від півночі країни, був більш зруйнований і потребував більше часу та ресурсів на відновлення, подібно до південних та східних областей України, які щоденно потерпають від активних бойових дій, атак ударних дронів, ракетних ударів. Для України було б актуально детально розглянути систему податкових стимулів та податкових пільг, які були впроваджені для окремих регіонів Італії, що в цілому складало гнучку, але цілісну податкову систему країни. Особливо актуальним це питання є для підприємців, які продовжують свою діяльність у безпосередній близькості до лінії бойового зіткнення та державного кордону із Росією. Поєднання такої гнучкої податкової системи із італійським досвідом функціонування спеціального фонду відновлення окремих територій могло б бути корисним для України в процесі післявоєнного відновлення держави.

Ліван. В Лівані з 1975 по 1990 року тривала громадянська війна, яка мала катастрофічні наслідки для країни. Державі було завдано збитків на суму понад 25 мільярдів доларів США. Податкова система Лівану була незбалансованою. Найбільшого податкового навантаження зазнавав малий та середній бізнес, а також малозабезпечені прошарки населення. Після завершення війни максимальний розмір ставки податку на прибуток було зменшено з 45 до 10 відсотків, що зменшило податкове навантаження на великий бізнес, натомість збільшилися непрямі податки – податок на додану вартість, податок на транспортні засоби тощо, що вкрай негативно впливало на платоспроможність населення. Становлення відповідної моделі податкової системи призвело до суттєвої диспропорції у податковому навантаженні, на користь великого бізнесу, як наслідок надходження до державного бюджету були мінімальними.

Витрати державного бюджету Лівану були істотними, однак, через високий рівень корупції, використання урядом бюджетних коштів було неефективним. Вартість реконструкції пошкоджених та будівництва нових інфраструктурних об'єктів (мостів, трубопроводів, електромереж тощо) була штучно завищеною.

Після завершення війни у наступні шістнадцять років уряд Лівану зосередився переважно на реконструкції столиці – Бейрута. Витрати на реконструкцію Бейрута, які оцінювалися орієнтовно у 50 мільярдів доларів США на 1990-2005 роки, виявилися вищими, а будівництво відбувалося повільніше, ніж прогнозувалося. Неефективне використання ресурсів для реконструкції столиці та нехтування потреб людей у критичних для них суспільних благах, особливо на периферії країни, обумовило гальмування початкового прогресу у зростанні економіки та зниження потенціалу соціальної згуртованості суспільства, які існували одразу після завершення війни [11, с. 45].

В контексті післявоєнного відновлення України питання прозорості використання коштів державного бюджету є одним з ключових. Реформування системи правоохоронних органів, впровадження системи суворого покарання за корупційні злочини було актуальним для України задовго до початку повномасштабного вторгнення. Досвід Лівану у післявоєнному відновленні є прикладом того, як відсутність фундаментальних зрушень в питаннях реагування з боку держави на корупційні правопорушення, а також безпідставне та неефективне

використання бюджетних коштів призводить до уповільнення процесу відновлення країни та соціальної напруги всередині суспільства. Створення незбалансованої податкової системи, яка спрямована на зменшення податкового навантаження для великого бізнесу та, водночас збільшення податкового тягаря для малого та середнього бізнесу, призвело до скорочення темпів економічного зростання. Помилки, допущені під час післявоєнного відновлення Лівану мають бути враховані Україною. Важливим є впровадження комплексного підходу для відновлення усіх постраждалих регіонів країни, із залученням органів місцевої влади та громадянського суспільства. Першочерговим завданням для України є мінімізація корупційних ризиків, протидія корупції на загальнодержавному і місцевому рівнях та створення диференційованої податкової системи, з урахуванням інтересів усіх прошарків населення та бізнесу.

Ізраїль. Значний досвід управління економікою та функціонування податкової системи під час війни має Ізраїль. Податкова система Ізраїлю побудована з урахуванням економічного розвитку держави та, відповідно, визначення оптимального податкового навантаження для підприємств і населення. За результатами податкової реформи 2003 року, в Ізраїлі діє прогресивна шкала оподаткування. Ізраїль встановив індивідуальний принцип оподаткування, згідно з яким податок сплачується з усіх джерел доходу в Ізраїлі та за кордоном. Суть такої податкової системи полягає у зменшенні рівня безробіття, заохочення імміграції, стимулювання населення до праці, незалежно від їх рівня матеріального забезпечення та соціального статусу, шляхом зменшення податкового навантаження для громадян з низькими доходами.

Мінімальна ставка податку на доходи фізичних осіб становить 10 відсотків, для оподаткованого доходу до 75 960 шекелів та поступово зростає до 50 відсотків оподаткованого доходу, залежно від розміру доходу. Ставка 50 відсотків встановлюється для доходу у розмірі більше ніж 651 600 шекелів [12, с. 167]. Зі зростанням доходів податкова ставка збільшується виключно для кожного наступного рівня вищої суми надходжень, без врахування попереднього рівня ставки податку. Завдяки встановленню відповідної податкової системи, держава прагне рівномірно розподілити податкове навантаження для всіх прошарків населення та заохочувати до праці як низькокваліфікованих, так і висококваліфікованих робітників.

В Ізраїлі діє низка податкових програм, у вигляді грантів для втілення інновацій та податкових стимулів. Діюча податкова система Ізраїлю стимулює надходження іноземних інвестицій та залучення іноземних компаній на ринок Ізраїлю. Особлива стаття ізраїльського податкового законодавства – оподаткування нових іммігрантів (репатріантів до Ізраїлю згідно із Законом про повернення). Для цієї категорії ізраїльтян передбачено численні податкові пільги, про які вони мають знати, і відповідно користуватися послугами консультантів. Нові іммігранти мають право на зменшення податку на дохід у перші 3 роки з моменту повернення. [12, с. 174] Одночасно із використанням прогресивної шкали оподаткування, уряд Ізраїлю суворо контролює надання та використання платниками податків податкових пільг, і детально встановлює зловживання в сфері податкового законодавства, та реагує на відповідні правопорушення. В Ізраїлі, за порушення податкового законодавства передбачена юридична відповідальність у вигляді високих штрафів, позбавлення волі.

Досвід Ізраїлю є надзвичайно релевантним в контексті післявоєнного відновлення України. Впровадження прогресивної системи оподаткування доходів дозволить зменшити податкове навантаження на малозабезпечені прошарки населення, стимулюватиме розвиток малого бізнесу, залучення іноземних інвестицій і забезпечить стабільне надходження податків до державного бюджету. Важливим є досвід щодо стимулювання імміграції громадян, шляхом встановлення податкових пільг для осіб, які повертаються до країни. Війна стала причиною масової еміграції мільйонів українців за кордон, з кожним днем зростає кількість внутрішньо переміщених осіб. Повернення громадян України, захист інтересів осіб, які були змушені залишити свої домівки внаслідок збройної агресії Росії – є актуальною проблемою для українського уряду, яка може бути частково вирішена шляхом встановлення системи податкових пільг та субсидій. Однак впровадження відповідних реформ, внесення змін до законодавства, можливе за умов забезпечення належного контролю з боку держави, громадянського суспільства за зловживаннями в сфері податкового законодавства.

Висновки і пропозиції. Міжнародний досвід післявоєнного відновлення потребує детального аналізу та вивчення задля формування відповідної стратегії для України. Приклади

держав, що були предметом даного дослідження демонструють різні підходи до реформування податкової системи та формування податкової політики. Деякі мали позитивний ефект та дозволили вивести економіку держави на якісно новий рівень, деякі мали обмежений успіх, інші взагалі виявились провальними. Головна мета для України отримати максимальну ефективність від позитивного досвіду післявоєнного відновлення і унеможливити повторення негативного. Досвід кожної країни є унікальним, на процес відновлення та реформ впливала велика кількість різних факторів, які не завжди залежали від самої держави, і які необхідно ретельно вивчати в контексті планування та розробки української стратегії. Підбиваючи підсумки, за результатом дослідження, можна констатувати, що для України важливим є пошук інструментів задля отримання міжнародної допомоги та зменшення навантаження на дефіцитний бюджет. Варто оцінити можливість впровадження спеціальних економічних зон з пільговими податковими умовами для залучення іноземних інвестицій, розвитку промисловості та створення сприятливого бізнес-клімату. Важливим є також створення системи стимулів, податкових пільг для громадян, які повертаються до країни. Фундаментом післявоєнного відновлення України має стати реформа антикорупційних органів, протидія корупції на загальнодержавному і місцевому рівнях, забезпечення прозорості використання коштів спрямованих на відновлення та впровадження системи суворого покарання за вчинення корупційних правопорушень. Окремої уваги потребує реформування податкового законодавства, в контексті створення диференційованої податкової системи, із врахуванням інтересів усіх прошарків населення.

Список використаної літератури:

1. Маршалок Т. Аналіз фіскальної політики та макроекономічної ситуації в Україні в умовах коронакризи. *Світ фінансів*. 2021. № 1. С. 102–111.
2. De Long J. B., Eichengreen B. The Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program. *National Bureau Of Economic Research 1991*: November 1991, Cambridge, MA: URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w3899/w3899.pdf (дата звернення 25.05.2025).
3. Eichengreen B. Lessons from the Marshall Plan. *World Development Report 2011 Background Case Note 2010*: April, 2010, Berkeley, CA.

- URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/907961468155715855/pdf/620420WP-0Lesso0BOX0361475B00PUBLIC0.pdf> (дата звернення 25.05.2025).
4. Hamada Koichi, Kasuya Munehisa. The Reconstruction and Stabilization of the Postwar Japanese Economy: Possible Lessons for Eastern Europe? *Yale University Center Discussion Paper* 1992: September, 1992, New Haven, CT. URL: <https://elischolar.library.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1679&context=egcenter-discussion-paper-series> (дата звернення 25.05.2025).
 5. Kenichi Ohno. The History of Japanese Economic Development: Origins of Private Dynamism and Policy Competence. *Routledge* 2017: September 6, 2017, New York, NY. URL: <https://www.taylorfrancis.com/reader/read-online/eda19f8d-2866-4636-9244-35scab00e520/book/epub?context=ubx> (дата звернення 25.05.2025).
 6. Дука, А. П., Старченко, Г. В. Світовий досвід повоєнного відновлення економіки: уроки для України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління: електрон. наук. практ. журн.* 2022. Вип. 6. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-03-06> (дата звернення 25.05.2025).
 7. Країни світу і Україна: у 5 т. / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Фенікс, 2017. Т. 1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / А. І. Кудряченко (голова) [та ін.]. 564 с.
 8. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / вступ. ст. О. Гайдай; пер з англ. К. Зарембо. Київ: Наш формат, 2020. 928 с.
 9. Kathrin Höckel, Beyond Beirut: Why Reconstruction in Lebanon Did Not Contribute to State-Making and Stability, Occasional Paper No. 4, *London School of Economics and Political Science* 2007: July, 2007, London. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/56376/OP4.%20Hoeckel.pdf> (дата звернення 25.05.2025).
 10. Elizabeth Picard, Alexander Ramsbotham. Reconciliation, reform and resilience Positive peace for Lebanon. *Conciliation Resources* 2012: July 14, 2012, London, UK. URL: https://shs.hal.science/file/index/docid/741581/filename/accord24_Lebanon_ENG.pdf (дата звернення 25.05.2025).
 11. Запатріна І. В., Шатковська А. О. Досвід післявоєнного відновлення міст світу: уроки для України. Київ, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). 2023. 86 с. URL: https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/Doslidzhennia_Dosvid-pisliavoiennoho-vidnovlennia-mist.pdf (дата звернення 25.05.2025).
 12. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Податкові системи зарубіжних країн: навчальний посібник. Ірпінь: Університет ДФС України, 2021. 210 с.
 13. Jennifer Brick Murtazashvili. The Collapse of Afghanistan. *Journal of Democracy* 2022: January, 2022, Washington, DC. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-collapse-of-afghanistan/> (дата звернення 25.05.2025).
 14. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1. С. 75–89.

Yehorov D. S. Transformation of the tax system of Ukraine in the post-war period: international experience

The article examines the positive and problematic aspects of the international experience of reforming the tax systems of countries in the context of the post-war recovery process. The article analyzes and highlights the main aspects of tax reforms that were implemented by various countries in the period after the end of war conflicts, in the context of the possibility of applying the corresponding reforms to Ukraine. The relevance of the research topic lies in the fact that Ukraine as a country, its tax system in particular, at the current historical stage, in the context of Russia's brutal military aggression, functions in conditions of extremely difficult challenges. The aggressor continues to destroy people's lives, Ukrainian cities and villages, economy, ecosystems, social, transport and energy infrastructure. Under such conditions, reforming and transforming the countries tax system is an urgent need. War requires the country not only a quick, but also, at the same time, a thorough, balanced approach to implementing changes and reforms when responding to crisis phenomena.

The article examines the main components of tax reforms in countries affected by war conflicts and the impact of relevant reforms on the dynamics of the post-war reconstruction of the country. The tax system is one of the fundamental instruments for regulating social and economic processes in any country. Ensuring the functioning of an effective tax system is one of the elements of the successful implementation of its functions by the country, contributes to economic growth and stability in solving social problems. Building an effective tax system that meets the requirements of modernity should be carried out taking into account not only current, but also future challenges. On the part of the country, clear planning and forecasting of actions is necessary when making changes to legislation and implementing reforms. Those changes and reforms that are being implemented now should create a foundation for the future successful post-war reconstruction of the country. The article highlights that the post-war recovery of Ukraine, the formation of a post-war tax system, will have no prospects

and positive consequences, without taking into account the experience of country that were directly involved in military conflicts, were victims of military aggression. An important factor is the choice of a country strategy for post-war recovery, in order to prevent the occurrence of negative consequences in the future. In the context of the post-war recovery of Ukraine, it is necessary to study and analyze both the positive and negative experience of other countries.

The research process was carried out using the dialectical method, which is due to the need to study and assess the reforms of the tax systems of countries in the process of post-war recovery. The international experience of reforming the tax system, in the conditions of the post-war recovery of the country, is analyzed. The use of the comparison method during the study is due to the need to study the international experience of forming the tax system in post-war periods, in order to form the most effective model of its functioning in Ukraine. The modeling method, in order to achieve the goal of the study, allowed to form (predict) a model of the future post-war tax system of Ukraine, and to create a hypothetically effective and functional model.

Various approaches for tax systems reforming in countries that suffered from military conflicts and formed conclusions regarding the key elements of tax reforms of these countries is analyzed in this article, in the context of the possible adoption of positive experience in post-war recovery for Ukraine. Establishing the correct course of reforming the tax system in the post-war period is one of the prerequisites for positive developments in the process of rebuilding the country, which contributes to economic growth and the implementation of effective social policy. Taking into account international experience in the process of post-war recovery is aimed at preventing the repetition of mistakes of individual countries and at the same time allows to identify priority areas of country policy in certain areas of its activity.

Key words: *tax policy, tax regulation, post-war reconstruction, taxes, economic growth, budget expenditures, martial law, corruption offenses.*

УДК 342.75:342.571

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.4>

О. В. Мащенко

доктор юридичних наук, професор,
перший проректор з науково-педагогічної та наукової роботи
Класичного приватного університету
<https://orcid.org/0000-0003-3897-6845>

П. С. Покатаєв

доктор юридичних наук, професор,
перший проректор Класичного приватного університету
<https://orcid.org/0000-0003-3806-2197>

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩИХ МАСОВИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена комплексному аналізу поняття «масові заходи» та його специфічного підвиду – «соціально значущі масові заходи» в контексті визначення в правовому полі.

У статті наведено еволюцію та різноманітність підходів до визначення „масових заходів” у нормативно-правових актах та науковій літературі. Серед ключових, універсальних ознак масових заходів виділено: наявність значної кількості людей, визначене спільне місце та час проведення, спільна мета або інтерес, організованість (або її відсутність) та публічний характер.

Центральною проблемою, що розглядається в статті, є відсутність єдиного, чітко сформульованого нормативного визначення поняття «соціально значущі масові заходи» в чинному законодавстві. Встановлено, що незважаючи на його широке використання в контексті державної політики (соціальний захист, культура, освіта, спорт), „значимість” таких заходів переважно визначається опосередковано – через цілі та завдання, які вони покликані вирішити. На основі проведеного аналізу виокремлено п’ять ключових критеріїв, що визначають соціальну значущість масових заходів: суспільна користь, відсутність комерційної мети, організація або підтримка державою/територіальною громадою, спрямованість на певні цільові групи та забезпечення дотримання прав і свобод громадян.

В статті наголошується на важливості дотримання певних принципів організації соціально значущих заходів, а саме: правил безпеки (включно з обмеженнями під час воєнного стану), створення доступних умов участі для всіх верств населення (з урахуванням Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та національних Державних будівельних норм), легалізованого характеру (повідомний принцип для мирних зібрань), прозорості та підзвітності (особливо для благодійних ініціатив) та партнерських відносин (залучення громадських організацій, бізнесу, органів влади).

За результатами дослідження зроблено висновок про правову невизначеність поняття „соціально значущі масові заходи”, що призводить до розбіжностей у тлумаченні, ускладнює планування, фінансування та координацію. Для усунення цієї прогалини запропонована дефініція цього поняття, яку рекомендовано закріпити у Законі України „Про місцеве самоврядування в Україні”, що дозволить уніфікувати термінологію, чітко розмежувати види заходів, створити правову основу для цільового фінансування та посилити відповідальність за підтримку суспільно важливих ініціатив.

Ключові слова: масові заходи, соціально значущі масові заходи, правове регулювання, державна підтримка, безпека заходів, дефініція, проблеми ідентифікації, принципи організації.

Постановка завдання. У сучасному суспільстві, що характеризується стрімким розвитком комунікацій та посиленням соціальної взаємодії, масові заходи стають дедалі поміт-

нішим явищем. Вони є невід’ємною частиною суспільного життя, виступаючи інструментом консолідації, вираження колективних інтересів, поширення інформації та організації дозвілля.

Масові заходи охоплюють широкий спектр людської активності, впливаючи на економіку, культуру, політику та соціальну психологію.

Особливе місце в цьому розмаїтті посідають соціально значущі масові заходи, які на відміну від суто комерційних чи розважальних подій, мають на меті не лише згуртування людей, а й досягнення більш глибокої суспільної мети, як то: розвиток територіальної громади, інтеграція вразливих верств населення, формування громадянської свідомості, профілактика соціальних проблем, збереження культурної спадщини, просування здорового способу життя, тощо. Їхня ефективність безпосередньо впливає на якість життя суспільства, рівень соціальної згуртованості та стійкість демократичних інститутів. А в контексті сучасних викликів: соціальна поляризація, інформаційні війни та необхідність швидкого реагування на кризові ситуації в суспільстві, роль соціально значущих масових заходів як інструмента соціального впливу та адаптації постійно зростає.

Але не дивлячись на очевидну важливість та зростаючу роль цих заходів, в Україні постає гостра проблема їхньої ідентифікації та належного правового забезпечення. Чинне законодавство України, на жаль, не містить уніфікованого та чіткого визначення поняття „соціально значущі масові заходи”. Це призводить до значної правової невизначеності, ускладнює їхню класифікацію, планування, фінансування, а також контроль за їхнім проведенням. Відсутність критеріїв розмежування соціально значущі масові заходи від інших видів масових зібрань створює перешкоди для ефективного застосування державних та місцевих програм розвитку, спрямованих на підтримку саме таких ініціатив. Крім того, брак системного правового регулювання може призвести до неефективного використання ресурсів, низької результативності заходів та навіть до виникнення конфліктних ситуацій, що нівелює потенційний позитивний соціальний ефект, що свідчить про актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасний науковий дискурс приділяє значну увагу різноманітним аспектам масових заходів, що відображено у публікаціях з соціології (Ю. Л. Бриндікова, О. В. Шинкарука), права та безпеки (В. В. Кузнецова [1], А. О. Яременко [2]), менеджменту, культурології (А. М. Тормахової). Водночас, незважаючи на широке вивчення феномену масових заходів у його різних проявах,

комплексне та цілеспрямоване дослідження поняття „соціально значущі масові заходи” як самостійної категорії, що вимагає специфічного підходу до аналізу її сутності, функцій, критеріїв та методології оцінки соціального впливу, не отримала належного теоретичного обґрунтування. Існуючі публікації здебільшого фрагментарно торкаються окремих аспектів, як-то проведення благодійних акцій, просвітницької кампанії чи заходів з інтеграції вразливих груп населення, проте вони не об’єднані у єдине концептуальне поняття „соціально значущі масові заходи”. Саме тому виникла необхідність у науковому осмисленні та концептуалізації цього поняття як окремого наукового феномену.

Виклад основного матеріалу. Поняття „масові заходи” є базовим для опису будь-яких публічних зібрань значної кількості людей. Воно визначає кількісні критерії, форми організації, суб’єктів та об’єктів взаємодії. Без чіткого розуміння змісту цього терміну неможливо встановити, що саме робить захід „масовим”, які існують його типи, як вони організовуються та які мають загальні характеристики, – неможливо адекватно виділити й проаналізувати його специфічний підвид – заходи, що мають соціальну значущість.

В „Інструкції про дії органів і підрозділів внутрішніх справ щодо організації й забезпечення охорони громадського порядку” надано визначення поняттю „масові заходи”, як заходи громадсько-політичного, релігійного, спортивного, культурно-видовищного характеру за участю значної кількості громадян, що проводяться з нагоди відзначення офіційних (державних), професійних, релігійних свят, пам’ятних дат, а також з ініціативи політичних партій, рухів, громадських об’єднань, релігійних конфесій, громад, окремих громадян, спортивних організацій, закладів культури тощо [3]. Проте, на сьогодні Інструкція втратила чинність.

В. В. Кузнецов уточнює, що: „Усі зібрання громадян залежно від обраної для них мети та методів їх проведення можуть бути поділені на кілька категорій: збори, мітинги, вуличні походи та демонстрації, де: збори (це спільна, спеціально організована невелика присутність громадян в громадському або іншому місці, зумовлена необхідністю обговорення різних політичних, соціальних, економічних, культурних та інших проблем); мітинги (масові збори з питань злободенних, здебільшого політичних питань, які проводяться, як правило, на вулицях, майданах, ста-

діонах, парках. Атрибутами мітингу – є масова аудиторія, промовці, лозунги, прапори, заклики); демонстрація (масовий збір громадян з приводу висловлення будь-яких громадсько-політичних настроїв, зокрема з питань протесту або незгоди будь з чим); вуличний похід проводиться з тією ж метою, що і демонстрація, мітинг, однак відрізняється меншою динамікою, відсутністю мітингово-демонстраційної атрибутики; пікетування (форма демонстрації, під час якої виставляються представники будь-де з метою висловлення протесту проти чого-небудь, для забезпечення охорони на місці проведення страйку або демонстрації)” [1]. Але автор надаючи визначення спочатку класифікує зібрання на „збори, мітинги, вуличні походи та демонстрації”, а потім вводить поняття „пікетування” як форму демонстрації. Це створює нечітку ієрархію. Пікетування, хоч і має спільні риси з демонстрацією, часто розглядається як окрема форма публічного зібрання через свою специфіку (статичність, фокус на конкретному місці).

А. О. Яременко уточнює, що: „... масовий захід – це організована форма прояву соціально активної поведінки значних мас населення, що мають спільні ідеї та інтереси, яка здійснюється в законодавчо визначеному порядку переважно в громадських місцях і спрямована на задоволення матеріальних та духовних потреб у різних сферах життєдіяльності суспільства” [2, с. 37].

Серед ключових ознак масових заходів можна виділити:

- наявність значної кількості людей. Це є найочевиднішою ознакою. І хоча конкретне число може відрізнятися (від десятків до сотень тисяч), мова йде про таку кількість учасників, яка вимагає спеціальної організації та контролю;
- визначено спільне місце та час проведення. Учасники збираються в одному або декількох пов'язаних місцях у певний проміжок часу;
- має місце спільна мета або інтерес. Учасники об'єднані певною метою, інтересом, подією або ідеєю;
- притаманна організованість заходу, або, навпаки її відсутність. Заходи можуть бути як ретельно спланованими та організованими (фестивалі, конференції), так і спонтанними (стихийні протести, масові скупчення людей);
- має публічний характер. Переважно відбуваються в громадських місцях, що робить їх видимими для широкої публіки та вимагає забезпечення громадського порядку.

Аналізуючи нормативну базу, можна зазначити, що на сьогодні відсутнє єдине загаль-

ноприйняте нормативне визначення поняття „масові заходи”. Це поняття переважно використовується у широкому сенсі, охоплюючи різноманітні зібрання людей з певною метою, що можуть вимагати вжиття заходів щодо забезпечення громадського порядку та безпеки. Регулювання таких заходів здійснюється через сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, починаючи від Конституції України, яка гарантує право на мирні зібрання (стаття 39), і закінчуючи рішеннями місцевих органів влади, що встановлюють порядок їх проведення на конкретних територіях.

Також, у вітчизняному законодавстві відсутнє єдине, чітко сформульоване визначення й терміну „соціально значущі масові заходи”. Цей термін частіше використовується в контексті державної політики, соціального захисту, культури, спорту та освіти, а його „значимість” визначається цілями та завданнями, які він покликаний вирішити.

Проте, аналізуючи нормативно-правові акти та практику їх застосування, можна виокремити, що під „соціально значущими масовими заходами” зазвичай розуміють події, які:

- *мають суспільну користь*, тобто спрямовані на задоволення потреб значних груп населення, розвиток суспільства, вирішення соціальних проблем, популяризацію важливих цінностей. Діяльність або дії, що визнаються суспільно корисними, мають сприяти добробуту та розвитку суспільства в цілому або значних його груп, а не лише окремих приватних осіб. Визначення поняття „суспільно корисний” або „суспільно корисна діяльність” містяться в нормативно-правових актах, що регулюють різні сфери суспільних відносин.

Так, у ст. 3 ЗУ „Про благодійну діяльність та благодійні організації” прямо визначено, що цілями благодійної діяльності – є надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах”, і Закон, далі, перераховує сфери благодійної діяльності, які апriori вважаються суспільно корисними: освіта, охорона здоров'я, екологія, культура, мистецтво, спорт, соціальний захист, захист прав людини; опіка і піклування, спорт і фізична культура; розвиток територіальних громад; сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях, тощо [4]. У даному випадку „суспільні інтереси” є синонімом „суспільної користі”.

У п. 133.4, ст.133 Податкового кодексу України (далі – ПК України), також опосередковано використовується поняття „суспільно корисний” в контексті визначення статусу неприбуткових організацій.

Так, неприбутковою організацією може бути та, що утворена та зареєстрована в порядку, визначеному законом, та використовує свої доходи (прибутки) виключно для фінансування видатків на утримання такої неприбуткової організації, реалізації мети (цілей) та напрямів діяльності, визначених її установчими документами (пп. 133.4.1, п. 133.4, ст.133 ПК України) [5].

Мета діяльності організацій (наприклад, громадських об'єднань, благодійних фондів) зазвичай має суспільно корисний характер (досягнення соціальних, культурних, освітніх, наукових, виховних, екологічних цілей тощо), що і дає їм право на неприбутковий статус та податкові пільги.

Пп. 133.4.6, п. 133.4, ст.133 ПК України надає перелік організацій, які можуть бути віднесені до категорії неприбуткових та претендувати на отримання пільги з податку на прибуток, серед них: громадські об'єднання, політичні партії, творчі спілки, релігійні організації, благодійні організації, пенсійні фонди; житлово-будівельні кооперативи, садівничі та гаражні кооперативи; об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, асоціації власників жилих будинків; професійні спілки, організації роботодавців та їх об'єднання; сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи та ін [5].

У Кодексі України про адміністративні правопорушення використовується поняття „суспільно корисні роботи”, як ті, що полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування (ст. 31-1 КУпАП [6]). Термін „суспільно корисні роботи” використовується як вид адміністративного стягнення. Хоча це не дає загального визначення, воно вказує на роботи, які мають значення для громади, тобто є „корисними для суспільства”.

Крім того, поняття „суспільно корисні роботи” використовується у ЗУ „Про правовий режим воєнного стану” та Постанові КМУ „Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану” від 13.07.2011 р., № 753. У Законі [7] поняття „суспільно корисні роботи” використовується як один із заходів правового режиму

воєнного стану, що передбачає запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури і не заброньованих за підприємствами на період дії воєнного стану з метою виконання ними робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Ці роботи вважаються суспільно корисними, тому як вони виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, забезпечення функціонування національної економіки та захисту критичної інфраструктури.

Постанова КМУ № 753 [8] дає більш конкретне визначення: „суспільно корисні роботи” – як види тимчасової трудової діяльності працездатних осіб в умовах воєнного стану, які провадяться для виконання робіт, що мають оборонний характер, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, що виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, задоволення потреб Збройних Сил, інших військових формувань і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення, які не спрямовані на одержання прибутку” [8].

– *не мають комерційної мети*. Основна мета таких заходів – не отримання прибутку, а досягнення соціального, культурного, освітнього, спортивного, благодійного чи іншого суспільно корисного ефекту. Хоча можуть бути платні послуги, але доходи від їх надання, зазвичай реінвестуються в діяльність або спрямовуються на благодійність.

Пп. 14.1.121, п. 14.1, ст. 14 ПК України надає визначення поняттю „неприбуткові підприємства, установи та організації”, як ті, що не є платниками податку на прибуток підприємств. І вже п.133.4, ст.133 ПК України детально визначає вимоги до неприбуткової організації, яким вона має відповідати для звільнення від оподаткування податком на прибуток.

У „Положенні про Реєстр неприбуткових установ та організацій”, затвердженому Наказом Міністерства 24.01.2013 р., № 37 (яке на сьогодні втратило чинність уточнювалися види благодійної діяльності, які мали право здійснювати благодійні фонди та благодійні організації, зокрема: надання реабілітаційних, фізкультурно-спортивних для інвалідів та соціальних послуг, правової допомоги, провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, просвітньої, освітньої та наукової діяльності [9], більшість з них – саме ті види

діяльності, які спрямовані на підтримку соціально-незахищених верст населення.

– *організуються або підтримуються державою/територіальною громадою.* Такі заходи часто проводяться за рахунок бюджетних коштів, або з їхньою підтримкою, або ж визнаються такими, що потребують такої підтримки. Зокрема це можуть бути: бюджетні програми профільних міністерств. Так, з Державного бюджету України здійснюються видатки на: програми в галузі освіти; охорони здоров'я (зокрема на заходи боротьби з епідеміями); програми і заходи із соціального захисту, зокрема осіб з інвалідністю, державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї; заходи державних програм та проекти з утвердження української національної та громадянської ідентичності; державні програми з розвитку фізичної культури і спорту (забезпечення діяльності національних збірних команд, проведення спортивних заходів державного і міжнародного рівня, підготовка і участь національних збірних команд у міжнародних змаганнях); реалізацію державних культурно-освітніх програм (культурно-освітні заходи, підтримка національних театрів, художніх колективів та їх дирекцій, концертних, національних та державних циркових організацій, культурно-мистецькі заходи), тощо (ст. 87 БК України [10]).

До „соціально значущих масових заходів” в межах цих програм можуть належати:

1) в галузі освіти: Всеукраїнські та міжнародні учнівські та студентські олімпіади та змагання, конкурси науково-дослідних робіт, загальнонаціональні або регіональні форуми для викладачів, студентів з питань реформування системи освіти, впровадження нових методик навчання, обговорення освітніх викликів, публічні заходи, спрямовані на популяризацію наукових знань, демонстрацію винаходів, інтерактивні лекції та майстер-класи для широкої аудиторії;

2) в сфері охорони здоров'я: інформаційні акції, що супроводжуються присутністю медиків, волонтерів, спрямовані на охоплення населення щепленнями; публічні заходи, спрямовані на інформування про профілактику захворювань, здоровий спосіб життя, марафони на підтримку певних захворювань; форуми та конференції з громадського здоров'я для представників сфери медицини, громадськості, уряду щодо стратегій боротьби з епідеміями, розвитку системи охорони здоров'я;

3) в сфері соціального захисту: заходи для осіб з інвалідністю, державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї: інклюзивні

фестивалі та конкурси (культурні, мистецькі, спортивні заходи, які забезпечують рівну участь осіб з інвалідністю, демонструють їхні таланти та досягнення); заходи, що популяризують сімейні цінності, активний відпочинок; соціальні ярмарки та виставки (на яких громадські організації та соціальні служби презентують свої послуги для вразливих груп населення, проводять консультації);

4) в сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: офіційні урочисті заходи, концерти, паради, флешмоби, спрямовані на консолідацію суспільства навколо національних символів та ідей (Дні вишиванки, Дні Державного Прапора, Дні Незалежності); заходи, що відтворюють знакові події української історії, формують національну пам'ять (історичні реконструкції та фестивалі); публічні заходи, що сприяють глибшому розумінню національної історії та культури (виставки та експозиції, присвячені видатним діячам України, історичним подіям);

5) в сфері розвитку фізичної культури і спорту: всеукраїнські та міжнародні спортивні змагання; заходи, спрямовані на популяризацію здорового способу життя та залучення населення до фізичної активності (масові забіги, велопробіги); освітньо-просвітницькі заходи для молоді, що популяризують спорт та олімпійський рух, тощо.

Крім того, з бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад може здійснюватися фінансування місцевих програм підтримки громадського здоров'я (ст. 89 БК України); із усіх місцевих бюджетів можуть фінансуватися місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення; розвитку фізичної культури та спорту, включаючи заходи із залучення населення до фізичної активності та занять спортом (ст. 91 БК України) [10].

– *спрямовані на певні цільові групи.* Соціально значущі масові заходи можуть бути орієнтовані на вразливі верстви населення (як-то благодійні акції, ярмарки вакансій для осіб з інвалідністю, просвітницькі заходи для батьків, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, надання психологічної підтримки постраждалим від насильства, організація дозвілля для людей похилого віку); або на широке коло громадян з метою їхнього розвитку, об'єднання, інформування; підвищення обізнаності громадян щодо актуальних соціальних, екологічних, правових питань, державних програм та ініціатив; заохочення до участі в гро-

мадському житті, відповідального ставлення до довкілля, дотримання законів, розвитку демократичних цінностей.

забезпечують дотримання прав і свобод громадян. Зокрема це стосується тих, що визначені Конституцією України та мають ознаки масових заходів, як то: мирні зібрання, демонстрації. Так, у ст. 39 Конституції України закріплено право громадян мирно збиратися, і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких вони мають завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування [11]. У ст. 35 Конституції уточнюється, що це можуть бути й заходи релігійного характеру у вигляді проведення одноособових чи колективних релігійних культів і ритуальних обрядів. Проте, у цій же статті міститься й норма яка охороняє законні права інших людей, яка забороняє проводити релігійну діяльність якщо вона може загрожувати громадському порядку; спричинити шкоду здоров'ю і моральності населення, порушити права і свободи інших людей. Схожа норма міститься й у ст. 44 Конституції України де закріплено право працюючих на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, проте заборонено примушувати до участі або до неучасті у страйку, – тобто це може бути вільне волевиявлення людини.

Без сумніву, будь які „соціально значущі масові заходи” мають відповідати **певним принципам їх організації**, як то:

дотримання правил безпеки. Під час проведення масових заходів законодавством встановлено обов'язкове дотримання правил пожежної безпеки, медичного обслуговування та забезпечення громадського порядку. Так у ст. 39 Конституції України надано громадянам право на мирні зібрання, але таке право може бути обмежено судом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, для запобігання заворушенням або вчиненню злочинів; з метою захисту прав і свобод інших людей.

З метою дотримання правил безпеки права громадян на мирні зібрання можуть бути обмежено, зокрема в результаті запровадження воєнного стану. Так, у ч.5, п.1, ст. 19 ЗУ „Про правовий режим воєнного стану” прямо вказано про заборону проведення страйків, масових зібрань та акцій [7]. А п.27, ч.1, ст. 23 ЗУ „Про Національну поліцію” вказує на те, що поліція відповідно до покладених на неї завдань зобов'язана вживати заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час вчинення масових

зворушень в період дії воєнного стану. До того ж у ст. 45 цього ж Закону [12] вказано право поліції з метою припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень застосовувати засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби, водомети, пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії (п.3,7,9,10, ст.45 Закону [12]).

створення доступні стих умов участі всім бажаючим верствам населення. Створення умов для участі осіб з інвалідністю, літніх людей, батьків з маленькими дітьми. Частково такі вимоги визначені у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [13], яка ратифікована Україною у 2009 році, і є ключовим міжнародним документом, що зобов'язує держави-учасниці вживати всіх належних заходів для забезпечення доступу осіб з інвалідністю нарівні з іншими до фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, а також до інших об'єктів та послуг, відкритих або таких, що надаються для громадськості. Це включає й участь у культурних, спортивних, розважальних та інших масових заходах.

Ст. 26 ЗУ „Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні” зобов'язує підприємства, установи та організації створювати умови для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до об'єктів фізичного оточення. А у ст. 27 Закону вказано, що планування та забудова населених пунктів, формування мікрорайонів, проектування, будівництво і реконструкція об'єктів фізичного оточення без пристосування для використання особами з інвалідністю не допускаються [14]. Цей Закон не тільки закріплює право осіб з інвалідністю на доступ до культурно-видовищних закладів, спортивних споруд, місць відпочинку та дозвілля, а також на інформацію, а й має імперативну норму, яка вказує на обов'язковість створення умов для такого доступу.

ДБН В.2.2-40:2018 „Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення” – є ключовим документом, який встановлює обов'язкові вимоги щодо доступності будівель та споруд (включаючи ті, де проводяться масові заходи) для маломобільних груп населення. Він регламентує вимоги до пандусів, ліфтів, ширини дверних прорізів, санітарних вузлів, шляхів евакуації, навігації, елементів тактильної та візуальної інформації тощо.

Важливим документом у сфері безбар'єрності – є „Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року” [15], яка охоплює різні виміри безбар'єрності (фізична, інформаційна, цифрова, суспільна, економічна, освітня) і ставить цілі щодо створення універсального простору для всіх груп населення, включаючи осіб з інвалідністю, літніх людей, батьків з маленькими дітьми. І хоча це стратегічний документ, проте він задає напрямок для розробки конкретних норм.

– *бути легалізованими*, тобто проведення масових заходів має відбуватися із дотриманням всіх вимог чинного законодавства щодо їх організації. В Україні діє повідомний принцип для мирних зібрань, тобто для проведення мирного зібрання (мітингу, демонстрації, походу тощо) не потрібен дозвіл від органів влади, але організатори зобов'язані завчасно повідомити про свій намір органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування, про що вказано у ст. 39 Конституції України.

У абз.3, п. „б”, ч.1, ст. 38 ЗУ „Про місцеве самоврядування в Україні” серед делегованих повноважень щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян органів місцевого самоврядування вказано право вирішення питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів та здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадської безпеки і порядку [16].

Проте, за певних умов, зокрема із запровадженням воєнного стану військове командування разом із військовими адміністраціями має право забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів (п.8, ч.1, ст. 8 Закону [7]), а ст. 185-1 „Порушення порядку організації або проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій” КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за порушення встановленого порядку організації або проведення мирних зібрань [6], що включає, не лише неповідомлення органів місцевого самоврядування а й порушення встановленого порядку у період воєнного стану.

бути прозорими та мати певну підзвітність (особливо у випадку проведення благодійних заходів, важливо забезпечити прозорість збору та використання коштів), що забезпечується нормами законодавства, які регулюють благодійну діяльність, організацію бухгалтерського та податкового обліку, порядок подання податкової звітності.

Так, ст. 7 ЗУ „Про благодійну діяльність та благодійні організації” регулює порядок публічного збору пожертв, що включає й обов'язок оприлюднення інформації, якщо збір здійснюється благодійними організаціями. А ст. 7-1 Закону [4], яка має назву „Особливості публічного збору благодійних пожертв з використанням благодійного електронно-комунікаційного повідомлення” встановлює окремі вимоги до прозорості при зборі коштів через SMS-повідомлення та онлайн-платформи тощо. Крім того вона закріплює право контролю з боку поставальників електронних комунікаційних послуг щодо цільового використання коштів, зібраних шляхом публічного збору благодійних пожертв з використанням благодійного електронно-комунікаційного повідомлення неприбутковою організацією, або територіальною громадою.

Ст. 17 цього ж Закону зобов'язує благодійні організації подавати фінансову, статистичну та іншу обов'язкову звітність в якій міститься інформація про структуру та розмір доходів і витрат благодійних організацій, а також умови використання їх активів для благодійної діяльності, і ця інформація не є конфіденційною або комерційною таємницею. Це положення прямо вказує на необхідність публічності та прозорості.

дотримуватися партнерських відносин, що має на увазі – залучення до співпраці громадських організацій, бізнесу, органів влади для досягнення максимального ефекту. Прямі норми законодавства, яка б зобов'язувала організаторів кожного масового заходу залучати до співпраці вище перерахованих суб'єктів – немає. Однак, сучасні виклики та логіка законодавства, що стосується децентралізації управління, розвитку громадянського суспільства, прозорості та безбар'єрності, а також євроінтеграційних прагнень, прямо вказують на доцільність та необхідність такої співпраці.

Багато законів створюють правове поле для взаємодії, а підзаконні акти та стратегії заохочують і навіть вимагають залучення громадськості та інших стейкхолдерів до процесів, які включають організацію та проведення масових заходів. На практиці, успішні масові заходи, особливо ті, що мають суспільно важливе значення, часто є результатом саме такого багатостороннього партнерства.

Так, ЗУ „Про співробітництво територіальних громад” демонструє державну політику на заохочення партнерства для вирішення спільних завдань. Він створив правове поле для реалізації спільних проектів – як комплексу заходів, що здійснюються органами місцевого самовря-

дування – суб'єктами співробітництва за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших не заборонених законодавством джерел, спрямованих на соціально-економічний, культурний розвиток територій, зокрема передбачаючи спільне фінансування суб'єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності, об'єктів інфраструктури та різних проектів [17]. При проведенні великих масових заходів, що охоплюють кілька громад, такий закон створює основу для їх взаємодії.

Таке партнерство є підґрунтям для більш ефективного використання бюджетів, адже замість того, щоб кожна сторона витратила власні кошти на одні й ті ж завдання, партнерство дозволяє розподілити витрати, залучити додаткове фінансування від бізнесу та благодійників, а також використовувати волонтерську працю, значно зменшуючи загальні витрати. Крім того, спільне планування та координація між органами влади (щодо безпеки, медичного обслуговування, пожежної безпеки), громадськими організаціями (допомога у координації заходу) та бізнесом (надання матеріально-технічної бази) дозволяє краще передбачати та мінімізувати потенційні ризики під час масових заходів.

Висновки. В процесі дослідження поняття „соціально значущі масові заходи” встановлено, що на відміну від широкого тлумачення терміну „масових заходів”, яке переважно фокусується на кількісних критеріях (наявність значної кількості учасників), спільній локації та часі, а також публічному характері проведення, – „соціально значущі” додають до цієї дефініції фундаментальний цільовий компонент. Їх первинною метою є не особиста вигода чи приватний інтерес, а сприяння добробуту та розвитку суспільства в цілому або його окремих значущих груп. Це проявляється у спрямованості на вирішення соціальних проблем, задоволення колективних потреб, популяризацію важливих суспільних цінностей та розвитку людського капіталу.

Соціально значущі масові заходи є важливим інструментом для розвитку громадянського суспільства, вирішення соціальних проблем та формування здорової, згуртованої та відповідальної громади.

Виявлено, що поняття „соціально значущі масові заходи” не має єдиного, чітко сформульованого нормативного визначення. Незважаючи на широке використання цього терміну у контексті державної політики, соціального захисту, культури, спорту та освіти, – його „значимість” визначається опосередковано через

цілі та завдання, які він покликаний вирішити, а не через пряме правове закріплення. Ця відсутність створює ряд проблем, як то: 1) правова невизначеність (що може призводити до розбіжностей у тлумаченні та застосуванні норм, які регулюють організацію таких заходів); 2) ускладнює ефективне планування та фінансування з боку держави та місцевих громад, оскільки відсутній чіткий критерій для віднесення того чи іншого заходу до категорії „соціально значущих”; 3) може ускладнювати координацію дій між різними суб'єктами (органами влади, громадськими організаціями, бізнесом), які залучаються до їх проведення.

З огляду на це можна запропонувати наступну дефініцію „соціально значущі масові заходи”, як – організовані або спонтанні публічні зібрання значної кількості людей, які, на відміну від інших масових подій, характеризуються домінуючою некомерційною метою та спрямовані на досягнення суспільної користі, задоволення колективних потреб, розвиток суспільства та популяризацію важливих цінностей (освіта, охорона здоров'я, культура, соціальний захист, громадянська ідентичність, спорт), яку можна закріпити у якості норми у ЗУ „Про місцеве самоврядування в Україні” з огляду на те, що цей Закон передбачає повноваження органів місцевого самоврядування щодо вирішення питань про проведення масових заходів та здійснення контролю за забезпеченням громадської безпеки і порядку під час їх проведення.

Список використаної літератури:

1. Кузнецов В. В. Визначення масових заворушень: порівняльно-правові аспекти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. № 6. С. 17.
2. Яременко А. О. Щодо визначення поняття масових заходів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 34. С. 32–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2006_34_8.
3. Інструкція про дії органів і підрозділів внутрішніх справ щодо організації й забезпечення охорони громадського порядку: Наказ 11.05.2010 р., № 170 / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0170320-10#Text>
4. Про благодійну діяльність та благодійні організації: 5 липня 2012 р., № 5073-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
5. Податковий кодекс України (зі змінами та доповненнями) : Закон від 02 грудня

- 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 грудня 1984 р., № 8073-X / Верховна Рада Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
 7. Про правовий режим воєнного стану : Закон від 12 травня 2015 р., № 389-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
 8. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану : Постанова від 13 липня 2011 р. № 753 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#n9>
 9. Про затвердження Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій: Наказ від 24.01.2013 р., № 37 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0267-13#Text>
 10. Бюджетний кодекс України : Закон від 8 липня 2010 р., № 2456-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
 11. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
 12. Про Національну поліцію: 2 липня 2015 р., № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#top>
 13. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: ратифіковано Законом № 1767-VI від 16.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
 14. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон від 21 березня 1991 р., № 875-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
 15. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження від 14 квітня 2021 р. № 366-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>
 16. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон від 21 травня 1997 р., № 280/97-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
 17. Про співробітництво територіальних громад : Закон від 17 червня 2014 р., № 1508-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

Mashchenko O. V., Pokataiev P. S. Problems of identification and legal definition of socially significant mass events in Ukraine

The article is devoted to a comprehensive analysis of the concept of "mass events" and its specific subspecies – "socially significant mass events" in the context of definition in the legal field.

The article presents the evolution and diversity of approaches to the definition of "mass events" in regulatory legal acts and scientific literature. Among the key, universal features of mass events are highlighted: the presence of a significant number of people, a specific common place and time of holding, a common goal or interest, organization (or lack thereof) and public nature.

The central problem considered in the article is the lack of a single, clearly formulated normative definition of the concept of "socially significant mass events" in current legislation. It is established that despite its widespread use in the context of state policy (social protection, culture, education, sports), the "significance" of such events is mainly determined indirectly – through the goals and objectives that they are designed to solve. Based on the analysis, five key criteria were identified that determine the social significance of mass events: public benefit, lack of commercial purpose, organization or support by the state/territorial community, targeting certain target groups, and ensuring respect for the rights and freedoms of citizens.

The article emphasizes the importance of adhering to certain principles of organizing socially significant events, namely: safety rules (including restrictions during martial law), creating accessible conditions for participation for all segments of the population (taking into account the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and national State Building Standards), legalized nature (a guiding principle for peaceful assemblies), transparency and accountability (especially for charitable initiatives), and partnership relations (involvement of public organizations, business, and government agencies).

The study concluded that the concept of «socially significant mass events» is legally uncertain, which leads to differences in interpretation and complicates planning, financing, and coordination. To eliminate this gap, a definition of this concept is proposed, which is recommended to be enshrined in the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", which will allow unifying terminology, clearly distinguishing types of events, creating a legal basis for targeted financing and strengthening responsibility for supporting socially important initiatives.

Key words: mass events, socially significant mass events, legal regulation, state support, event security, definition, identification problems, principles of organization.

Р. С. Пінчук

аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
Харківського національного університету внутрішніх справ
<http://orcid.org/0009-0009-5431-413X>

ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ СПЕЦПІДРОЗДІЛУ США SWAT ДЛЯ ПОТРЕБ ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ «ОБ'ЄДНАНА ШТУРМОВА БРИГАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ «ЛЮТЬ»

У даній науковій статті здійснено дослідження імплементації досвіду Сполучених Штатів Америки у контексті формування спеціалізованого підрозділу – поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють». У межах проведеного дослідження проведено аналіз історичних передумов інституціоналізації підрозділів спеціального призначення на міжнародному рівні, що дозволило ідентифікувати ключові етапи та чинники їхнього розвитку. Особливу увагу приділено аналізу організаційної моделі, системи відбору кадрів та підготовки особового складу, а також специфіку операційної діяльності спеціального підрозділу поліції Сполучених Штатів Америки (SWAT).

Акцентування зроблено на аналізі принципів підготовки особового складу спеціального підрозділу США, включаючи емпіричну орієнтацію, концептуалізацію навчального процесу, активне експериментування, застосування індивідуалізованого підходу та розвиток фундаментальних фізичних якостей, необхідних для виконання службово-бойових завдань. Досліджено етапи відбору кандидатів, змістовне наповнення базової та спеціалізованої підготовки, а також особливості тактичного спорядження, матеріально-технічного забезпечення підрозділів поліції спеціального призначення в різних штатах Америки.

У статті обґрунтовано стратегічну важливість інтеграції позитивного зарубіжного досвіду в процес удосконалення системи підготовки українських поліцейських особливого призначення. Водночас наголошено на неприпустимості прямого копіювання іноземних моделей без урахування національних особливостей та контексту воєнного стану, що триває на території України. Підкреслено необхідність адаптації кращих міжнародних практик до вітчизняних реалій з метою оптимізації ефективності функціонування поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» в умовах виконання службово-бойових завдань під час стримування збройної агресії збройних формувань російської федерації проти України.

Ключові слова: підрозділи поліції особливого призначення, заручники, воєнний стан, тероризм, спеціальні підрозділи, спецпризначенець, тактика.

Постановка проблеми. Аналіз історичного розвитку сил спеціального призначення у світі свідчить про еволюцію спеціальної тактики, структури та підготовки спецпризначенців. Зарубіжний досвід, зокрема США, накопичив значний обсяг знань щодо принципів відбору, підготовки, матеріально-технічного забезпечення та тактики застосування таких підрозділів поліції. Водночас, необхідно підкреслити, що пряме копіювання та імплементація іноземних моделей підготовки поліцейських спецпризначенців в українських реаліях може виявитися

неефективним. Причиною цього являються відмінності в організаційних засадах функціонування поліцейських структур, рівні правової свідомості суспільства та соціально-економічних умовах, у яких здійснюють свою діяльність правоохоронні органи. Отже, вивчення зарубіжного досвіду не передбачає його механічне перенесення в практичну площину діяльності вітчизняних спеціальних підрозділів. Проте, аналіз службової практики та виокремлення окремих підходів чи елементів, безумовно, становить значну практичну цінність [1, с. 3–6].

У 1960-х роках у США спостерігалася дуже велика кількість пограбувань банків, які супроводжувалися захопленням заручників, що стало причиною створення спецпідрозділів поліції для боротьби з такими злочинами. Також важливу роль в створенні подібних підрозділів сприяло по всьому світу зростання кількості надзвичайних подій терористичного характеру, включаючи активізацію міжнародного тероризму та транснаціональної злочинності, а також розширення незаконного обігу наркотичних речовин та зброї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Огляд наукових публікацій свідчить про значну увагу дослідників, зокрема О. Бандурки, О. Боровика, В. Біліченка, В. Бондаренка, В. Заросила, Д. Калаянова, В. Підгірного, К. Рубана, С. Циганія, А. Черненка та інших, до вивчення досвіду підготовки поліцейських кадрів у зарубіжних країнах. Водночас, попри наявність наукових досліджень, присвячених діяльності та підготовці спецпризначенців за кордоном, питання комплексного застосування цього досвіду в процесі формування ОШБ «Лють» залишається недостатньо вивченим. Існує нагальна потреба в науково обґрунтованому підході до адаптації кращих світових практик з урахуванням національних особливостей, наявного ресурсного забезпечення та специфіки службової діяльності в умовах воєнного стану. Таким чином, постає наукова проблема, яка полягає у визначенні оптимальних шляхів застосування зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів у процесі формування, підготовки та забезпечення ефективної діяльності ОШБ «Лють» в умовах сучасних викликів. Дослідження цієї проблеми дозволить розробити практичні рекомендації для удосконалення національної системи підготовки спецпризначенців та підвищення їх бойової готовності.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу можливостей застосування зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів у процесі формування, підготовки та забезпечення ефективної діяльності ОШБ «Лють», з урахуванням національних особливостей та умов воєнного стану, а також застосування під час виконання бойових завдань щодо стримування збройної агресії російської федерації проти України.

Виклад осного матеріалу. Дослідження генезису підрозділів спеціального призначення являє собою складний, але водночас актуальний науковий напрям. Однією з ключових перешкод у цьому процесі є значний обсяг інформа-

ції, що має обмежений доступ. Варто зазначити відсутність консенсусу щодо точної дати та обставин появи перших формувань даного типу, про що свідчать розбіжності в історичних джерелах, що сягають значних часових меж. Попри це, військові формування, наділені специфічними функціональними обов'язками для виконання спеціалізованих завдань, що виходять за межі компетенції регулярних військових частин, фіксуються ще в арміях античного світу. Проте, домінуючою в науковому середовищі є думка про інтенсифікацію розвитку сил спеціального призначення у першій половині XX століття, що було пов'язано зі створенням підрозділів, де поряд із відбором висококваліфікованого особового складу забезпечувалася їх цілеспрямована фахова підготовка.

В умовах реформування вітчизняної правоохоронної системи, що відбувається на тлі воєнного стану на території України, актуалізується необхідність пошуку та впровадження прогресивних підходів до професійної підготовки поліцейських особливого призначення. У цьому контексті значущим теоретичним та практичним підґрунтям виступає досвід бойової підготовки, накопичений спеціальними підрозділами поліції зарубіжних країн.

Враховуючи наявність позитивного зарубіжного досвіду у сфері підготовки спеціальних підрозділів, існує обґрунтоване припущення щодо його потенційної користі для оптимізації національної системи підготовки спецпризначенців. У цьому контексті особливий науковий інтерес становлять прогресивні досягнення держав, що демонструють високий рівень професійної підготовки поліцейських, який відповідає міжнародним стандартам, мають глибокі історичні освітні традиції, що зумовлює їх лідерські позиції у науково-освітньому просторі на регіональному та глобальному рівнях, а також накопили значний практичний досвід у проведенні спеціальних операцій.

До базової бойової підготовки спецпризначенців належать завдання, пов'язані із значними фізичними навантаженнями, серед яких марш-кидки з повним екіпіруванням, подолання природних водних перешкод, тактика рукопашного бою, вміння користуватися холодною та вогнепальною зброєю, навички виживання в екстремальних кліматичних умовах, вміння орієнтуватися на місцевості [2, с. 28–29].

Професійна (спеціальна) підготовка охоплює широкий спектр знань, пов'язаних з вибухотехнікою, роботою з засобами спеціального зв'язку,

прониканням та штурмом будівлі, відпрацюванням навичок екстремального керування різними автомобілями, техніки підводного плавання, знання та використання методів експрес-допиту, а також вивчення тактичних можливостей потенційного супротивника [3, с. 289–290].

Розглянемо та порівняємо відмінності підрозділів поліції особливого призначення (далі – ППОП) США, які ефективно виконують свої функції та завдання, а також ознайомимся з особливостями організаційно-штатної структури, системою підготовки та навчання.

У науковій літературі тривають дискусії щодо першості формування поліцейського підрозділу спеціального призначення, який використовував аббревіатуру SWAT. Існує поширена в масовій культурі думка про те, що це сталося в м. Лос-Анджелесі, у 1967 році. Однак, згідно із даними, представленими в «Історичному словнику правоохоронної діяльності», перша задокументована згадка аббревіатури SWAT (Special Weapons and Tactics – спеціальна зброя і тактика) датується 1964 роком у м. Філадельфії [4].

Необхідність формування ППОП було обумовлено критичним зростанням кількості озброєних пограбувань банківських установ. Департамент поліції Філадельфії ухвалив рішення про створення команди зі 100 офіцерів, які пройдуть спеціальну підготовку та будуть оснащені відповідним озброєнням та технікою для оперативного реагування на пограбування, інші ситуації, що мають високий ступінь загроз громадянам та поліцейським, а також потребують особливих навичок володіння зброєю та спеціальними засобами.

У 1965 році Департамент поліції Лос-Анджелеса розпочав розробку тактики дій в умовах масових страйків, які супроводжувалися погромами, насильством, підпалами, що в свою чергу зумовило формування концепції спеціального підрозділу, орієнтованого на боротьбу з масовими заворушеннями.

Прикладом такого підходу є досвід поліцейських спецпідрозділів у місті Делано, штат Каліфорнія. Під час тривалих фермерських протестів, хоча й ненасильницьких, місцева поліція превентивно сформувала загони, які використовували тактики контролю великих мас протестувальників, включаючи спостереження та залучення снайперів для виявлення та затримання потенційних провокаторів конфліктних ситуацій. Зосереджуючи фокус на масових заворушеннях, поліція США також усвідомлювала загрозу з боку окремих організованих злочинних груп,

на дії яких вона могла реагувати недостатньо швидко або ефективно.

Прикладом такої ситуації є випадок з техаським стрільцем Чарльзом Вітменом, який протягом 96 хвилин вбив 14 людей та поранив 31, перш ніж був ліквідований двома офіцерами поліції. Такий інцидент продемонстрував необхідність мати спеціально підготовлені підрозділи для швидкого та ефективного реагування на подібні екстремальні ситуації.

У 1966 році сержант поліції Лос-Анджелеса Джон Нельсон запропонував ідею створення поліцейського спецпідрозділу інспектору Дерілу Гейтсу. Останній, в свою чергу, запропонував дану ідею своєму керівництву. Гейтс висунув пропозицію щодо аббревіатури SWAT як «Special Weapon Attack Team» (група спеціальної зброї для нападу). Однак, керівництво відхилило таку ідею. В департаменті поліції вважали, що така назва могла викликати негативну реакцію серед суспільства. Заступник керівника департаменту поліції Лос-Анджелеса Едвард Девіс порадив Гейтсу змінити назву на більш сучасну та демократичну – «Special Weapons and Tactics» (спеціальна зброя і тактика). Після цього назва спеціального підрозділу поліції була повторно розглянута керівництвом і зрештою схвалена.

Гейтс, не брав безпосередньої участі у розробці тактичних моделей застосування сили або проектуванні спеціалізованого обладнання, призначеного для оснащення новоствореного підрозділу. Його роль полягала у формуванні концептуальних засад функціонування нової структури та забезпеченні постійної підтримки й сприяння всім особам, залученим до процесу її становлення та розвитку.

У 1967 році був сформований SWAT Лос-Анджелеса, який складався з 15 команд по 4 особи в кожній. Члени команд були добровольцями та отримували соціальні пільги за підвищений ризик, зокрема, підвищену заробітну плату. Крім того, вони повинні були постійно тренуватися у стрільбі та застосуванні тактично-спеціальних прийомів.

Основою новоствореного підрозділу SWAT стали офіцери поліції, які отримали бойовий досвід в Корейській та В'єтнамській війні під час проходження служби в Збройних силах США.

Окрім зброї, яку виділив департамент поліції, використовувалася також конфіскована зброя. Транспорт для підрозділу слугували викуплені вантажні фургони. Законодавча база, яка надавала подібним підрозділам ширші пов-

новаження, була прийнята у 1967–1968 роках за сприяння республіканця Дональда Сантареллі. Ухвалення нормативно-правових актів, які надають більші повноваження спеціальним підрозділам поліції США відбувалося у зв'язку із збільшенням кількості бунтів, расових заворушень, діяльності партії «Чорних пантер» та війни з наркоторгівцями.

Першим серйозним випробуванням для SWAT поліції Лос-Анджелеса стала операція з обшуку штаб-квартири «Чорних пантер» 9 грудня 1969 року. Формальним приводом для обшуку було оголошено пошук нелегальної вогнепальної зброї. Внаслідок чотиригодинного стрілецького бою, що зав'язався під час облоги штаб-квартири, троє поліцейських спецпризначенців та троє членів ліворадикальної афроамериканської організації «Чорні пантери» отримали поранення.

Незважаючи на те, що операція формально була визнана успішною, Департамент поліції Лос-Анджелеса зазнав критики за те, що дії SWAT нівелюють різницю між поліцією та армією. Замість використання методів діалогу та мирного врегулювання ситуації, поліція вдалася до силових методів, що спровокувало вуличне зіткнення.

У 1971 році SWAT Лос-Анджелеса був переведений до Metropolitan Division, де підрозділ став окремим підрозділом D. LAPD Metropolitan Division – окремий спеціальний департамент поліції Лос-Анджелеса, який поділений на взводи А, В, С та G, що спеціалізуються на боротьбі з крадіжками, злочинністю та приборкуванням бунтів, та Е – до якого входить кінна поліція.

Ще однією відомою операцією тогочасного SWAT стала операція з ліквідації членів ліворадикального терористичного угруповання «Сімбйоністська армія звільнення» (Symbionese Liberation Army – SLA), яка проводилася у травні 1974 року. Дане угруповання під час своєї діяльності здійснювало пограбування банків, супермаркетів, викрадення людей, автомобілів, які супроводжувалися захопленням заручників.

Слідчим поліції Лос-Анджелеса вдалося відстежити один із будинків в якому переховувалися учасники терористичної організації SLA, спецпідрозділ SWAT встановив периметр навколо району та почав евакуювати його мешканців. Члени SLA забарикадувалися в будівлі та почалася перестрілка із застосуванням вогнепальної зброї різного калібру. Після того, як терористи не відреагували на усні команди керівника операції здатися, поліція застосувала сльозогінний

газ. Під час фіксації слідчих дій було встановлено, що SLA під час вуличного зіткнення випустила приблизно 3700 куль, але в результаті бою в забарикадованому будинку спалахнула пожежа, внаслідок якої терористи загинули.

Успішні поліцейські операції, проведені без втрат серед особового складу, сприяли поширенню практики формування аналогічних поліцейських підрозділів спеціального призначення по всій території Сполучених Штатів Америки. Назви спецпідрозділів варіюються не тільки в межах окремого штату, але інколи й окремого округу.

Найбільш поширеними аббревіатурами є SWAT (Special Weapons and Tactics), що зустрічається, наприклад, у Каліфорнії, Арізоні, Луїзіані, Орегоні та Техасі, та SRT (Special Response Team або Special Reaction Team), яка поширена в Міннесоті, Канзасі, Меріленді, Огайо та інших штатах. Окрім зазначених аббревіатур, існують і унікальні назви, такі як STOP (Special Tactical Operations Team) у Массачусетсі, STATE (Special Tactical Assault Team Element) у Меріленді та TEAMS (Technical Emergency And Mission Specialists) у Нью-Джерсі. Також можна зустріти такі назви, як SERT (Special Emergency Response Team) та TSU (Tactical Services Unit або Tactical Support Unit).

З 1972 року поліцейські підрозділи спеціального призначення в США щорічно здійснювали сотні рейдів по боротьбі з виробництвом та розповсюдженням наркотичних та психотропних речовин. У 1980-х роках кількість таких спеціальних поліцейських операцій зросла до 3000 на рік, а в 1996 році було проведено майже 30 000 облав. Сформована тенденція викликає занепокоєння, оскільки значна частина цих операцій супроводжувалася із застосуванням вогнепальної зброї, що призвело до подальшої мілітаризації поліцейських спецпідрозділів та поліції в цілому.

За даними газети «The Capital Times», надання вогнепальної зброї ППОП від Міністерства оборони США сприяли значному розширенню штату спецпризначенців, збільшенню масштабів та підвищенню ефективності під час проведення спеціальних поліцейських операцій. Згідно з інформацією, опублікованою в газеті, у 1990-х роках військові передали поліцейським відділкам штату Вісконсін майже 100 000 одиниць військового майна, включаючи броньований транспорт, спеціальне обладнання та спорядження, озброєння, набої, засоби індивідуального захисту тощо.

Дослідження «Мілітаризація американської поліції», проведене професорами кримінального права Пітером Краскою та Віктором Каппелером, виявило, що з початку 1980-х до кінця 1990-х років кількість випадків застосування воєнізованих підрозділів поліції зросла вдесятеро.

Після кожного військового конфлікту, в якому США брали участь, кількість надлишкового майна, яке армія передавала поліції, постійно збільшувалася. Саме тому місцевий SWAT будь-якого американського містечка може мати цілий автопарк броньованих машин.

Організаційно-штатна структура підрозділів спеціального призначення може варіюватися залежно від штату США. Спецпризначенців можна класифікувати на дві категорії.

Перша категорія – це бійці, які знаходяться в постійній готовності до реагування на виклики. Їхній час переважно займають тренування, інструкторська діяльність, обслуговування та ремонт озброєння, технічних засобів, а також ведення діловодства. За необхідності спецпризначенці можуть залучатися до патрулювання. Сформована практика є типовою для великих міст з високою частотою викликів, де потрібна постійна готовність до дій.

Друга категорія – це офіцери поліції, які, головним чином, патрулюють вулиці та залучаються до виконання спеціальних завдань лише за необхідності. Для скорочення часу реагування та прибуття на місце події все необхідне спорядження зберігається в патрульному автомобілі. Така практика найчастіше зустрічається в окружній поліції, поліції невеликих міст або в шерифських департаментах, хоча у великих містах таке також практикують.

Прикладом є Нью-Йоркський ESU, де бійці постійно знаходяться на патрулюванні вулиць і застосовуються тільки за потреби. У деяких департаментах застосовується гібридна практика, коли є основний склад спецпідрозділу і за потреби на його підкріплення можуть бути викликані офіцери з патрулювання. Зазвичай особовий склад ділять на команди чисельністю від 4 до 6 осіб в кожній. Очолює регіональний спецпідрозділ SWAT лейтенант.

Підсумовуючи інформацію з різних джерел і документів різних департаментів, можна виділити основні посади, які зустрічаються найчастіше:

1) *відповідальний офіцер* – посадова особа, що уповноважена приймати рішення стосовно проведення спеціальних поліцейських опе-

рацій, керувати діями спецпідрозділу на місці і проведенням завдання в цілому;

2) *командир групи* – безпосередньо керує діями групи під час проведення спеціальної поліцейської операції;

3) *штурмовик* – поліцейський або група поліцейських, що не мають вузької спеціалізації і можуть виконувати різні ролі, в тому числі водія;

4) *снайпер, контрснайпер* – поліцейський або група поліцейських, що в основному займається спостереженням за місцем проведення спеціальної операції, виявленням підозрюваних і ліквідацією загроз;

5) *брітчер* – поліцейський з тараном, що займається відкриванням дверей і проламуванням стін;

6) *щитовий* – поліцейський зі щитом, що йде попереду групи;

7) *тактичний медик* – поліцейський, що може надати першу домедичну допомогу.

Окрім бойових і командних спеціалізацій є й допоміжні:

1) *переговорник* – для проведення переговорів із злочинцями (терористами) у нестабільних ситуаціях;

2) *водій-оператор* спеціальних транспортних засобів – окрема спеціалізація пов'язана з тим, що сучасний спеціальний поліцейський транспорт може обладнуватися допоміжними технічними засобами і вимагати спеціальних навичок;

3) *відповідальний за матеріально-технічну частину* – посадова особа або група осіб, яка проводить перевірку і за потреби ремонт озброєння, технічних засобів і транспорту.

Серед основних завдань, передбачених функціональними обов'язками бійця SWAT, слід виділити такі: звільнення заручників, боротьба з груповими порушеннями публічного порядку, забезпечення вогневої підтримки під час затримання підозрюваних, що забарикадувалися, здійснення рейдів, спрямованих на боротьбу з наркомафією, забезпечення периметру безпеки під час офіційних заходів для здійснення контрснайперської діяльності [5, с. 179].

Процес підготовки та відбору кандидатів до підрозділів SWAT характеризується варіативністю та відсутністю уніфікованих критеріїв. Переважно кандидатами на посаду оперативника SWAT є діючі працівники поліції, котрі виявили бажання проходити службу в лавах загону, досконально знають законодавчу базу, мають бездоганну характеристику і пройшли

співбесіду та письмове психологічне випробування. Зазвичай перевага надається досвідченим поліцейським, зокрема колишнім військово-службовцям, особливо ветеранам бойових дій.

Як приклад можна навести тести, розроблені Національною Асоціацією Тактичних Офіцерів, які можуть слугувати певним стандартом оцінювання фізичної підготовки:

Біг на 800 метрів: час пробігу понад 4 хвилини 30 секунд вважається незадовільним, максимальний бал присвоюється за результат менше 3 хвилин 14 секунд.

Біг на 400 метрів: час пробігу понад 3 хвилини 45 секунд вважається незадовільним, максимальний бал присвоюється за результат менше 2 хвилин 44 секунд. Умовами виконання є використання рюкзака вагою до 10 кілограмів та протигазу без фільтра.

Бьорпі: норматив виконується протягом 3 хвилин. Менше 37 повторень вважається незадовільним результатом, більше 50 – максимальним.

Присідання: норматив виконується протягом 2 хвилин. Менше 63 повторень вважається незадовільним результатом, більше 75 – максимальним. Умовами виконання є використання додаткового навантаження у 10 кілограмів та протигазу без фільтра.

Відтискання: норматив виконується протягом 1 хвилини. Менше 11 повторень вважається незадовільним результатом, більше 20 – максимальним.

Підготовка особового складу здійснюється протягом шести місяців, як на базі департаменту, так і у військових навчальних центрах, а також із залученням приватних компаній. Під час курсу бійці повинні опанувати навички роботи зі спеціальним обладнанням (щити, камери, тарани), тактичні прийоми та дії в різних умовах, включаючи роботу з особами, що забарикадувалися, звільнення заручників, екстремальне водіння автомобілем, керування спеціальним броньованим транспортом та використання встановлених на ньому технічних засобів. Крім цього, курс включає медичну та психологічну підготовку, курси лідерства, курси з роботи з вибухівкою, штурмовий альпінізм, розширений курс стрілецької підготовки, планування операцій та інші дисципліни, спрямовані на забезпечення успішного виконання завдань.

Основним озброєнням підрозділів SWAT є автомати на платформі AR-15 від різних виробників, серед яких найчастіше зустрічаються Colt M4, рідше HK 416, а в деяких локальних підроз-

ділах – навіть SIG MCX. З пістолетів-кулеметів перевага надається HK MP5 у різних модифікаціях, рідше зустрічається HK UMP. Для озброєння використовуються пістолети Glock різних генерацій, Beretta 92, Sig Sauer P226, P229, HK USP, FN Five-seven. Снайперські гвинтівки представлені моделями Remington 700 та Barrett M82, також використовується гвинтівка M14. Переважно використовуються гвинтівки під патрон .308 Winchester. Дробовики представлені моделями Benelli M1, Remington 870, Beretta 1301 та FN P12.

Забезпечення автотранспортом також відбувається у різних варіаціях. Часто зустрічаються MRAP MaxxPro, Caiman, рідше Cougar та RG-31 або RG-33. Найпоширенішими зразками броньованої техніки, що використовуються підрозділами SWAT, є бронеавтомобілі BearCat та Bear різних модифікацій виробництва компанії Lenco. У менш поширених випадках, через застарілість, зустрічаються Cadillac Gage Ranger та Cadillac Gage Commando. Окремі департаменти використовують навіть M113 та LAV.

Департаменти з обмеженим фінансуванням часто вдаються до використання переобладнаних інкасаторських фургонів. Окрім цього, використовуються броньовані вантажівки, модифіковані компанією The Rook з промислових CAT. Автомобілі мають додаткове бронювання кабіни та ходової частини, а також можуть бути обладнані щитами, таранами, ковшами, підйомниками та лебідками.

Окрему увагу слід приділити мобільним командним пунктам, розміщеним на базі різних вантажних автомобілів. Зазвичай вони перебувають на балансі департаменту поліції, а не виділяються спеціально для потреб SWAT, хоча існують і винятки.

Уніформа особового складу поліції спеціального призначення США також буває різноманітною. У деяких містах, таких як Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Даллас, Нешвілл, Мемфіс, Сакраменто, Сан-Франциско та Новий Орлеан, використовується темно-синя форма. У Лас-Вегасі, Чикаго, Атланті, Сан-Дієго, Денвері, Форт-Ворті, Луїсвіллі, Джексонвіллі, Маямі та багатьох інших містах формою встановленого зразка є Ranger green. Multicam використовується в Остіні (там іноді носять і Woodland), Х'юстоні, Біллінґсі, Солт-Лейк-Сіті та інших містах. Іноді можна побачити форму OCP, MARPAT та Woodland, а також форму кольору койот або Gray wolf.

Щодо засобів індивідуального захисту, ситуація також неоднорідна. Деякі департаменти

використовують виключно бронезилети та шоломи, закуплені штатом, з федерального бюджету або передані армією, тоді як інші можуть дозволити собі придбання обладнання від приватних виробників.

Все залежить від фінансування департаменту ППОП. У деяких округах та містах бійці SWAT можуть мати на озброєнні прилад нічного бачення GPNVG-18, як, наприклад, у окрузі Харріс, штат Техас. Інші можуть мати PVS-14, PVS-15 або не мати приладів нічного бачення взагалі.

Із метою примусового потрапляння до приміщень використовують ручні тарани та набої з властивостями відмикання. Також до нелетальної зброї слід віднести гранати зі сльозогінним газом, світлошумові гранати, електрошокові пристрої та набої, споряджені гумовими зарядами.

Концепція SWAT стала основою для більшості сучасних поліцейських спецпідрозділів у світі, і її вважають золотим стандартом якості та ефективності. Абревіатура SWAT стала частиною масової культури, а спецпідрозділи американської поліції часто з'являються в іграх, фільмах і кіносеріалах.

Висновки. Аналіз практичних засад функціонування спецпідрозділу поліції США SWAT дозволив дійти висновку, що, попри те, що існують уніфіковані тенденції, характерні для більшості ППОП, а саме: підвищені вимоги й жорстко регламентований відбір кандидатів на службу в спецпідрозділ, особливий статус усередині галузевого відомства, тотожні функціональні обов'язки, наявність спеціальних засобів захисту та нападу й використання системи професійної підготовки майбутніх спецпризначенців, що охоплює фізичну, поліцейську (тактичну й оперативну), вогневу, правову, психологічну, медичну, вибухотехнічну та дайверську підготовку.

На наш погляд стандарти у формуванні спеціального підрозділу поліції SWAT можна класифікувати за наступними критеріями:

1) *за принципом відбору кадрів*: станом здоров'я (підвищені вимоги до здоров'я, встановлені стандарти до зросту, ваги та перенесених операцій); вікові обмеження (встановлений граничний вік прийняття на службу в спецпідрозділ поліції (переважно до 35 років); вимоги до попереднього стажу (досвіду служби) – подати заявку для участі в конкурсі можуть особи, які вже проходять службу в поліції або мають бойовий досвід; репутація, потрібно мати позитивну характеристику, яку здобули під час проходження служби в поліції; також вивчаються автобіографічні дані найближчого оточення (родичів);

2) *системою підготовки та навчання*: курси професійної підготовки складають шість місяців; велика кількість різноманітних навчальних дисциплін, які включають практичні стрільби в міській місцевості, під час переслідування злочинців на транспортному засобу, контраварійне управління автомобілем, вододолазна підготовка, стрибки з парашутом, розвідка, снайперська та контрснайперська підготовка, рукопашний бій, вибухотехнічна справа, забезпечення особистої безпеки перших осіб держави;

3) *чіткою організаційно-штатною структурою та розподіленням службових повноважень, а також порядком взаємодії*: приблизно спецпідрозділи діляться на три напрямки (штурмові групи (активних дій); фахівці по переговорах, психологи; адміністрація та матеріально-технічне забезпечення); визначений алгоритм дій при екстрених ситуаціях та взаємодії поліцейських підрозділів;

4) *високоякісне матеріально-технічне забезпечення*: тактична перевага спецпідрозділів поліції над злочинцями полягає в наявності сучасної зброї з високими тактико-технічними характеристиками; сучасна техніка, спорядження та обладнання, які дають змогу оперативно прибувати на місце події та захищає від травмувань особовий склад.

ОШБ «Лють» на відміну від SWAT виконує завдання воєнного характеру, застосовуючи військове озброєння та техніку нарівні зі Збройними Силами України. Бригада протистоїть діючій армії РФ, яка використовує артилерію, танки, авіабомби, FPV-дрони та заборонені хімічні речовини. Створення у 2024 році Управління медичного забезпечення в ОШБ «Лють» підкреслює потребу у високоякісній медичній допомозі, на відміну від переважно домедичної підготовки у Сполучених Штатах Америки.

Отже, в умовах воєнного стану, що триває в Україні з 2022 року по теперішній час, формування та функціонування ОШБ «Лють» вимагає адаптації міжнародних стандартів відповідно до реалій виконання заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації проти України. На сьогоднішній час, комплектування спецпідрозділів поліції в умовах війни вимагає балансу між високими стандартами та оперативністю, що не завжди дозволяє дотримуватися ідеальних вимог до фізичної та інтелектуальної підготовки, а також термінів навчання та підготовки. Незважаючи на необхідність інтеграції передового світового досвіду та між-

народних стандартів, його повноцінна реалізація можлива при скасуванні воєнного стану на території України та проведення переатестації особового складу ОШБ «Лють» із запровадженням соціальної підтримки поранених спецпризначенців та іншої категорії поліцейських, які не зможуть пройти атестацію.

Список використаної літератури:

1. Логачов М. Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2001. 184 с.
2. Вербин Н. Б. Теоретичний аналіз професійно-прикладної фізичної підготовки майбутніх магістрів військового управління. *Військова освіта*. 2016. № 1 (33). С. 27–34.
3. Підгірний В. І., Рубан К. П. Зарубіжний досвід професійної підготовки працівників поліції Великобританії, США, Франції та його впровадження в Україні. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 березня 2016 року). Дніпропетровськ, 2016. С. 289–291.
4. SWAT (Special Weapons and Tactics). URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/swat-special-weapons-and-tactics/> (дата звернення: 30.05.2025).
5. Долгополова М. М., Кравченко І. С. Окремі питання професійної підготовки поліцейських. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 178–180.

Pinchuk R. S. Implementation of international experience in training of the us swat special unit for the needs of the special purpose police department Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine “Lyut”

This scientific article studies the implementation of the experience of the United States of America in the context of the formation of a specialized unit – special forces police “Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine “Lyut”. Within the framework of the conducted research, an analysis of the historical prerequisites for the institutionalization of special forces units at the international level was conducted, which allowed identifying key stages and factors of their development. Particular attention is paid to the analysis of the organizational model, the system of personnel selection and training of personnel, as well as the specifics of the operational activities of the special forces unit of the United States of America (SWAT).

Emphasis is placed on the analysis of the principles of training personnel of the US special forces unit, including empirical orientation, conceptualization of the educational process, active experimentation, the use of an individualized approach and the development of fundamental physical qualities necessary for the performance of service and combat tasks. The stages of candidate selection, the content of basic and specialized training, as well as the features of tactical equipment, material and technical support of special purpose police units in different states of America are studied.

The article substantiates the strategic importance of integrating positive foreign experience into the process of improving the system of training Ukrainian special purpose police. At the same time, it is emphasized that it is inadmissible to directly copy foreign models without taking into account national characteristics and the context of martial law, which continues on the territory of Ukraine. The need to adapt the best international practices to domestic realities is emphasized in order to optimize the effectiveness of the functioning of the special purpose police “Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine “Lyut” in the conditions of performing service and combat missions during the containment of armed aggression of the armed formations of the Russian Federation against Ukraine.

Key words: special police units, hostages, martial law, terrorism, special units, special forces, tactics.

Д. Г. Пріхніч

аспірант

Київського національного університету інтелектуальної власності та права
<https://orcid.org/0009-0003-1268-6361>

АДМІНІСТРАТИВНИЙ АКТ ТА ФАКТИЧНА ДІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто адміністративний акт і фактичну дію як взаємозалежні інструменти правового регулювання у сфері продовольчої безпеки. Адміністративний акт подано як юридично значуще рішення індивідуального характеру, що ухвалюється публічним органом у межах компетенції з метою врегулювання конкретної справи що безпосередньо змінює правовий статус осіб. Натомість фактична дія це зовнішньо виражена адміністративна діяльність, яка не створює, не змінює та не припиняє правовідносин, однак є необхідною для реалізації публічного адміністрування. Обидва елементи функціонують у межах публічного адміністрування, виконуючи взаємодоповнюючі функції: адміністративний акт — як правовий інструмент, фактична дія як організаційний засіб. У статті висвітлено, що адміністративні акти мають односторонній владний характер, індивідуальну спрямованість, ухвалюються відповідно до визначених процедур і можуть бути оскаржені у разі порушення прав. Фактичні дії, не потребують ухвалення формального рішення, не мають примусового характеру, але є обов'язковими за змістом для адміністративних органів а певних випадках і для приватних осіб. Ухвалення такого адміністративного акта зумовлює низку фактичних дій, зокрема ведення документації, здійснення перевірок, інвентаризацію дій, які не є самостійними організаційними актами, які забезпечують формування усіх необхідних умов для видання адміністративного акту. У межах правового аналізу зроблено висновок, що адміністративні акти та фактичні дії мають різну правову природу, але є однаково необхідними для забезпечення ефективності публічного адміністрування. Разом вони утворюють цілісну модель адміністративна-правового регулювання, що дозволяє досягати балансу між правовими та організаційними засобами публічно адміністрування.

Ключові слова: адміністративний акт, владні повноваження, документування, компетенція, контроль, облік, продовольча безпека, правове регулювання, правовий статус, публічне управління, реалізація, регулювання, сервісне адміністрування, суб'єкт господарювання, фактична дія, юридична сила.

Вступ. У сучасних умовах глобальних викликів у сфері безпеки, екології та продовольства публічного адміністрування аграрного сектору набуває дедалі більшого значення. Забезпечення стабільного функціонування системи продовольчої безпеки потребує наявності ефективних правових механізмів, які б не лише врегульовували відносини між адміністративними органами та суб'єктами господарювання, а й дозволяли здійснювати дієвий контроль з боку публічної адміністрації. Одним з таких механізмів є адміністративні акти, що встановлюють змінюючи припиняють конкретні адміністративно правові відносини.

Проблематика ефективного адміністративна-правового регулювання у сфері продовольчої безпеки пов'язана з необхідністю балансування між формальним законодавчим підходом і практичними адміністративними діями. Адміністративні акти, хоч і є офіційним виявом волі держави, без належної організаційної підтримки залишаються декларативними. Фактичні дії, своєю чергою, не мають самостійної правової сили, але є найбільш вживаним інструментом щодо забезпечення реалізації адміністративних рішень. Проблема виникає в умовах, коли в юридичній практиці відсутнє належне розмежування й регламентація таких

дій. Це може призводити до правової невизначеності, зловживань або недостатньої ефективності контролю за продовольчими ресурсами. Саме тому необхідним є системний науковий аналіз обох категорій як взаємодоповнюючих елементів публічного адміністрування.

Актуальність обраної теми зумовлена також прийняттям в Україні новітнього законодавства, зокрема Закону 'Про адміністративну процедуру', де вперше на законодавчому рівні врегульовано поняття адміністративного акта. Це створює сприятливі умови для впровадження стандартів правової визначеності, прозорості та ефективності у сфері взаємодії між державою і громадянами чи підприємствами. У той же час, категорія фактичних дій залишається здебільшого доктринальною і практичною, що не виключає її значущості. Їх правильне тлумачення і застосування сприяє формуванню відповідальної та результативної моделі державного управління.

У межах продовольчої безпеки адміністративні акти часто реалізуються через систему контролю, за кількістю та якістю харчових продуктів. Їх виконання неможливе без щоденної практики фіксації, перевірок, інвентаризацій, як фактичних дій, які, хоч і не мають юридичного статусу, забезпечують ефективність реалізації політики держави. Таке співвідношення організаційного рівня діяльності демонструє глибоку взаємозалежність обох форм. Це, в свою чергу, вимагає формування уніфікованого підходу до їх класифікації, юридичного тлумачення та правозастосування. Саме через призму взаємодії адміністративного акта та фактичної дії варто досліджувати ефективність правового впливу у зазначеній сфері.

Огляд останніх досліджень. Питанням правового регулювання продовольчої безпеки була приділена увага вчених різних галузей права. Зокрема, А. Берлач, Є. Білоусова, В. Галунько, П. Діхтієвський, В. Фелика, Г. Воржевітіна, Т. Курман, С. Лушпаєв, Б. Мельниченко, О. Муза, А.-М. Ольховської, Л. Півненко, Ю. Пустовіт та ін.

Мета статті полягає в тому щоб на основі природного права, теорії права теорія адміністративного права та чинного законодавства та наукових доктрин проаналізувати адміністративні акти та фактичні дії як інструменти правового регулювання продовольчої безпеки в Україні.

Виклад основних положень. Згідно з тлумачним словником української мови поняття

'факт' тлумачиться як дійсна, не вигадана подія або явище, що мало місце в об'єктивній дійсності. Він відображає реальність, яка справді відбулася або існує, і становить основу для формування висновків, суджень чи аналітичних узагальнень. Факт є об'єктивним елементом пізнання, який не залежить від суб'єктивного ставлення до нього і виступає засобом підтвердження істинності або хибності певних тверджень [1].

Слово 'акт' у цьому ж словнику має кілька значень: як дія або подія, як частина драматичного твору, а також як офіційний документ, що засвідчує певний факт або має нормативне значення. У юридичному дискурсі найдоречнішим і найбільш релевантним є третє значення, згідно з яким 'акт' трактується як офіційний документ — указ, постанова, грамота, протокол або письмове підтвердження певної юридично значущої події [2].

В юридичній літературі фактична дія розкрита як форма активної адміністративної діяльності, що виражається у зовнішньо виявленій поведінці адміністративного органу без наміру безпосередньо змінювати адміністративно-правові відносини. Вона має свідомо вольовий характер і здійснюється з метою досягнення організаційного результату, наприклад, при наданні адміністративних послуг. Особливістю фактичної дії є те, що вона не породжує, не змінює і не припиняє правовідносин, проте може виступати умовою для їх виникнення в майбутньому. Такі дії не наділені юридичною владністю, але мають значення як передумова або доказ у правовій сфері. Вони завжди слугують реалізації потреб фізичних чи юридичних осіб. Фактичні дії є організаційно необхідними у діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування [3, с. 316–317]. У свою чергу адміністративний акт це індивідуальне рішення або юридично значуща дія адміністративного органу, спрямована на врегулювання конкретної справи та надання, зміну, припинення або реалізацію прав чи обов'язків окремої особи. Він є основним інструментом публічного адміністрування, за допомогою якого безпосередньо виникають адміністративно-правові відносини. Такі акти мають односторонній владний характер, видаються в межах компетенції адміністративного органу в установленому процедурному порядку та мають зовнішню спрямованість. Їм притаманні індивідуальність, чітко визначене коло адресатів і здатність впливати на правовий статус особи. Адміністративні акти можуть оскаржуватися, якщо порушують права чи інте-

реси особи, на яку спрямовані. Вони становлять завершальну стадію правозастосовної діяльності, але водночас можуть слугувати підставою для подальших дій, зокрема для видання нових актів або укладання адміністративних договорів [3, с. 295-296].

Отже, поняття 'факт' у тлумачному словнику трактується як дійсна, об'єктивно наявна подія або явище, що є підставою для формування висновків і суджень. Слово 'акт' має кілька значень, але в юридичному контексті воно найчастіше розуміється як офіційний документ, що фіксує або підтверджує юридично значущу подію. У правовій літературі фактична дія розглядається як форма адміністративної діяльності, що не породжує правових наслідків безпосередньо, але є організаційно необхідною та може мати значення для подальших правовідносин. На відміну від неї, адміністративний акт є юридично владним інструментом публічного адміністрування, що безпосередньо змінює або створює правовий статус особи. Він має індивідуальний характер, видається у встановленому порядку та може бути оскаржений.

На законодавчому рівні поняття 'адміністративний акт' визначено в Законі України 'Про адміністративну процедуру' як рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийнята адміністративним органом для врегулювання конкретної справи щодо прав чи обов'язків особи. Він є результатом адміністративного провадження та має ознаки односторонності, владності, індивідуальної спрямованості і зовнішньої дії. Акт повинен ухвалюватися в межах компетенції органу та відповідно до принципів законності, обґрунтованості й пропорційності. У випадках, коли адміністративний акт обмежує права особи, закон вимагає його належного мотивування. Такі акти можуть змінювати правовий статус особи й підлягають обов'язковому оскарженню. Фактичні дії, хоча прямо не визначені в законі, опосередковано охоплюються через поширення на них принципів адміністративної процедури. Вони не створюють юридичних наслідків самі по собі, але є необхідними для реалізації прав і можуть супроводжувати адміністративну діяльність. Фактичні дії не потребують ухвалення рішень у справі, не породжують правовідносин і не мають примусового характеру. Незважаючи на це, вони повинні здійснюватися добросовісно та в межах правових засад. Адміністративні акти і фактичні дії мають різний юридичний статус, але обидва є важливими елементами ефективного публічного адміністрування [4].

Виконуючи доктринальний аналіз, ми звернули увагу на статтю Б. Мельниченка, в якій адміністративний акт є важливою формою реалізації публічного управління, яка встановлює, змінює або припиняє конкретні адміністративно-правові відносини. Його основною особливістю є індивідуальна адресність і разовість дії, що відрізняє його від нормативного акта. У статті зазначено, що такі акти можуть бути наказовими, правовстановлюючими, підтверджуючими, обтяжуючими або сприяючими. Їх застосування передбачене лише в межах компетенції публічної адміністрації з метою реалізації публічного інтересу. Адміністративні акти мають бути законними, обґрунтованими та не порушувати права осіб. Натомість фактичні дії, як форма активної адміністративної діяльності, не тягнуть за собою юридичних наслідків. Вони мають практичний характер і спрямовані на досягнення фактичного результату, зокрема в інформуванні, перевірках чи видачі довідок. Такі дії є допоміжним засобом реалізації адміністративних послуг. Попри відсутність правового змісту, вони суттєво впливають на ефективність публічного управління. Обидві форми діяльності забезпечують комплексний механізм функціонування адміністративної системи в межах публічно-правових повноважень [5].

У статті О. Музи адміністративний акт представлений як провідний інструмент публічного адміністрування, що виражає волевиявлення органу влади та може мати різну форму: письмову, електронну, усну або навіть конклюдентну. Він підлягає нормативному врегулюванню, що забезпечує правову визначеність та можливість оскарження. Водночас чинне законодавство України ще не має уніфікованої системи класифікації таких актів. Це створює труднощі у практичному розмежуванні адміністративних актів та інших форм управлінської комунікації. Особливу увагу автор приділяє фактичним діям, які поділяються на регульовані й нерегульовані, останні з яких називаються реальними актами. Реальні акти не породжують адміністративно-правових наслідків, але можуть впливати на поведінку приватних осіб. Вони використовуються для комунікації з громадянами через попередження, повідомлення чи роз'яснення. Такі акти, хоч і не мають формального юридичного статусу, можуть бути оскаржені у разі порушення прав. Їх застосування розширює можливості публічної адміністрації в межах сервісного управління. Це свідчить про еволюцію адміністративного права в бік гнучкого, адаптивного підходу до владної діяльності [6].

Отже, адміністративний акт на законодавчому рівні розглядається як рішення або дія індивідуального характеру, що має юридичне значення та приймається в результаті адміністративного провадження для врегулювання конкретної справи щодо прав або обов'язків особи. Він характеризується односторонністю, владністю, індивідуальною спрямованістю, обов'язковістю дотримання принципів законності, обґрунтованості та пропорційності, а також можливістю оскарження. Такі акти мають змінювати правовий статус особи, на відміну від фактичних дій, які не породжують правових наслідків. Фактичні дії, хоча і не потребують формального оформлення, є важливими інструментами комунікації та виконують сервісні функції, супроводжуючи адміністративну діяльність. У правовій доктрині адміністративні акти поділяються на кілька типів (наказові, підтверджуючі, сприяючі тощо), тоді як фактичні дії можуть набувати форми інформаційних повідомлень, роз'яснень чи попереджень. Деякі з них, що не врегульовані правом, називаються реальними актами. Незважаючи на відсутність прямої правової сили, реальні акти можуть впливати на поведінку осіб та бути предметом судового оскарження.

Наприклад, у справі № 826/10219/17 предметом судового розгляду стала правомірність адміністративного акта — постанови №18 від 19 червня 2017 року, винесеної Головним управлінням Держпродспоживслужби у м. Києві щодо ТОВ 'Песто Стар'. Цей адміністративний акт містив рішення про накладення штрафу за створення перешкод у проведенні планової перевірки (фактичної дії), що кваліфікувалося як порушення вимог статей 4 та 11 Закону України 'Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності'. Однак виявилось, що повідомлення про проведення перевірки було вручено особі, яка не була ні керівником, ні уповноваженим представником товариства, що зробило недопуск правомірним. За відсутності дотримання встановленої законом процедури повідомлення, адміністративний акт про застосування санкції втрачає юридичну силу як такий, що суперечить принципу законності дій суб'єктів владних повноважень. Суди обох інстанцій, зокрема Шостий апеляційний адміністративний суд, надали цьому рішенням правову оцінку як неправомірному, вказавши, що недопуск не міг бути кваліфікований як правопорушення. Тим самим, адміністративний акт був скасований у судовому порядку, що підтвер-

джує недопустимість прийняття несприятливого рішення при порушенні здійснення фактичної дії. Вказана справа ілюструє необхідність суворого дотримання здійснення фактичних дій які призводять до прийняття адміністративних актів. Іншому випадку останні можуть бути визнані судом незаконними [7].

Висновки. Адміністративний акт у сфері продовольчої безпеки є юридично значущим інструментом, який забезпечує пряме регулювання прав і обов'язків суб'єктів аграрної діяльності. Він видається публічним органом у межах його компетенції та набуває сили після офіційного оприлюднення. Такий акт, як-от наказ про встановлення норм природних втрат зерна, встановлює обов'язкові для виконання приписи, що впливають на господарську практику підприємств. Він має індивідуальну спрямованість і сприяє підтримці балансу між економічними інтересами і вимогами до якості та безпечності продукції. Адміністративний акт реалізує владну волю адміністративного органу з дотриманням принципів законності, пропорційності й обґрунтованості.

Фактичні дії у сфері продовольчої безпеки не створюють безпосередніх юридичних наслідків, однак вони є необхідними для практичного втілення адміністративних актів. Вони включають ведення обліку, здійснення перевірок, оформлення звітної документації, що реалізує норми, визначені відповідним наказом. Такі дії слугують забезпеченню належного управлінського процесу, хоч і не мають нормативного характеру. Вони можуть бути обов'язковими за змістом, хоча й не оформленими окремими рішеннями.

В вітчизняній правовій системі необхідно чітко розмежовувати адміністративні актами та фактичні дії. Проте обидва ці інструменти публічного адміністрування взаємозалежні та необхідні для ефективного функціонування публічної адміністрації у сфері продовольства. Адміністративні акти — це фінальна правова форма, тоді як фактичні дії — це попередня часто чисельна практика реалізації виконавчі функції. Без належного виконання фактичних дій самі адміністративні акти можуть бути визнаними протизаконними адміністративними судами.

Доктринальний аналіз підтверджує, що фактичні дії мають хоча мають вольовий характер і спрямовані на реалізацію потреб фізичних та юридичних осіб у сфері публічного адміністрування, проте не є результатом а передумовою правовідносин. Адміністративний акт же має правовстановлюючу силу та може бути оскар-

женим у судовому порядку. У сфері продовольчої безпеки обидві форми дій формують цілісну модель регулювання, де кожна зі складових виконує критично важливу функцію.

Отже, адміністративний акт у сфері продовольчої безпеки є інструментом публічне адміністрування має індивідуальну спрямованість, видається компетентним адміністративним органом та набуває чинності після доведення до виконавців. Фактичні дії, хоч і не створюють юридичних наслідків самостійно, слугують засобом реалізації адміністративних актів чи інших інструментів публічного адміністрування, через облік, перевірки, інвентаризацію тощо. Обидві форми публічне адміністрування є взаємозалежними, їх органічне поєднання гарантує гнучкість і правову визначеність у сфері продовольчої безпеки.

Список використаної літератури:

1. Факт. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. С. 308. URL: <https://sum.in.ua/s/fakt>
2. Акт. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. за ред. І. К. Білодіда. Київ. Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. С. 308. URL: <https://sum.in.ua/s/akt>
3. Галунько В. Діхтієвський П., Берлач А. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник: видання п'яте. / за заг. ред. В. Фелика, В. Галунька. Київ, 2025. 992 с.
4. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 № 2073-IX. База даних 'Законодавство України'. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>
5. Мельниченко Б.Б. Зміст та структура адміністративно-правового забезпечення публічного управління. *Вісник Національного університету 'Львівська політехніка'. Серія: Право.* 2019. № 920. С. 122–130.
6. Муза О. В. Реальні акти як інструмент публічного адміністрування. *Університетські наукові записки.* 2021. № 1 (79). С. 83–90. DOI: 10.37491/UNZ.79.8
7. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду у справі № 826/10219/17 від 12 лютого 2019 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* 2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79706141>

Prikhnych D. H. Administrative act and factual action as a tool for legal regulation of food security

The article examines the administrative act and factual action as interrelated tools of legal regulation in the field of food security. The administrative act is presented as a legally significant individual decision adopted by a public authority within its competence to resolve a specific case, directly altering the legal status of individuals. In contrast, a factual action is an outwardly expressed administrative activity that does not create, change, or terminate legal relations but is necessary for the implementation of public administration. Both elements operate within the framework of public administration, performing complementary functions: the administrative act serves as a legal instrument, while the factual action acts as an organizational measure. The article highlights that administrative acts are unilateral authoritative measures, individually targeted, adopted in accordance with established procedures, and subject to appeal if rights are violated. Factual actions do not require the adoption of a formal decision, do not have coercive force, but are mandatory in content for administrative bodies and, in certain cases, for private individuals. The adoption of an administrative act triggers a series of factual actions, such as documentation, inspections, and inventories — activities that are not independent administrative acts but ensure the conditions necessary for issuing the administrative act. The legal analysis concludes that administrative acts and factual actions have different legal natures but are equally essential for the effectiveness of public administration. Together, they form a comprehensive model of administrative and legal regulation that allows for a balance between legal and organizational tools of public governance.

Key words: administrative act, authority, competence, control, documentation, factual action, food security, legal force, legal regulation, legal status, implementation, inventory, public administration, regulation, service administration, subject of economic activity.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.7>**Т. О. Рекуненко**

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу забезпечення якості освіти
Харківського національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0001-7668-0581>

СУБ'ЄКТИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В ГАЛУЗІ ФІНАНСІВ

Стаття присвячена системному аналізу суб'єктів, що здійснюють надання адміністративних послуг у галузі фінансів, крізь призму сучасних викликів публічного адміністрування та трансформації взаємин між державою і громадянином. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення ефективності та прозорості надання послуг у галузі фінансів в умовах децентралізації, цифровізації та гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами.

У роботі досліджено ключові категорії суб'єктів, уповноважених надавати адміністративні послуги у галузі фінансів: центральні органи виконавчої влади (зокрема Міністерство фінансів України, Державна податкова служба, Державна казначейська служба), органи місцевого самоврядування, центри надання адміністративних послуг, а також інші суб'єкти – надавачі електронних довірчих послуг. Здійснено класифікацію суб'єктів за критеріями рівня владних повноважень, функціонального призначення та участі у фінансових процесах.

Окрему увагу приділено аналізу нормативно-правового забезпечення діяльності цих суб'єктів, зокрема Закону України «Про адміністративні послуги», Бюджетного та Податкового кодексів України, інших галузевих актів. Автор виявляє ключові проблеми, які гальмують розвиток якісного сервісу у галузі фінансів: відсутність чіткого розмежування функцій між суб'єктами, дублювання процедур, фрагментарність законодавства, недостатній рівень інтеграції електронних ресурсів та відсутність уніфікованих стандартів надання послуг.

Здійснено огляд наукових підходів та публікацій, що розглядають механізми оптимізації структури суб'єктів надання послуг, а також наведено приклади успішного функціонування електронних сервісів у галузі фінансів. У статті запропоновано конкретні напрями вдосконалення системи: оновлення законодавства з урахуванням цифрової трансформації, підвищення професійної підготовки персоналу, розширення повноважень, забезпечення взаємодії між суб'єктами через єдину інформаційну платформу.

Ключові слова: адміністративні послуги, суб'єкти надання, галузь фінансів, публічне управління, цифровізація, повноваження, політика.

Постановка проблеми. В умовах реформування публічного управління в Україні важливого значення набуває якість та ефективність надання адміністративних послуг, зокрема у галузі фінансів. Цей напрям є стратегічно важливим як для забезпечення прозорості державних фінансових процесів, так і для створення сприятливих умов для платників податків, суб'єктів господарювання та громадян. Попри наявність законодавчої бази, спостерігається низка проблем, пов'язаних із чіткою ідентифікацією суб'єктів, які надають адміністративні послуги у галузі фінансів, розмежуванням їхніх повноважень, а також із дублюванням функцій та відсутністю єдиних стандартів обслугову-

вання. Також актуальною залишається проблема цифровізації та забезпечення належного рівня взаємодії між суб'єктами надання послуг.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання надання адміністративних послуг розглядаються у роботах таких вітчизняних науковців, як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Н. Р. Нижник, О. В. Кузьменко, Т. В. Кравченко, які досліджували загальні аспекти публічного адміністрування та адміністративних процедур. У галузі фінансів важливими є праці І. Є. Калініна та О. М. Рябенка, які аналізують питання податкового адміністрування та державного фінансового контролю, проте акцент саме на адміні-

стративних послугах залишається недостатньо опрацьованим. Окремі аспекти цифровізації фінансових послуг досліджуються у публікаціях І. В. Костіної та Л. О. Журавльової, які звертають увагу на електронні сервіси та виклики кібербезпеки в контексті адміністративного обслуговування. Наявна теоретична база хоч і закладає підґрунтя для аналізу, проте комплексне дослідження саме суб'єктного складу надання адміністративних послуг у галузі фінансів потребує подальшого розвитку.

Метою статті є з'ясування правової природи та систематизація суб'єктів надання адміністративних послуг у галузі фінансів, визначення їхніх повноважень, функцій та ролі в системі публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. З метою забезпечення реалізації прав, наданих фізичним та юридичним особам, суб'єкти публічної адміністрації надають адміністративні послуги у галузі фінансів. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги» – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону [6]. Такі послуги є важливою складовою адміністративно-правового механізму реалізації публічної функції держави, пов'язаної із забезпеченням фінансової безпеки, підтриманням стабільності економічної системи та належного виконання податкових і бюджетних зобов'язань. Надання адміністративних послуг у цій галузі не лише сприяє зміцненню довіри до державних інституцій, але й формує передумови для ефективного управління публічними фінансами. При цьому важливою особливістю таких послуг є їх права регламентація, що визначає порядок звернення, строки розгляду, підстави для відмови або задоволення заяви, а також гарантії прав заявників [3].

Суб'єкт звернення – фізична особа, юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг, а суб'єкт надання адміністративної послуги – орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги [6]. У рамках належної реалізації функцій із надання адміністративних послуг, відповідні суб'єкти зобов'язані забез-

печити комплекс внутрішніх організаційних, та зовнішніх інформаційних й комунікаційних умов, які сприяють підвищенню доступності, прозорості та ефективності надання таких послуг [5].

У 2022 р. прийнято надзвичайно важливий акт – Закон України «Про адміністративну процедуру» № 2073-ІХ від 17 лютого 2022 р., який набрав чинності з 15 грудня 2023 р. Цей закон запроваджує єдині загальні правила для всіх адміністративних проваджень, що здійснюються органами влади щодо фізичних та юридичних осіб [7]. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону «Про адміністративні послуги», надання адміністративних послуг здійснюється згідно з процедурою, встановленою Законом «Про адміністративну процедуру», та власне Законом «Про адміністративні послуги», з урахуванням особливостей, визначених спеціальними законами [6]. Це означає, що загальні вимоги (такі як порядок подання і розгляду звернення, права заявника на участь у процесі, строки, порядок оскарження тощо) регулюються новим законом про процедуру, якщо профільним законом не встановлено інше. Прийняття цього закону стало вагомим кроком до гармонізації українського адміністративного права з європейськими стандартами належного врядування. Зокрема, закон ввів норми про обов'язкове мотивування адміністративних рішень, право особи бути вислуханою перед прийняттям рішення, можливість відкликання або визнання нечинним адміністративного акта самим органом, що його видав, тощо [7]. Як зазначено у роз'ясненнях Верховного Суду, впровадження прозорих процедур підвищує задоволеність громадян якістю державних послуг та зменшує кількість спорів [2]. Крім цих базових законів, спеціальне законодавство в галузі фінансів визначає окремі адміністративні послуги та порядок їх надання.

Насамперед, для набуття статусу, зокрема, фінансова установа, здійснення діяльності з надання послуг, юридичні особи повинні пройти ліцензування. При цьому набуття статусу юридичної особи можливе лише з моменту їх реєстрації у порядку, встановленому Законом «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», дія якого поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб – підприємців [8]. Державна реєстрація, відповідно до п. 1 ст. 4 вказаного закону, це засвідчення факту створення або припинення

юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу, а також вчинення інших реєстраційних дій, передбачених цим законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. З цього положення статті випливає взаємозв'язок створення та державної реєстрації юридичних осіб.

Суттєвим елементом забезпечення прозорості та зручності при наданні адміністративних послуг у галузі фінансів є обов'язкова наявність інформаційної картки, яка виконує функцію інструменту орієнтації отримувачів послуг у процедурних аспектах їх надання. З метою забезпечення доступності цієї інформації, така картка підлягає розміщенню як на офіційному веб-сайті органу, уповноваженого надавати відповідну послугу, так і безпосередньо в місці обслуговування громадян або юридичних осіб, тобто там, де здійснюється прийом суб'єктів звернень [11].

Варто зазначити про адміністративні послуги, які надаються Міністерством фінансів України, зокрема:

1. Надання адміністративних послуг з провадження господарської діяльності з виготовлення бланків цінних паперів, а саме: видача, копія, переоформлення, дублікат, анулювання ліцензії на провадження господарської діяльності з виготовлення бланків цінних паперів [9].

2. Надання адміністративних послуг з провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей, а саме: видача, копія, переоформлення, дублікат, анулювання ліцензії на провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [9], ліцензія – це право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню; ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища [9].

Процедура ліцензування виконує функцію первинного, так званого «вхідного» контролю, завдяки якому державні органи або уповноважені регулятори здійснюють оцінку потенційних учасників ринку на предмет їх відповідності вимогам фінансової безпеки. Основною метою цього етапу є запобігання потраплянню

на ринок суб'єктів, які через свою організаційну, фінансову чи технічну неспроможність можуть створити загрози для стабільності фінансової системи, прав та інтересів інших учасників ринку, включаючи споживачів фінансових послуг [10; 11]. Серед типових ризиків, які враховуються при здійсненні ліцензування, слід назвати недостатній розмір статутного капіталу, що не дозволяє забезпечити належну фінансову стійкість установи; відсутність ефективної системи корпоративного управління, що може призвести до управлінських зловживань; невідповідність кваліфікаційного рівня керівного персоналу встановленим критеріям, а також технічна неготовність установи до ведення діяльності, зокрема відсутність належної IT-інфраструктури та надійних каналів комунікації.

Водночас, окремі процедури пов'язані із фінансовим ринком залишаються складними. Зокрема, ліцензування різних видів фінансових послуг розпорошено між кількома регуляторами, що певним чином може плутати заявників. Існують випадки довготривалого розгляду заяв без законних підстав – фактично бюрократичне затягування. Нерідко заявникам доводиться звертатися до суду, щоб змусити орган надати послугу або скасувати безпідставну відмову. Хоча адміністративне судочинство України забезпечує судовий захист, сам факт потреби судового втручання вказує на недоліки відомчого контролю. З прийняттям Закону «Про адміністративну процедуру» [7] очікується, що ситуація покращиться: він зобов'язує органи вмотивовано відповідати на заяви, попередньо сповіщати особу про можливу відмову і давати можливість надати додаткові докази, впроваджує поняття «адміністративного оскарження» – можливість перегляду рішення вищим органом без суду. Важливо повною мірою реалізувати положення цього закону на практиці.

Значна кількість адміністративних послуг у галузі фінансів надається й Головними управліннями Державної податкової служби України, наприклад такі як: видача картки платника податків, внесення до паспорта громадянина України (у формі книжечки) даних про реєстраційний номер облікової картки платника податків з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків; внесення до паспорта громадянина України (у формі книжечки) відмітки про наявність права здійснювати будь-які платежі за серією та номером паспорта; реєстрація реєстратора розрахункових операцій; реєстрація книг обліку розрахункових операцій; видача

довідки про подану декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію); підтвердження статусу податкового резидента України; включення неприбуткового підприємства (установи, організації) до Реєстру неприбуткових установ та організацій тощо [1]. Кожна з перелічених послуг – це не просто адміністративна процедура, а елемент формування довіри між державою і громадянином, між податковою системою та суспільством. В умовах цифровізації державного управління та поступової інтеграції до європейського правового простору, ефективно надання таких послуг є критично важливим для забезпечення прозорості, передбачуваності та доступності фінансових процесів в Україні. В такий спосіб, адміністративні сервіси Державної податкової служби виступають не лише засобом реалізації фіскальної політики, а й інструментом посилення правової та фінансової спроможності громадян і бізнесу.

Зважаючи на вищевикладене, адміністративні послуги відрізняються від інших видів послуг, зокрема фінансових послуг (банківських, страхових тощо), тим, що надаються саме органами державної влади або місцевого самоврядування в межах їх компетенції і регламентовані адміністративним законодавством. Наприклад, відкриття банківського рахунку – це фінансова (ринкова) послуга, яку надає банк за цивільно-правовим договором, натомість видача довідки про присвоєння податкового номера – адміністративна послуга, яку надає податковий орган в порядку, визначеному законом, і результатом якої є офіційний документ, що підтверджує реєстрацію особи як платника податків.

Окремо варто згадати про заходи з підтримки надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану. Повномасштабна війна розпочата в лютому 2022 р. зруйнувала або пошкодила багато установ, перервала комунікації, що призвело до майже повної зупинки надання адміністративних послуг в галузі фінансів у перші тижні війни. Проте система доволі швидко адаптувалася: вже за 2-3 місяці багато сервісів відновили роботу, перемістившись у безпечні регіони або перейшовши в онлайн [12]. Уряд спростив низку процедур на час воєнного стану – запровадив декларативний принцип для деяких дозволів, автоматичне продовження строку дії ліцензій, тимчасове звільнення від плати за продовження ліцензій.

Отже, адміністративні послуги, що надаються у галузі фінансів, відіграють важливу роль у забезпеченні належного функціону-

вання фінансової системи держави та реалізації публічних інтересів у сфері управління фінансами. Їх надання передбачає взаємодію держави з фізичними та юридичними особами, спрямовану на забезпечення реалізації їх прав і законних інтересів, а також дотримання вимог фінансового та іншого законодавства. У сучасних умовах, особливо в період воєнного стану, ефективно та прозоре надання адміністративних послуг у галузі фінансів набуває стратегічного значення. Це дозволяє забезпечити стабільність державних фінансів, підвищити довіру до органів публічної влади та сприяти створенню безпечного і прогнозованого середовища для фінансово-економічної діяльності.

На основі вищезазначеного можна окреслити напрями вдосконалення адміністративних послуг у галузі фінансів України:

1. Розвиток мережі Центрів надання адміністративних послуг. Необхідно довести покриття до 100% громад [4]. Також слід зміцнювати спроможність існуючих Центрів: забезпечити доступність для людей з інвалідністю (інклюзивність), сучасне обладнання, навчання персоналу.

2. Інтеграція фінансових послуг та децентралізація повноважень. На нашу думку варто розширити перелік фінансових адміністративних послуг, доступних через відповідні центри. Зокрема, передати надання базових податкових сервісів до місцевого рівня повністю (щоб громадянин міг, не відвідуючи податкову інспекцію, вирішити всі типові питання). При цьому складні послуги (скажімо, ліцензування фінансових установ) можуть і далі здійснюватися центральними органами, але прийом документів для них все одно може вести через Центр надання адміністративних послуг. Розширення обов'язкового переліку послуг для ЦНАП має супроводжуватися ресурсною підтримкою громад (фінансування додаткових ставок адміністраторів, програмного забезпечення) тощо [4].

3. Моніторинг та оцінка якості. Необхідно впровадити єдину систему моніторингу якості адміністративних послуг, зокрема фінансових. Збирати зворотний зв'язок від отримувачів послуг (анкети задоволеності) та регулярно оприлюднювати ключові показники: середній час надання послуги, відсоток відмов, кількість скарг [4].

4. Оптимізація процедур. Продовжити спрощення нормативних процедур надання адміністративних послуг. Там, де можливо, перейти від дозвільного принципу до декларативного (якщо ризики невисокі). Запроваджувати комплексні послуги: наприклад, при реєстрації біз-

несу – одразу реєстрація в податковій і фондах; при припиненні бізнесу – автоматичне зняття з обліку, анулювання ліцензій тощо.

5. Цифрова трансформація та інклюзивність. Продовжити курс на цифровізацію нових послуг, але забезпечити альтернативу офлайн для тих, хто не може скористатися інтернетом. Також важливо мінімізувати цифрові бар'єри: робити сервіси інтуїтивно зрозумілими, застосовувати мову, зрозумілу користувачу, забезпечувати підтримку (гарячі лінії, чат-боти).

6. Міжнародні стандарти та обмін досвідом. Орієнтуватися на кращі практики країн ЄС в побудові сервісної держави. Рекомендації ОЕСР та програми SIGMA підкреслюють значення людиноцентричного підходу – залучення користувачів до дизайну послуг, фокус на потребах кінцевого отримувача, а не на зручності бюрократії.

7. Інституційна спроможність та координація. На всеукраїнському рівні забезпечити ефективну координацію між відомствами, відповідальними за адміністративні послуги в галузі фінансів. Наразі цим займається Міністерство цифрової трансформації (координує розвиток ЦНАП і електронних послуг) спільно з профільними міністерствами. Можливо, слід замислитись про окрему міжвідомчу робочу групу по спрощенню адміністративних послуг, яка б виявляла дублювання повноважень, і ініціювала б зміни до нормативно-правових актів.

Таким чином, перспективи розвитку адміністративних послуг в галузі фінансів повинні бути пов'язані з подальшою клієнтоорієнтованістю системи. Громадянин чи фізична особа-підприємець має отримувати потрібний сервіс швидко, зручно і прозоро – чи то через інтернет, чи у найближчому Центрі надання адміністративних послуг. Держава ж, зі свого боку, отримує вигоди у вигляді більшого рівня добровільного виконання фінансових зобов'язань (сплата податків, оформлення ліцензій), підвищення довіри до органів влади, зменшення витрат на адміністрування за рахунок оптимізації процесів.

Висновки. Визначено суб'єктів надання адміністративних послуг у галузі фінансів. Проаналізовано правову природу та порядок надання таких послуг. Виявлено основні проблеми, серед яких: складність процедур, дублювання функцій, низький рівень цифровізації, нерівномірність доступу до послуг тощо. Водночас, в період воєнного стану, ефективне надання адміністративних послуг у галузі фінансів набуває стратегічного значення. Це

дозволяє забезпечити стабільність державних фінансів, підвищити рівень довіри до органів публічної влади та сприяти створенню безпечного і прогнозованого середовища для фінансово-економічної та інвестиційної діяльності. З огляду на це, запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення механізмів надання адміністративних послуг у галузі фінансів: розвиток електронного врядування, створення єдиного цифрового середовища для надання послуг, спрощення процедур, автоматизація процесів та запровадження ефективного контролю за якістю обслуговування. Наголошено на необхідності системного підходу до реформи адміністративних послуг у галузі фінансів з метою забезпечення фінансової безпеки в умовах воєнного стану.

Список використаної літератури:

1. Атаманчук Н. І. Адміністративно-юрисдикційна діяльність податкових органів в Україні: сучасний стан та перспективи реформування в умовах вступу до Європейського Союзу. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 53–61. DOI : <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.8>
2. Закон про адміністративну процедуру є мірилом рішень і дій адмінорганів в інтересах людини, – суддя ВС Володимир Бевзенко. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1215984/>
3. Люх В.В. Інструменти адміністративно-правового забезпечення фінансової безпеки держави. *Юридична наука*. 2020. № 2. С. 155–160.
4. Місце адміністративних послуг у реформі державного управління. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/miscze-administratyvnyh-poslug-u-reformi-derzhavnogo-upravlinnya/>
5. Пінчук В. Поняття, ознаки та основні форми адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 191–195.
6. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 верес. 2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
7. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20/print>
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 трав. 2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
9. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02 берез. 2015 р. № 222-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

10. Уткіна М. С. Адміністративно-правові засади функціонування фінансової системи України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 221 с.
11. Целлер Е., Куйбіда Р., Мельник Р. Дискреція адміністративних органів і судовий контроль за її реалізацією : проект звіту. 2020. 54 с.
12. Administrative Service Delivery during War Time. URL: https://www.oecd.org/en/publications/administrative-service-delivery-during-war-time_23d5a973-en.html

Rekunen T. O. Providers of administrative services in the field of finance

The article is dedicated to a systematic analysis of the entities responsible for providing administrative services in the field of finance, through the lens of contemporary challenges in public administration and the transformation of relations between the state and the citizen. The relevance of the study is driven by the need to enhance the efficiency and transparency of service delivery in the financial sector in the context of decentralization, digitalization, and the harmonization of Ukrainian legislation with European standards.

The paper explores the key categories of entities authorized to provide administrative services in finance: central executive authorities (particularly the Ministry of Finance of Ukraine, the State Tax Service, and the State Treasury Service), local self-government bodies, administrative service centers, as well as other entities – providers of electronic trust services. A classification of these entities is provided based on the criteria of the level of authority, functional purpose, and involvement in financial processes.

Special attention is given to the analysis of the legal and regulatory framework governing these entities, including the Law of Ukraine “On Administrative Services,” the Budget and Tax Codes of Ukraine, and other sectoral acts. The author identifies key problems hindering the development of high-quality service provision in the field of finance: lack of clear delineation of functions among entities, duplication of procedures, fragmented legislation, insufficient integration of electronic resources, and the absence of unified service delivery standards.

The article reviews academic approaches and publications that consider mechanisms for optimizing the structure of service-providing entities, and it presents examples of successful implementation of electronic services in finance. The article offers specific directions for improving the system: updating legislation to reflect digital transformation, enhancing professional training of personnel, expanding authorities, and ensuring interaction between entities through a unified information platform.

Key words: administrative services, service providers, financial sector, public administration, digitalization, authority, policy.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.8>**І. І. Слонь**аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕЖИМУ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

В сучасному праві публічний порядок – складний багатоаспектний феномен, який охоплює основоположні принципи правопорядку, моральні засади суспільства й фундаментальні правові цінності. Його роль насамперед збільшується на фоні глобалізації й інтеграції правових систем, якщо постає потреба захисту національних правових традицій і цінностей. Розгляд публічного порядку відіграє значущу теоретичну й практичну роль для того, щоб правова система України розвивалася, насамперед у розрізі адаптації національного законодавства до європейських правових стандартів й гарантування дієвого правового регулювання суспільних відносин.

Публічний порядок є поняттям, яке має у своєму складі три складові: зміст, інструменти його регулювання й цілі формування. До інструментів регулювання суспільних відносин, що визначають зміст публічного порядку, належать правові й, крім того, решта соціальних норм, зокрема норми моралі, звичаї, релігійні норми, правила громадського співжиття. До цілей публічного порядку відносяться: створення належних обставин для нормальних умов життєдіяльності людини; гарантування втілення права власності; підтримка потрібних передумов відповідної діяльності юридичних осіб, їхніх посадових осіб і громадських формувань. Своєю чергою, зміст публічного порядку визначають наступні системи суспільних відносин: система суспільних відносин, які гарантують нормальні умови життєдіяльності особи; система суспільних відносин, що гарантують втілення права власності; система суспільних відносин, які гарантують відповідну діяльність юридичних осіб, їхніх посадових осіб і громадських формувань. Наголошено, що останніми роками в чинному українському законодавстві не просто замінено поняття «громадський порядок» на «публічний порядок», тому що категорія «публічний» - ширша за своїм змістом та роллю й більш точно віддзеркалює галузь як охорони, так і скоєння проступків.

Ключові слова: публічний порядок, громадський порядок, міжнародне приватне право, правопорядок, засоби, цілі.

Постановка проблеми. Наразі в країні реалізовано й заплановано ряд заходів, які мають позитивним чином здійснювати вплив на обстановку зі злочинністю. Це й реформування правоохоронних органів, а також їхніх структурних підрозділів, переобладнання і навчання особового складу, переоцінювання й зміна самої концепції підходу щодо надання правоохоронних послуг громадянам – з карально-репресивного до сервісного, та інше. Остання зі стадій цих заходів – покращення діючого законодавства, без чого складно усвідомлювати настання будь-яких змін позитивного характеру. Досліджуючи сектор забезпечення безпеки громадян, варто зауважити, що зважаючи на уніфікацію й імплементацію певних норм Євросоюзу в певних нормативно-правових актах на законодавчому рівні, перший раз використано поняття «публіч-

ний» в різних його похідних. Так, 2 липня 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Національну поліцію», в якому йдеться про «публічний порядок» і «публічну безпеку». Незважаючи на конструктивну критику певних положень згаданого закону деким із вчених і практиків, все таки визнаємо згаданий факт позитивним через ряд причин. Передусім це має зв'язок із тим, що сталася не проста заміна термінів – «громадський порядок» на «публічний порядок». На нашу думку, поняття «публічний» ширше за своїм змістом та значенням та значно точніше віддзеркалює сектор як охорони, так і скоєння проступків. Однак в такому разі постає питання здійснення наукової перевірки та, відповідно, визнаємо, що у нинішній ситуації постає необхідність у систематизації понять щодо структури й головних складових

дефініції «публічний порядок», пошуків шляхів його покращення на основі введення нових концептуальних підходів стосовно розв'язання проблем в згаданій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику режиму публічного порядку такі науковці як В. Балдинюк, О. Васильчук, Р. Герасимчук, С. Гринько, І. Звягіна, І. Здреник, Т. Ківалова, І. Костяшкін, В. Кучер, М. Латинський, М. Лошицький, А. Манжула, В. Парасюк, А. Подоляк, І. Руцка та інші. Попри існування наукових досліджень, які мають зв'язок зі згаданими раніше поняттями, переконані, що питанню формулювання поняття «публічний порядок» надано недостатньо уваги.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття теоретичних основ режиму публічного порядку в сучасному міжнародному приватному праві.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що, розкриваючи обрану тематику, насамперед доречно пояснити значення терміну «публічний порядок», тому що від змісту цього формулювання, від чіткого визначення його меж залежить також розуміння суті його охорони. Крім того, зауважимо, що в своєму дослідженні ми додержуємося того принципу, що напрацьовані наразі погляди вчених і законодавця стосовно використання в чинному й перспективному законодавстві поняття «публічний» і його похідних – найприйнятніші. Однак у процесі вивчення джерел застосовуватимемо поняття, які спорідні зазначеній категорії в авторському викладі, у той же час це не значить, що їх треба розуміти як тотожні чи однозначні. Публічний порядок – термінова потреба організованого суспільства, для котрого властивий такий стан суспільних відносин, який гарантує нормальну життєдіяльність особистості, громадський спокій і безпеку. Як соціально-правовому феномену публічному порядку характерна порівняна самостійність, що виражається у його своєрідних особливостях, які відмінні від особливостей решти соціально-правових феноменів.

В наукових джерелах є чимало підходів щодо формулювання дефініції «публічний порядок», так, переважно зустрічається його споріднене формулювання «громадський порядок», кожне з них тим чи іншим чином виражає його суть як суспільного феномена. Вивчення категорії «публічний порядок» в широкому й вузькому значенні відіграє не лише теоретичну, а й практичну роль, тому що підтвердження того факту, що публічний порядок у вузькому

його значенні є системою зв'язків та відносин (переважно в громадських місцях), які урегульовані нормами права, дозволить законодавцю повністю застосовувати силу правових норм (заборон та дозволів) з метою конкретного встановлення правового статусу громадян, юридичних осіб і громадських формувань, втілення котрого залежить від характеристики публічного порядку. Ми ж поняття «публічний порядок» пропонуємо розглядати як урегульовану правовими й іншими соціальними нормами систему суспільних відносин, яка гарантує захист прав та свобод громадян, їхнього життя та здоров'я, повагу до честі й людської гідності, додержання норм суспільної моралі.

Сучасне розуміння публічного порядку сформувалося передусім наукою міжнародного приватного права, зокрема англійською, французькою, німецькою правовими системами. Насамперед це стосувалося охорони національного публічного порядку держави під час розгляду й вирішення спорів за участю іноземного елемента. Згодом термін «публічний порядок» поширився у інші галузі права. В міжнародному приватному праві публічний порядок охоплює сукупність норм права, дія яких спрямована на обмеження (виключення) застосування іноземного права у випадку, коли їх реалізація суперечить основним засадам правопорядку країни місця суду [1].

У площині адміністративного права порядок довгий час інтерпретувався як громадський порядок, у зв'язку з чим отримав багато різноманітних тлумачень. А. Подоляк доводить, що найбільш чітким і правильним є таке визначення категорії: «Громадський порядок – це неухильне дотримання громадянами правил поведінки у громадських місцях (на вулицях, площах, стадіонах, в парках, гуртожитках, житлових будинках тощо), що забезпечує спокійні умови для суспільно корисної діяльності, побуту і відпочинку людей» [2]. Поняття публічного порядку прийшло на заміну громадському не тільки завдяки розвитку законодавства, але й завдяки посиленню компаративістських досліджень. У розумінні зарубіжних учених, публічний порядок – це сукупність імперативних і заборонювальних норм, які обмежують свободу договору. Деякі науковці також убачають у публічному порядку інструмент, за допомогою якого суд може вважати недійсною ту угоду, яка хоча і не порушує закон і не є суперечною з «добримими моральями», але тим не менш не узгоджується з умовами суспільного життя чи «суспільними

інтересами» [3]. Тобто іноземні науковці переважно вбачають у публічному порядку «диктат влади», певний набір офіційних вимог про те, як суспільство має жити [4].

Аналіз сучасних правових, політологічних та соціологічних джерел дозволяє зробити висновок, що поняття «публічний порядок» використовується у таких значеннях: публічний порядок як стан впорядкованості державно-правових відносин у галузі реалізації державної політики (передусім у сфері адміністративно-розпорядчих відносин); публічний порядок як імперативне правило, що виключає реалізацію домовленостей сторін, закріплених у приватноправовому контракті; публічний порядок як принцип, на основі якого оцінюється можливість застосування зарубіжного права; публічний порядок як принцип, на основі якого оцінюється можливість реалізації приписів юрисдикційних актів зарубіжних судових та арбітражних установ. У першому значенні публічний порядок увібрав у себе аспекти різних галузей діяльності та відображає комплексне розуміння в контексті державно-правового устрою окремої країни. Три інших значення публічного порядку пов'язані зі здійсненням державної політики у сфері охорони й підтримання правопорядку. Тобто, досить умовно можна стверджувати, що публічний порядок як інструмент обмеження здійснення договірних прав та обов'язків за контрактами, застосування іноземного права та виконання рішень іноземних судів та арбітражів лежить у площині реалізації державою та її органами правотворчої, правоохоронної та правозахисної функції. Враховуючи таку багатогранність публічного порядку, ученим-юристам завжди було досить складно сформулювати дефініцію цього терміну, а існуючі визначення часто не враховують усіх аспектів публічного порядку як поняття юридичного, однак полігалузевого за своїми проявами [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» публічний порядок законодавець розглядає як синонім основам правопорядку. Відповідно до названого закону норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України [6].

Поняття публічний порядок широко використовується у міжнародному приватному праві. Зокрема, застереження про публічний порядок (*ordre public*) є загальновизнаним інститутом міжнародного права і застосовується

у механізмі регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом. Він розглядається як один з основоположних принципів міжнародного приватного права. Сутність його полягає в обмеженні застосування іноземного права, яке має застосовуватись у регулюванні конкретних цивільно-правових відносин, обтяжених іноземним елементом, відповідно до колізійних норм тієї чи іншої держави. Проблема публічного порядку пов'язана з найскладнішими правовими механізмами міжнародного приватного права. Зокрема, йдеться про співвідношення публічного і приватного інтересів, межі втручання держави та її судової системи у відносини між приватними особами, що знаходяться в різних країнах, можливості поєднання принципу автономії волі сторін із імперативними нормами національних законів, припустимості застосування іноземного закону на території іншої держави [7].

Як відомо, перші спроби дослідити публічний порядок у межах міжнародного приватного права традиційно пов'язують з іменами Дж. Сторі, Ф. К. фон Савіньї та Р. Манчіні. Джо-зеф Сторі публічний порядок пов'язував з інтересами нації та її суверенітетом. Іноземне втручання, вважав вчений, навіть у межах визнання іноземного права, є втручанням у суверенітет країни. Суверенітет лежить в основі повноважень, наданих нації в сучасних міжнародних відносинах, і його сутність охоплює повний та абсолютний контроль над внутрішніми справами країни [8].

Як зазначає І.Н. Звягіна, публічним порядком є публічно-правові відносини, які мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави [9]. Публічний порядок є насамперед принципом права, спрямованим на реалізацію державної політики щодо недопущення завдання шкоди фундаментальним інтересам і цінностям суспільства й держави: правам людини й громадянина, державному устрою та суверенітету, основоположним принципам і засадам нормативного регулювання в певних галузях права тощо [10].

Поняття «публічний порядок» використовується у міжнародному приватному праві України і праві зарубіжних країн: перше відображає загальні стандарти, а друге відображає цінності, які визнані законом найбільш охоронюваними на певному історичному етапі. Очевидно, що загальновизнаних дефініцій категорії «публічний порядок» немає і бути не може. Як зазначає проф. Т.С. Ківалова, визначення змісту

та призначення категорії публічного порядку є однією з найскладніших проблем колізійної науки і судової практики, що зумовлене декількома чинниками: по-перше, серйозний практичний розвиток цього інституту почався в Україні нещодавно, з лібералізацією участі суб'єктів господарської діяльності в зовнішньоекономічних відносинах [11].

Правильному визначенню поняття «публічний порядок» сприяє також аналіз таких його елементів, як мета підтримки публічного порядку та гарантії його міцності. Мета підтримки публічного порядку полягає у вихованні поваги до суспільства і суспільної моралі та створенні максимально сприятливих умов для нормального і безперебійного функціонування державних і громадських організацій. Натомість кожна людина повинна виробити звичку суворого дотримання правил співжиття, потреби погоджувати свої дії і вчинки з вимогами правових і моральних правил [12].

Ми вважаємо, зміст публічного порядку формують наступні системи суспільних відносин:

1) система суспільних відносин, які гарантують нормальне середовище для життєдіяльності людини;

2) система суспільних відносин, що гарантують втілення права власності;

3) система суспільних відносин, які гарантують відповідну діяльність юридичних осіб, їхніх посадових осіб і громадських формувань.

Відносини такого плану не обов'язково мають пов'язуватися якраз із громадськими (публічними) місцями, тому що порушення публічного порядку можуть траплятися за межами цих місць, приміром, порушення режиму тиші в багатоквартирних будинках.

Наступна неодмінна складова публічного порядку – інструменти регулювання суспільних відносин, що визначають зміст публічного порядку: правові, й, крім того, інші соціальні норми, зокрема норми моралі, звичаї, релігійні норми, правила громадського співжиття. Завдяки їм визначаються заборони на вчинення деяких дій і, крім того, змога та порядок застосування санкцій.

Через правові норми регулюються найбільш складні та важливі суспільні відносини. Водночас багатогранність суспільного життя не дає змоги урегулювати всі суспільні відносини правовими засобами. Численні суспільні відносини мають нескладний характер і в результаті повсякденного прояву не потребують правового регулювання та застосування інших заходів

державного забезпечення, а підтримуються громадською правосвідомістю, високою правовою культурою, правилами громадського співжиття, моральними нормами, звичаями. У зв'язку з цим велике значення має виявлення сутності правил співжиття, які входять у систему засобів регулювання суспільних відносин у сфері громадського порядку. Для правил громадського співжиття, які склалися в нашій країні, характерна та обставина, що формуються вони не державою, а громадською правосвідомістю та регулюють переважно зовнішній аспект взаємин людей [13].

При цьому в міжнародному приватному праві порушення публічного порядку є лише однією з підстав недійсності правочину, яка використовується поряд з іншими і застосовується тільки у виняткових, визначених законом, випадках. Як вказується, застосування публічного порядку є лише винятком у судовій практиці, а не правилом, у той час, як акти визнання правочинів, що суперечать закону, приймаються регулярно [14].

Вище перераховані складові публічного порядку не вважаються винятково типовою єдністю, а є взаємозалежним комплексом. Комплекс, котрому властивий відповідний ступінь формування та налагодження взаємозв'язків, вносить у публічний порядок якість упорядкованості, що відзначається розмірністю, злагодженістю та регулярністю різноманітних процесів життя суспільства, сприятливими умовами для втілення прав та свобод громадян, що зафіксовані в Конституції України.

Висновки і пропозиції. Таким чином, публічний порядок є поняттям, яке формується з трьох складових, зокрема змісту, інструментів його регулювання і цілей визначення. Як інститут міжнародного приватного права публічний порядок є комплексом норм права, дія котрих націлена на те, щоб обмежити (виключити) використання іноземного права й/або актів іноземних судових органів або арбітражів у разі, якщо їхнє виконання не відповідає головним принципам правопорядку держави місця суду. Публічний порядок можна, крім того, досліджувати як інститут законодавства, іншими словами, як сукупність правових норм, які здійснюють регуляцію відносин, пов'язаних із застосуванням застереження щодо публічного порядку й правових наслідків подібного застосування. Стосовно третього значення публічного порядку як правового інструмента колізійного регулювання варто наголосити, що в згаданому розрізі публічний порядок слід вивчати як певний механізм, що дає змогу суду

(арбітражу) здійснити виключення застосування іноземного права та/або відмовити у визнанні та приведенні до виконання іноземного судового рішення або рішення арбітражу (застереження). Водночас публічний порядок, реалізуючись в нормі права – застереженні, являється інструментом правового регулювання, що здійснює регуляцію відповідних відносин, ґрунтуючись на механізмі обмеження дії іноземного права або відмови у визнанні й виконанні іноземних судових (арбітражних) рішень, надавши правозастосовочому органу повноваження для того, щоб застосовувати такі обмеження. Публічний порядок як принцип міжнародного приватного права означає ключові, вихідні принципи правопорядку, порушення котрих шляхом використання іноземного права або визнання й виконання рішень іноземних судів (арбітражів) неприпустиме. Публічний порядок як вчення у контексті теорії міжнародного приватного права є сукупністю вчень, теорій, переконань, гіпотез, принципів та висновків щодо суті публічного порядку в міжнародному приватному праві, механізмом його правового регулювання й порядку застосування певних правових норм, і, крім того, наслідків подібного правозастосування.

Список використаної літератури:

1. Кучер В. О., Парасюк В. М., Здреник І. В. Публічний порядок та інтереси держави і суспільства: категорії приватного та господарського права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 3–10.
2. Подоляк А. Громадський порядок: сутність, поняття та форми забезпечення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 2. С. 54–60.
3. Балдинюк В. В. Забезпечення застосування колізійної норми: кваліфікація, відсилання, обхід закону в міжнародному приватному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2008. 193 с.
4. Герасимчук Р. В. Поняття публічного порядку як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Вісник ХНУВС*. 2022. № 3 (98). С. 115–120.
5. Латинський М. Е. Публічний порядок як комплексна категорія в сучасному міжнародному приватному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 4. С. 24–29.
6. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
7. Руцак І. В. Публічний порядок як правова категорія: доктринальний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Випуск 86. С. 409–414.
8. Story J. Commentaries on the Conflict of Laws, foreign and domestic. Boston : C. C. Littleand J. Brown, 1846. 877 pp.
9. Звягіна І. Н. Застосування застереження про публічний порядок у сучасному міжнародному приватному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. Випуск 48. Том 1. С. 90–93.
10. Гринько С. Д., Костяшкін І. О. Публічний порядок та його роль в сучасному цивільному праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 51. С. 76–80.
11. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти). Одеса : Юрид. л-ра, 2008. 360 с.
12. Манжула А.А. Поняття та елементи правопорядку: сутність та значення. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. Серія «Право та державне управління»*. 2012. № 1. С. 56–60.
13. Лошицький М.В. Адміністративно-правові відносини у сфері охорони громадського порядку : дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2002. 181 с.
14. Васильчук О. М. Категорія публічного порядку у міжнародному приватному праві. *Економіка. Фінанси. Право*. 2006. № 3. С. 24–29.

Slon I. I. Theoretical foundations of the public order regime in modern international private law

In modern law, public order is a complex multifaceted phenomenon that encompasses the fundamental principles of law and order, the moral principles of society and fundamental legal values. Its importance is especially growing in the context of globalization and integration of legal systems, when there is a need to protect national legal traditions and values. The study of public order is of important theoretical and practical importance for the development of the legal system of Ukraine, especially in the context of harmonizing national legislation with European legal standards and ensuring effective legal regulation of public relations. Public order is a category consisting of three elements: content, means of its regulation and goals of establishment. The means of regulating public relations that constitute the content of public order include legal and other social norms: norms of morality, customs, religious norms, rules of social coexistence. The goals of public order include:

ensuring normal conditions for human life; ensuring the exercise of property rights; maintaining the necessary conditions for the proper functioning of legal entities, their officials and public formations. In turn, the content of public order is the following systems of social relations: a system of social relations that ensure normal conditions for human life; a system of social relations that ensure the implementation of property rights; a system of social relations that ensure the proper functioning of legal entities, their officials and public formations. It is emphasized that recently in the current legislation of Ukraine there has been a not simple replacement of the term “public order” with “public order”, since the definition of “public” is broader in its content and meaning and more accurately reflects the scope of both protection and the commission of offenses.

Key words: *public order, public order, international private law, legal order, means, goals.*

С. С. Соха

аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Дослідження присвячене комплексному аналізу сучасного стану правового регулювання впливу громадянського суспільства на місцеве самоврядування в Україні. У роботі розглядаються нормативно-правові засади взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування, досліджується ефективність існуючих правових механізмів громадської участі у вирішенні питань місцевого значення.

Особлива увага приділяється аналізу законодавчого забезпечення форм громадського контролю, правовим аспектам залучення громадськості до формування та реалізації місцевої політики, а також нормативному регулюванню партисипативної демократії на рівні територіальних громад. Висвітлено прогалини та колізії у правовому регулюванні взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування, запропоновано шляхи вдосконалення законодавства через адаптацію кращих міжнародних практик та впровадження інноваційних правових механізмів.

Дослідження пропонує системний підхід до модернізації нормативно-правової бази, спрямований на посилення правових гарантій впливу громадськості на процеси місцевого розвитку, законодавче забезпечення прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та вдосконалення правових механізмів громадського контролю. Результати дослідження мають практичне значення для розвитку правового забезпечення демократії участі та формування ефективної нормативної системи взаємодії між громадянським суспільством і органами місцевого самоврядування в Україні.

На основі проведеного дослідження розроблено комплекс практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та нормативно-правових актів, що регулюють механізми взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування. Запропоновані правові інновації спрямовані на зміцнення законодавчих гарантій діяльності громадських організацій, розширення правових можливостей для громадської участі та створення ефективних правових інструментів діалогу між владою та громадськістю на місцевому рівні.

Ключові слова: *правове регулювання, громадянське суспільство, місцеве самоврядування, громадська участь, законодавство, нормативно-правові акти, демократія участі, громадський контроль, територіальна громада, правові механізми.*

Постановка проблеми. Сучасний стан правового регулювання впливу громадянського суспільства на місцеве самоврядування характеризується низкою суперечностей та недоліків, що потребують системного аналізу та вдосконалення. В умовах євроінтеграційних процесів та реформи децентралізації в Україні питання правового забезпечення взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування набуває особливої актуальності. Це пов'язано з необхідністю формування ефективних правових механізмів громадської участі у вирішенні питань місцевого значення, що є невід'ємною складовою розбудови демократичної держави.

Незважаючи на наявність значного масиву нормативно-правових актів, що регулюють окремі аспекти впливу громадянського суспільства на місцеве самоврядування, законодавство у цій сфері залишається фрагментарним та розпорошеним. Відсутність системного підходу до правового регулювання форм громадської участі, недосконалість механізмів реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні, прогалини у законодавчому забезпеченні громадського контролю – все це створює значні перешкоди для ефективної взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування. Особливої гостроти ці проблеми набувають в умовах воєнного

стану, коли питання правового регулювання партнерства влади і громади стають критично важливими для забезпечення стійкості територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика правового регулювання впливу громадянського суспільства на місцеве самоврядування досліджувалась у працях відомих українських науковців у галузі конституційного та муніципального права. Фундаментальні аспекти правових засад місцевого самоврядування розкрито у роботах М. Баймуратова, О. Батанова, В. Борденюка, П. Любченка. Питання нормативно-правового забезпечення механізмів громадської участі детально висвітлено у дослідженнях А. Крупника, О. Орловського, В. Погорілка. Окремі аспекти правового регулювання громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування аналізували у своїх працях Т. Наливайко, С. Денисюк, А. Селіванов. Законодавче забезпечення взаємодії громадських організацій з органами місцевого самоврядування досліджувалось у роботах В. Кравчука, Д. Сича, М. Лациби. Правові механізми залучення громадськості до формування місцевої політики аналізували О. Скрипник, О. Чубарко, В. Загурська-Антонюк.

Метою цієї статті є комплексний аналіз сучасного стану правового регулювання впливу громадянського суспільства на місцеве самоврядування в Україні, виявлення основних проблем та недоліків нормативно-правового забезпечення у цій сфері, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства з метою посилення правових гарантій ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан правового регулювання впливу громадянського суспільства на місцеве самоврядування в Україні характеризується складною архітектонікою нормативно-правових актів різного рівня та галузевої належності. Розвиток законодавчого забезпечення форм демократії участі є важливою складовою загальнодержавного процесу демократизації та становлення громадянського суспільства. Правові засади взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування ґрунтуються на конституційних принципах народовладдя та закріплюються в ряді спеціальних законів і підзаконних нормативно-правових актів [1].

Аналіз правового регулювання впливу громадянського суспільства на місцеве самовря-

дування доцільно здійснювати через призму системно-функціонального підходу, розглядаючи як структурні компоненти нормативної бази, так і функціональні взаємозв'язки між ними. Систему правового регулювання у досліджуваній сфері складають:

1. Конституційно-правові норми, що забезпечують фундаментальні засади взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування

2. Законодавчі акти, які регулюють окремі форми громадської участі

3. Підзаконні нормативно-правові акти, що деталізують процедурні аспекти громадського впливу

4. Акти локального характеру (статuti територіальних громад, місцеві положення), що визначають особливості взаємодії на рівні конкретних громад.

Відповідно до ст. 5 Конституції України, народ здійснює свою владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [1]. Це конституційне положення закладає правову основу для двох основних груп форм участі громадськості: форми безпосередньої та опосередкованої участі в місцевому самоврядуванні. Розглянемо систему правового регулювання кожної з цих груп.

Правове регулювання форм безпосередньої участі громадськості в системі місцевого самоврядування здійснюється через наступні нормативно-правові акти:

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Згідно зі ст. 7 цього закону місцевий референдум є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення [2]. Однак, правова колізія полягає в тому, що після втрати чинності Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» у 2012 році, новий спеціальний закон щодо місцевого референдуму не прийнято. Це створює нормативну прогалину та фактично унеможлиблює реалізацію цієї форми демократії.

2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Правове регулювання загальних зборів громадян здійснюється відповідно до ст. 8 цього закону, яка визначає, що порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статutom територіальної громади [2]. Однак, профільний закон відсутній, а порядок здійснюється на основі Постанови ВРУ «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за міс-

цем проживання в Україні» від 17.12.1993 р., яка є застарілою і не відповідає сучасним потребам.

3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Правовий механізм місцевої ініціативи визначений у ст. 9 цього закону, яка передбачає, що порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади [2]. Така правова конструкція має суттєвий недолік, як-то: відсутність єдиних стандартів щодо кількості підписів, необхідних для внесення ініціативи, строків та порядку її розгляду, що створює правову невизначеність та потенційні бар'єри для реалізації цього права.

4. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Згідно зі ст. 13 цього закону територіальна громада має право проводити громадські слухання – зустрічі з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування [2]. Проте, законодавець обмежився лише рамковим регулюванням, делегувавши деталізацію процедури статутом територіальних громад. Відсутність законодавчо визначених механізмів обов'язкового врахування результатів громадських слухань призводить до формального характеру цього інструменту.

5. Закон України «Про звернення громадян». Правове регулювання електронних петицій здійснюється відповідно до ст. 23-1 цього закону, яка була введена у 2015 році [3]. Цей механізм є інноваційним інструментом електронної демократії, однак містить недоліки щодо визначення критеріїв врахування петицій, що набрали необхідну кількість голосів, а також відсутність чітких критеріїв щодо змістовності відповіді на петиції.

6. Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001 р. Цей закон визначає правовий статус, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення [4]. Правові недоліки полягають у недостатній регламентації питань делегування повноважень, матеріально-технічного та фінансового забезпечення їхньої діяльності.

Правовий аналіз зазначених форм виявляє системні проблеми в їх законодавчому забезпеченні:

- фрагментарність та розпорошеність правового регулювання форм безпосередньої участі громадськості в системі місцевого самоврядування; відсутність єдиних стандартів процедур громадської участі в прийнятті рішень органами місцевого самоврядування;

- надмірна диспозитивність норм щодо врахування результатів громадської участі у вирішенні питань місцевого значення;

- правова невизначеність щодо меж повноважень громадськості у процесах прийняття рішень місцевого значення.

Серед ключових нормативно-правових актів, що регулюють правові механізми взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування, слід також виділити:

1. ЗУ «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р., який визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання [5]. Стаття 21 цього Закону закріплює право громадських об'єднань брати участь у формуванні державної політики та роботі консультативно-дорадчих органів при органах місцевого самоврядування. Однак, у правовому регулюванні відсутні чіткі механізми залучення представників громадських об'єднань до процесів прийняття рішень та гарантії врахування їхніх пропозицій.

2. ЗУ «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р., який забезпечує право громадян на доступ до інформації, що знаходиться у володінні органів місцевого самоврядування [6]. Незважаючи на прогресивність цього закону, його правозастосування виявляє недоліки у встановленні відповідальності за порушення права на доступ до інформації. Зокрема, ст. 24 цього Закону містить лише загальні положення щодо відповідальності, без детальної регламентації процедури притягнення до відповідальності та санкцій за ненадання інформації.

3. Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996 встановлює порядок проведення консультацій з громадськістю [8]. Проте цей документ стосується переважно органів виконавчої влади, а питання проведення консультацій на рівні органів місцевого самоврядування залишається недостатньо врегульованим, що створює правову невизначеність щодо обов'язковості проведення таких консультацій та врахування їх результатів.

4. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 05.11.2008 р. № 976, яка регламентує процедуру громадської експертизи [9]. Проте, дія цієї постанови не поширюється на органи місцевого самоврядування, що створює прогалину у правовому регулюванні громадської експертизи на місцевому рівні.

Комплексний аналіз нормативно-правової бази щодо форм громадської участі виявляє суттєву розпорошеність та неузгодженість регулювання на підзаконному рівні. Це підтверджується наявністю окремих актів, які регулюють процедури громадських слухань у різних сферах: Постанова КМУ № 555 від 25.05.2011 року „Щодо містобудівної документації” [10], та Постанова КМУ № 989 від 13.12.2017 року „Щодо оцінки впливу на довкілля” [11]. Така секторальна фрагментація призводить до відсутності уніфікованого підходу до врахування результатів громадських слухань органами місцевого самоврядування.

Окремо слід звернути увагу на правове регулювання фінансових аспектів взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування. Правовий аналіз механізмів бюджетного забезпечення громадського контролю на місцевому рівні свідчить про наявність істотних законодавчих прогалин. Хоча ст. 60 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює правові підстави для спрямування коштів місцевих бюджетів на підтримку громадських ініціатив, інструментарій такого фінансування залишається юридично невизначеним [2]. Диспозитивний характер норм щодо фінансової підтримки громадського сектору не встановлює імперативних вимог до порядку проведення конкурсного відбору проектів, критеріїв оцінки їх суспільної значущості та механізмів забезпечення цільового використання бюджетних коштів.

Значним кроком у розвитку правового регулювання взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування стало прийняття „Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 роки”, затвердженої Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021 [7]. Цей документ визначає стратегічні напрями державної політики щодо створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, зокрема на місцевому рівні. Однак, реалізація положень Стратегії потребує розробки та прийняття ряду законодавчих та підзаконних актів, спрямованих на забезпечення ефективної взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування.

Аналіз правозастосовної практики виявляє низку правових колізій та прогалин у регулюванні механізмів громадського контролю. Зокрема, недостатньо чітко прописані санкції за порушення права на доступ до інформації у ст. 24 ЗУ «Про доступ до публічної інформа-

ції», що ускладнює притягнення винних осіб до відповідальності [6]. Стаття 13 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», регламентуючи громадські обговорення, не містить конкретних механізмів врахування їх результатів, що часто призводить до формального підходу з боку органів місцевого самоврядування [2]. Також у ст. 75 цього Закону відсутні чіткі вимоги щодо форми та строків оприлюднення звітності про виконання місцевих бюджетів [2].

Аналіз чинного законодавства та правозастосовної практики дозволяє виявити конкретні недоліки у нормативно-правовому регулюванні механізмів впливу громадянського суспільства на місцеве самоврядування, які потребують законодавчого вирішення.

Найбільш проблемною з правової точки зору є реалізація громадських слухань. Відповідно до ст. 13 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», територіальна громада має право проводити громадські слухання, однак порядок їх організації та проведення визначається статутом територіальної громади [2]. Це призводить до того, що в різних громадах існують різні підходи до регламентації цього інструменту. Аналіз статутів територіальних громад виявляє відсутність у багатьох з них чітких процедур врахування результатів громадських слухань, строків розгляду рекомендацій та обов'язку надання обґрунтованих відповідей на пропозиції громадськості.

Наприклад, у статуті Київської міської територіальної громади визначено, що результати громадських слухань розглядаються на засіданні міської ради, однак відсутні норми щодо обов'язковості врахування пропозицій, а також строків розгляду. Ця правова невизначеність значно знижує ефективність громадських слухань як інструменту впливу громадськості на місцеве самоврядування.

Враховуючи зазначене, пропонується внести зміни до ст. 13 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», доповнивши її частиною 8 такого змісту: «8. Пропозиції, внесені під час громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду відповідними органами місцевого самоврядування на найближчому засіданні, але не пізніше 30 календарних днів з дня їх надходження. За результатами розгляду приймається вмотивоване рішення, яке оприлюднюється на офіційному веб-сайті відповідного органу місцевого самоврядування не пізніше 5 робочих днів з дня його прийняття. У разі відхилення пропозицій, внесених на громадських слуханнях,

орган місцевого самоврядування зобов'язаний надати детальне письмове обґрунтування причин такого рішення».

Така правова норма встановить єдині стандарти врахування результатів громадських слухань для всіх територіальних громад, забезпечить прозорість процесу розгляду пропозицій та підвищить відповідальність органів місцевого самоврядування перед громадськістю.

Значною проблемою також є відсутність правового регулювання процедури місцевого референдуму. Після втрати чинності Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» у 2012 році, в Україні відсутній спеціальний закон, який би регламентував проведення місцевих референдумів. Це унеможливило реалізацію права територіальної громади на прийняття рішень шляхом прямого волевиявлення, закріпленого у ст. 7 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [2].

З метою вирішення цієї проблеми необхідно прийняти ЗУ «Про місцевий референдум», який би містив такі ключові положення:

- право ініціювати місцевий референдум мають члени територіальної громади у кількості не менше 5% від загальної кількості виборців відповідної громади;
- чітка процедура збору підписів та перевірки підписних листів;
- вичерпний перелік питань, які можуть виноситися на місцевий референдум;
- механізми оскарження рішень про відмову у проведенні референдуму;
- процедура імплементації результатів референдуму з визначенням конкретних строків та відповідальних осіб.

Важливим напрямом удосконалення правового регулювання є посилення механізмів доступу громадськості до інформації про діяльність органів місцевого самоврядування. Аналіз правозастосування ЗУ «Про доступ до публічної інформації» виявляє проблему недостатньої відповідальності за порушення права на доступ до інформації. Стаття 24 цього Закону містить загальні положення щодо відповідальності, без конкретизації санкцій та процедур притягнення до відповідальності [6].

Враховуючи зазначене, пропонується внести зміни до статті 24 ЗУ «Про доступ до публічної інформації», доповнивши її частиною 3 такого змісту: «3. За ненадання або несвоєчасне надання публічної інформації без законних підстав, надання недостовірної або неповної інформації посадові особи органів місцевого

самоврядування несуть адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Повторне протягом року вчинення такого порушення тягне за собою накладення штрафу від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Також необхідно доповнити статтю 15 цього ж Закону частиною 7 такого змісту: «Органи місцевого самоврядування зобов'язані оприлюднювати на своїх офіційних веб-сайтах:

1. проекти рішень – не пізніше ніж за 20 робочих днів до їх розгляду;
2. прийняті рішення – протягом 5 робочих днів з дня їх прийняття;
3. інформацію про використання бюджетних коштів – щоквартально до 15 числа наступного місяця;
4. результати поіменного голосування депутатів місцевих рад – протягом 3 робочих днів з дня голосування».

Ці зміни забезпечать чіткі правові механізми відповідальності за порушення права на доступ до інформації та встановлять єдині стандарти оприлюднення інформації органами місцевого самоврядування, що сприятиме прозорості їх діяльності та посилить можливості громадського контролю.

Особливої уваги потребує вдосконалення правового регулювання місцевих ініціатив. Відповідно до ст. 9 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», порядок внесення місцевої ініціативи визначається представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади [2]. Така диспозитивна норма призводить до встановлення в окремих громадах надмірних вимог до кількості підписів, необхідних для внесення місцевої ініціативи, що фактично блокує можливість реалізації цього права.

Пропонується внести зміни до статті 9 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», доповнивши її частиною 7 такого змісту: «7. Для внесення місцевої ініціативи на розгляд ради необхідна підтримка членів територіальної громади у кількості:

- для громад з кількістю виборців до 10 тисяч осіб – не менше 1% від загальної кількості виборців громади;
- для громад з кількістю виборців від 10 до 100 тисяч осіб – не менше 0,5% від загальної кількості виборців громади;
- для громад з кількістю виборців понад 100 тисяч осіб – не менше 0,25% від загальної кількості виборців громади. Місцева ініці-

атива, внесена на розгляд ради у встановленому порядку, підлягає обов'язковому розгляду на відкритому засіданні ради за участю членів ініціативної групи протягом 30 календарних днів з дня її внесення».

Ця норма встановить єдині стандарти для всіх територіальних громад щодо кількості підписів, необхідних для внесення місцевої ініціативи, диференційовані залежно від розміру громади, що забезпечить баланс між доступністю цього інструменту для громадян та запобіганням його зловживанню.

Важливим аспектом вдосконалення правового регулювання є посилення механізмів фінансової підтримки громадських організацій, які здійснюють моніторинг та контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. На сьогодні відсутні чіткі правові гарантії фінансування проектів громадських організацій з місцевих бюджетів.

Пропонується доповнити статтю 60 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» частиною 11 такого змісту: «11. Органи місцевого самоврядування щорічно передбачають у місцевому бюджеті кошти на фінансову підтримку проектів громадських організацій, спрямованих на розвиток місцевої демократії, здійснення громадського контролю та моніторингу діяльності органів місцевого самоврядування, у розмірі не менше 0,5% від власних доходів відповідного місцевого бюджету. Розподіл цих коштів здійснюється на конкурсній основі відповідно до Типового положення про конкурс проектів громадських організацій, затвердженого Кабінетом Міністрів України»

Ця норма забезпечить гарантоване фінансування проектів громадських організацій з місцевих бюджетів, сприятиме розвитку інституційної спроможності громадського сектору та посилить його роль у здійсненні громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування.

З метою посилення механізмів консультацій з громадськістю на місцевому рівні пропонується доповнити Постанову КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996 новим розділом «Особливості проведення консультацій з громадськістю на місцевому рівні» такого змісту:

«Особливості проведення консультацій з громадськістю на місцевому рівні

1. Обов'язковому громадському обговоренню на місцевому рівні підлягають:

- проекти місцевих бюджетів;
- проекти стратегій та програм розвитку територіальних громад;
- проекти рішень щодо встановлення місцевих податків і зборів;
- питання відчуження або передачі в оренду комунального майна;
- проекти планів зонування територій та генеральних планів населених пунктів.

2. Мінімальний строк проведення консультацій з громадськістю на місцевому рівні становить 30 календарних днів.

3. За результатами консультацій з громадськістю органи місцевого самоврядування зобов'язані підготувати звіт, який має містити інформацію про враховані та відхилені пропозиції з обґрунтуванням причин їх відхилення. Звіт оприлюднюється на офіційному веб-сайті відповідного органу місцевого самоврядування протягом 5 робочих днів після завершення консультацій».

Ці зміни встановлять чіткі правові механізми проведення консультацій з громадськістю на місцевому рівні, визначать коло питань, які підлягають обов'язковому громадському обговоренню, та забезпечать прозорість врахування пропозицій громадськості.

Для вдосконалення правового регулювання діяльності громадських рад при органах місцевого самоврядування пропонується доповнити ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» статтю 14-1 «Громадські ради при органах місцевого самоврядування» такого змісту: «1. При органах місцевого самоврядування можуть утворюватися громадські ради як консультативно-дорадчі органи з метою забезпечення участі громадян в управлінні місцевими справами та здійснення громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування. 2. Громадські ради формуються шляхом рейтингового голосування за кандидатів від інститутів громадянського суспільства на установчих зборах. 3. Громадські ради мають право:

- проводити громадську експертизу проектів рішень органів місцевого самоврядування;
- вносити пропозиції щодо вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування;
- отримувати в установленому порядку від органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для забезпечення діяльності ради;
- делегувати своїх представників для участі у засіданнях органів місцевого самоврядування з правом дорадчого голосу.

– Висновки громадської ради підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого

самоврядування. Результати розгляду висновків громадської ради оприлюднюються на офіційному веб-сайті відповідного органу місцевого самоврядування протягом 5 робочих днів після прийняття рішення».

Ця норма забезпечить правові засади діяльності громадських рад при органах місцевого самоврядування, визначить їх повноваження та гарантії врахування їх пропозицій, що сприятиме посиленню ролі громадськості у процесах прийняття рішень на місцевому рівні.

Висновки. За результатами проведеного комплексного дослідження сучасного стану правового регулювання впливу громадянського суспільства на місцеве самоврядування в Україні можна сформулювати наступні висновки та пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази:

1. На основі аналізу конституційно-правових засад взаємодії громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування встановлено необхідність комплексного вдосконалення законодавства у цій сфері. Запропоновано прийняти ЗУ «Про місцевий референдум», в якому чітко регламентувати процедуру ініціювання, проведення та імплементації результатів місцевих референдумів з встановленням порогу у 5% від кількості виборців для ініціювання такого референдуму.

2. За результатами дослідження правового регулювання громадських слухань виявлено відсутність уніфікованих вимог щодо врахування їх результатів. Запропоновано доповнити ст. 13 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» частиною 8, яка встановить обов'язковість розгляду пропозицій, внесених під час громадських слухань, у 30-денний строк та публікації вмотивованих рішень за результатами такого розгляду.

3. Аналіз механізмів внесення місцевих ініціатив виявив проблему надмірної диспозитивності регулювання. Для вирішення цієї проблеми запропоновано доповнити ст. 9 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» частиною 7, яка встановить диференційовані вимоги щодо кількості підписів для внесення місцевої ініціативи залежно від розміру громади (від 0,25% до 1% виборців) та 30-денний строк для обов'язкового розгляду таких ініціатив.

4. На підставі дослідження правозастосовної практики ЗУ «Про доступ до публічної інформації» виявлено недостатню відповідальність за порушення права на доступ до інформації. Запропоновано доповнити ст. 24 цього Закону

частиною 3, яка встановить адміністративну відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування у вигляді штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ненадання або несвоєчасне надання публічної інформації.

5. З метою забезпечення прозорості діяльності органів місцевого самоврядування запропоновано доповнити ст. 15 ЗУ «Про доступ до публічної інформації» частиною 7, яка встановить обов'язковість оприлюднення на офіційних веб-сайтах проектів рішень за 20 днів до їх розгляду, прийнятих рішень протягом 5 днів, квартальної інформації про використання бюджетних коштів та результатів поіменного голосування.

6. Встановлено відсутність належного правового регулювання фінансування громадських організацій, що здійснюють контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. Запропоновано доповнити ст. 60 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» частиною 11, яка передбачатиме щорічне виділення не менше 0,5% власних доходів місцевого бюджету на фінансову підтримку проектів громадських організацій на конкурсній основі.

7. Аналіз механізмів консультацій з громадськістю на місцевому рівні виявив їх недостатню регламентацію. Запропоновано доповнити Постанову КМУ № 996 окремим розділом «Особливості проведення консультацій з громадськістю на місцевому рівні», який визначить перелік питань для обов'язкового громадського обговорення, встановить мінімальний строк проведення консультацій у 30 днів та вимоги до звітування про їх результати.

8. Для посилення інституційних механізмів взаємодії запропоновано доповнити ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» статтею 14-1 «Громадські ради при органах місцевого самоврядування», яка встановить правові засади їх формування, повноваження та гарантії обов'язкового розгляду їх висновків органами місцевого самоврядування.

Запропоновані зміни до нормативно-правової бази спрямовані на створення комплексної та ефективної системи правового регулювання впливу громадянського суспільства на місцеве самоврядування, що сприятиме розвитку демократії участі, посиленню прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та забезпеченню ефективного громадського контролю в Україні.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001 № 2625-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 48. Ст. 254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text>
5. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>
6. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
7. Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 2945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 5 листопада 2008 р. № 976. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 2889. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text>
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні» від 25 травня 2011 р. № 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-%D0%BF#Text>
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля» від 13 грудня 2017 р. № 989. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-%D0%BF#Text>
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» від 8 листопада 2017 р. № 797-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 92. Ст. 2803. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>

Sokha S. S. Current state of legal regulation of civil society's influence on local self-government

The research is devoted to a comprehensive analysis of the current state of legal regulation of civil society's influence on local self-government in Ukraine. The paper examines the legal framework for interaction between civil society institutions and local self-government bodies, investigates the effectiveness of existing legal mechanisms for public participation in addressing issues of local importance.

Special attention is paid to the analysis of legislative support for forms of public control, legal aspects of public involvement in the formation and implementation of local policy, as well as normative regulation of participatory democracy at the level of territorial communities. Gaps and conflicts in the legal regulation of interaction between civil society and local self-government bodies are highlighted, and ways to improve legislation through adaptation of best international practices and implementation of innovative legal mechanisms are proposed.

The research offers a systematic approach to modernizing the legal framework, aimed at strengthening legal guarantees of public influence on local development processes, legislative support for transparency of local self-government activities, and improvement of legal mechanisms for public control. The research results have practical significance for the development of legal support for participatory democracy and the formation of an effective normative system of interaction between civil society and local self-government bodies in Ukraine.

Based on the conducted research, a complex of practical recommendations has been developed to improve legislation and regulations governing the mechanisms of interaction between civil society

and local self-government bodies. The proposed legal innovations are aimed at strengthening legislative guarantees for public organizations' activities, expanding legal opportunities for public participation, and creating effective legal instruments for dialogue between authorities and the public at the local level.

Key words: *legal regulation, civil society, local self-government, public participation, legislation, regulations, participatory democracy, public control, territorial community, legal mechanisms.*

Г. М. Шерстюк

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
факультету підготовки фахівців для підрозділів
превентивної діяльності НПУ
Одеського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0001-9562-3531>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ГРОМАДСЬКОГО І ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ

Взаємозв'язок між категоріями «громадська безпека» та «публічний порядок» є предметом постійного активного обговорення як у науковій, так і в правозастосовчій сфері. Попри те, що ці поняття мають самостійне значення, вони взаємодіють настільки тісно, що нерідко ототожнюються в нормативно-правовій базі та практичній діяльності органів виконавчої влади, основними завданнями яких як раз забезпечення громадської безпеки і порядку.

Так, громадська безпека охоплює широке коло суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням захищеності життя, здоров'я, прав, свобод і власності громадян, а також інтересів держави від різноманітних загроз, що за своєю правовою природою відображає загальний стан суспільної стабільності.

Публічний порядок, у свою чергу, є більш вузькою категорією і характеризує безпосередній стан дотримання встановлених правових і морально-етичних норм, що забезпечує можливість спокійного й безпечного співіснування членів суспільства, тобто виступає індикатором рівня громадської безпеки на практичному рівні.

Між цими категоріями існує тісний взаємозв'язок, оскільки ці обидва поняття є функціонально взаємозалежними і яскраво підкреслюють, що ефективне управління в одній сфері неможливе без забезпечення іншої. Отже, в межах нашого наукового дослідження ключове значення має виявлення правових та термінологічних колізій, пов'язаних із вживанням понять «громадська безпека» та «публічний порядок», що особливо актуально в умовах правової реформи, інтеграції до європейського правового простору, а також на тлі зростання загроз безпеці під час війни.

З метою гармонізації законодавства та підвищення ефективності управлінських рішень, ми вважаємо за необхідне запропонувати уточнення дефініцій цих термінів, враховуючи практику їх застосування, міжнародний досвід, а також соціально-правовий контекст, у якому вони функціонують, що дозволить не лише усунути нормативну невизначеність, а й закласти основи для оновлення стратегії державної політики у сфері публічної безпеки.

Ключові слова: громадська безпека, громадський порядок, публічна безпека і порядок, національна поліція, правоохоронна діяльність.

Постановка проблеми. Станом на сьогоднішній день у правовому полі України відсутнє чітке та однозначне визначення змісту терміну «публічна безпека і порядок», що ускладнює його застосування в здійсненні правоохоронної діяльності та створює ризики термінологічної плутанини. Отже, виникає потреба у глибокому науковому аналізі рівня правової визначеності поняття «громадська безпека» та окресленні відмінностей між ним і спорідненим, але не тотожним терміном «публічна безпека і поряд-

док», що дозволить чіткіше зрозуміти юридичну природу обох категорій і сформулювати доцільні пропозиції щодо їх нормативного закріплення в законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика наукового дослідження громадської безпеки в контексті адміністративного права знайшла відображення в роботах провідних вітчизняних науковців О. М. Бандурки, В. Я. Тація, Ю. П. Битяка, Ю. М. Грошевого та інших, які розглядали громадську безпеку як

структурний елемент загальної системи національної безпеки, що забезпечується через низку адміністративно-правових інструментів. Детальному дослідженню адміністративно-правових механізмів гарантування громадської безпеки в Україні приділили свої наукові доробки В. Г. Фатхутдінов, Г. Ф. Костенко, В. А. Ліпкан, В. В. Сокурченко та інші українські вчені, визначаючи при цьому цілісне бачення правової природи публічної безпеки, як невід'ємного елементу функціонування державної влади, що реалізується через здійснення правоохоронної діяльності.

Мета дослідження. Метою цієї наукової статті є комплексне дослідження правової природи понять «громадська безпека» та «публічний порядок», зокрема їх співвідношення, меж функціонування та нормативного визначення в українському законодавстві. Так, нами буде проведений аналіз наявних термінологічних і правових колізій, що перешкоджають ефективному забезпеченню безпеки і порядку в суспільстві, та запропоновано шляхи гармонізації правового поля, враховуючи як вітчизняну правозастосовну практику, так і міжнародний досвід.

Виклад основного матеріалу. На початку нашого дослідження вважаємо за доцільне, звернути увагу на тому, що поняття «безпека особи» посідає центральне місце в системі забезпечення громадської безпеки, оскільки саме вказана правова категорія в міжнародному правовому дискурсі охоплює комплекс життєво важливих аспектів людського існування. Зокрема, як зазначають дослідники, сучасне розуміння безпеки особи передбачає врахування певних ключових складових, а саме економічної, продовольчої, медичної, особистої, безпеки спільнот, екологічної та політичної безпеки. Такий підхід відображає розширене бачення безпеки не лише як захисту від насильства, а й як гарантії добробуту та гідного життя людини.

Так, О. М. Єщук пропонує розглядати забезпечення безпеки фізичної особи як комплексну діяльність органів державної влади та інших суб'єктів публічного управління, що полягає в організації і реалізації превентивних і захисних заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та особистої недоторканності особи, шляхом нейтралізації потенційних і реальних загроз протиправного характеру [2]. У свою чергу, Закон України «Про національну безпеку України» визначає державну безпеку як стан захищеності ключових елементів державності, зокрема суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу, від загроз невоєнного

характеру, які можуть порушити стабільність суспільного розвитку та функціонування державних інституцій [3]. В межах цього нормативного підходу громадська безпека і порядок є гарантованою захищеністю основних прав і свобод кожного, що потребує скоординованої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості для запобігання загрозам і забезпечення сталого функціонування суспільства.

Наукове дослідження природи громадської безпеки запропоновано в працях О. М. Бандурки, який підкреслює, що громадська безпека передбачає дотримання спеціально встановлених організаційно-правових вимог, спрямованих на недопущення тяжких наслідків, що можуть виникнути внаслідок впливу небезпечних техногенних, природних або соціальних факторів [4]. У контексті адміністративного права громадську безпеку доцільно тлумачити як систему суспільних відносин, що регулюють діяльність суб'єктів владних повноважень щодо попередження або ліквідації загроз життю, здоров'ю та майну осіб. Отже, така безпека охоплює відносини, які виникають під час експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки, а також у разі надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру [5].

Загалом, поняття громадської безпеки охоплює врегульовану систему відносин, спрямованих на забезпечення стабільного функціонування суспільства та захисту особи в умовах потенційних або фактичних загроз, пов'язаних як із зовнішніми факторами, такими як природні катастрофи, епідемії тощо, так і з внутрішніми, до яких можна віднести злочинність, аварії, масові заворушення тощо [6].

Таким чином, наукова категорія «громадська безпека» охоплює не лише аспект фізичного захисту особи, але й більш широкий правовий, організаційний та інституційний, який забезпечує превентивний, оперативний і відновлювальний механізми реагування на загрози суспільному порядку та безпеці. У сучасній науковій парадигмі громадська безпека дедалі частіше інтерпретується як важливий елемент національної безпеки. Зокрема, В. Г. Фатхутдінов обґрунтовує концептуальну можливість розглядати громадську безпеку не лише як функціональну підсистему, а і як ціннісну складову системи національної безпеки держави. У такому контексті суспільство, його матеріальні й нематеріальні ресурси, соціальні інститути та загальнонаціональні цінності постають об'єктами забезпечення громадської безпеки [10].

Аналізуючи питання співвідношення понять «громадська безпека» та «громадський порядок», слід наголосити, що попри їхню взаємозалежність ці категорії не є тотожними. Під поняттям «громадський порядок» розуміється врегульована правовими, моральними та іншими соціальними нормами система взаємовідносин у суспільстві, яка забезпечує захист прав і свобод особи, повагу до гідності громадян, підтримання етичних засад у соціальних взаємодіях. Цей концепт втілює стабільний стан суспільного життя, де дотримуються встановлені норми поведінки, а будь-які відхилення розцінюються як загроза соціальному спокою [9].

У структурному вимірі сферу громадського порядку утворюють суспільні відносини, що виникають переважно в громадських місцях, тобто на вулицях, у закладах освіти, охорони здоров'я, культури, транспорту, дозвілля, тощо. У цих просторах інтенсивно відбувається взаємодія між індивідами та соціальними групами, що зумовлює необхідність у дотриманні певних норм співжиття задля уникнення конфліктів і порушень публічного порядку.

У широкому тлумаченні громадський порядок охоплює всі інститути та норми, що регламентують соціальні процеси, і є комплексом норм і правил, спрямованих на регулювання поведінки індивідів у суспільстві, формування прийнятного рівня соціальної взаємодії, врегулювання статусу громадян, а також забезпечення дотримання певного рівня суспільної гармонії через функціонування державних і недержавних інституцій. Таким чином, громадський порядок виступає соціально обумовленим механізмом підтримки соціальної стабільності та правопорядку, в межах якого здійснюється превенція правопорушень і забезпечується нормальне функціонування суспільних зв'язків.

Науковці також акцентують на тому, що розмежування понять «громадська безпека» і «громадський порядок» дозволяє точніше окреслити межі відповідальності органів публічної влади, зокрема поліції, у процесі реагування на загрози. У той час як громадський порядок переважно охоплює зовнішні прояви суспільної поведінки, громадська безпека включає ширший комплекс заходів, спрямованих на запобігання потенційним загрозам, а також забезпечення безперебійного функціонування життєдіяльності суспільства як цілісного соціального організму.

У науковій літературі під поняттям «громадський порядок» зазвичай розуміють систему соціальних відносин, яка врегульована сукуп-

ністю загальнообов'язкових норм поведінки, спрямованих на забезпечення стабільності, суспільної гармонії та поваги до прав і свобод громадян. Так, В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк і Ю. М. Грошовий підкреслюють, що громадський порядок охоплює не лише існування відповідних нормативних приписів, які поширюються на всіх учасників суспільного життя, а й фактичне дотримання цих приписів, що формує стан врівноваженості в суспільстві. Громадський порядок виконує важливу соціальну функцію у сприянні досягненню цілей, спільних для всіх членів суспільства, зокрема створенню безпечного середовища, де гарантується можливість для праці, навчання, виховання молодого покоління на моральних засадах, забезпечення умов для повноцінного відпочинку, задоволення щоденних побутових потреб. Така категорія є основоположною для забезпечення правового порядку, оскільки встановлює межі допустимої поведінки та засади недопущення дій, що можуть призвести до соціальної дестабілізації чи порушення публічної рівноваги.

Ключовим призначенням громадського порядку є забезпечення реалізації законних прав і інтересів кожної особи, водночас формуючи обмеження на дії, які можуть суперечити інтересам інших людей, суспільства або держави. У цьому сенсі громадський порядок виступає не лише інструментом регулювання індивідуальної поведінки, а й гарантією колективної безпеки, що зумовлює його нормативне оформлення в адміністративному та кримінальному праві.

У сучасних умовах, зокрема в період воєнного стану, значення громадського порядку зростає, адже він постає одним із ключових чинників забезпечення публічної безпеки, стабільного функціонування інститутів державної влади та збереження суспільної єдності. У науковій доктрині одним із найбільш поширених та усталених підходів є розуміння громадського порядку як стану організованості та збалансованості суспільних відносин, що виникають у процесі забезпечення та реалізації прав і свобод людини та громадянина. Цей стан характеризується дотриманням органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також кожною окремою особою загальноприйнятих норм співжиття, що забезпечують стабільність і прогнозованість соціального середовища.[5]

У порівнянні з категорією «громадський порядок», поняття «громадська безпека» має значно ширше значення. Воно охоплює не лише соціальні норми поведінки у публічному

просторі, а й превентивну діяльність держави щодо запобігання загрозам життю, здоров'ю, майну громадян, суспільному спокою та публічному порядку в цілому. Саме тому низка науковців розглядає термін «громадська безпека» у тісному зв'язку або навіть у співвідношенні з поняттям «державна безпека», підкреслюючи, що громадська безпека виступає її складовою частиною, яка охоплює аспекти забезпечення спокою та захищеності в умовах повсякденного життя громадян [11].

Разом з тим, у чинному законодавстві України фігурує термінологічна конструкція «публічна безпека і порядок», яка досі залишається дискусійною з точки зору чіткості змістовного наповнення. Наявність цієї термінологічної неоднозначності породжує низку теоретичних і практичних труднощів, як у сфері правозастосування, так і у нормотворчій діяльності. Відсутність єдиної доктринальної позиції та законодавчого визначення створює перешкоди для ефективної організації діяльності правоохоронних органів, які покликані забезпечувати громадську безпеку та порядок.

На сьогоднішній день в українському законодавстві відсутнє офіційне визначення термінів «публічна безпека» та «публічний порядок». Попри це, ці поняття активно використовуються в нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про Національну поліцію» [8], де в пункті 1 частини першої статті 2 визначено одним із ключових завдань поліції надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. Змістовне розуміння категорії «публічний порядок» можна розробити на основі аналізу функціональних обов'язків поліції, а також діяльності органів виконавчої влади, зокрема Міністерства внутрішніх справ України. Саме ці органи відповідають за реалізацію державної політики у сфері громадської безпеки, що передбачає відкритість, прозорість та підконтрольність суспільству діяльність з формування належного безпекового середовища.

Виходячи з наведеного, публічний порядок доцільно трактувати як певний стан організованості та врегульованості суспільних відносин, що досягається за допомогою дії правових, моральних, етичних та інших соціальних норм. Такий порядок спрямований на забезпечення умов безпечного співіснування громадян, захист їхніх основоположних прав і свобод, зокрема права на життя, здоров'я, честь і гідність, власність, а також гарантування стабільного функціонування державних і недержавних

інституцій. Крім того, публічний порядок виконує низку критично важливих функцій: профілактичну, стабілізаційну, охоронну, нормативну та комунікативну. Його забезпечення потребує комплексного підходу, що включає координацію діяльності різних інституцій, зокрема поліції, органів місцевого самоврядування, громадськості та засобів масової інформації тощо.

Таким чином, доцільно під публічним порядком розуміти врегульований відповідними правовими й соціальними нормами соціальний стан, у межах якого забезпечується безпека та стабільність у публічному просторі, реалізується захист суспільного інтересу, та створюються сприятливі умови для повсякденної життєдіяльності громадян, підприємств, організацій і державних установ [12].

Попри активне нормативне та публіцистичне використання терміну «публічна безпека і порядок», це поняття досі залишається нечітко визначеним на рівні чинного українського законодавства, що створює потребу в його додатковому теоретико-правовому осмисленні. Особливої уваги заслуговує цей термін в контексті його закріплення в Законі України «Про Національну поліцію», де воно вперше отримало офіційне визнання як частина визначення функціонального призначення поліції. У пункті 1 частини першої статті 2 цього закону поліція наділяється завданням надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку.

Аналіз змісту чинних нормативно-правових актів свідчить про наявність термінологічної непослідовності. Зокрема, у Конституції України (статті 34–36, 39, 92, 116, 138), Кодексі України про адміністративні правопорушення (глава 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку»), Кримінальному кодексі України (розділи 9 і 12, присвячені відповідно злочинам проти громадської безпеки і громадського порядку), а також у Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» йдеться переважно про терміни «громадська безпека» та «громадський порядок». У новітньому ж законодавстві, зокрема в законі про поліцію, ці формулювання були трансформовані у нову юридичну конструкцію – «публічна безпека і порядок», що, однак, залишилася без законодавчого визначення. Це свідчить про необхідність доктринального уточнення змісту поняття «публічна безпека і порядок», його співвідношення з раніше вживаними категоріями, а також визначення чітких меж компетенції органів держав-

ної влади у сфері забезпечення даного стану. Такий аналіз є критично важливим для удосконалення правозастосовної практики, запобігання правовим колізіям та формування єдиної термінологічної бази у сфері публічної безпеки.

У контексті порівняльно-правового аналізу варто звернути особливу увагу на використання термінів «публічна безпека» та «публічний порядок» у законодавстві європейських країн. Так, у Додатку до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-учасникам «Про Європейський кодекс поліцейської етики» визначено основні цілі діяльності поліції у демократичному суспільстві, побудованому на засадах верховенства права, до яких належать підтримання громадського спокою, забезпечення законності та правопорядку, захист прав і свобод людини, боротьба зі злочинністю, розкриття злочинів, а також надання допомоги населенню та забезпечення громадських послуг [1].

У пояснювальному меморандумі до цієї Рекомендації наголошується, що забезпечення публічного порядку є традиційною та базовою функцією поліції, яка охоплює широкий спектр заходів від охорони життя та здоров'я осіб до захисту приватної і публічної власності, а також забезпечення правопорядку у взаємодії як між громадянами, так і у стосунках між державою та особою. Отже, аналіз зарубіжного досвіду демонструє, що терміни «публічна безпека» і «публічний порядок» використовуються як ключові категорії у визначенні поліцейської функції. Їх зміст за сутністю дуже близький до понять «громадська безпека» та «громадський порядок», усталених у вітчизняному контексті.

Що стосується можливостей запозичення зарубіжного досвіду та термінології, варто погодитися з позицією науковця І. П. Катеринчука, який обґрунтовує необхідність гармонізації національного законодавства з правовими стандартами Європейського Союзу як обов'язкову умову поступового входження України до спільноти демократичних держав. Європейський вибір України обумовлений не лише політико-правовими деклараціями, а й прагненням досягнення стабільності, забезпечення державного суверенітету, реалізації національних інтересів та зміцнення системи безпеки в умовах глобальних викликів і загроз [11].

Таким чином, адаптація європейських правових норм і категорій до вітчизняного правового поля є логічним кроком у напрямі вдосконалення системи публічної безпеки, формування правової держави та ефективного функціонування органів правопорядку.

В умовах таких трансформаційних процесів громадська безпека виступає одним із ключових напрямів державної політики. Її значення виходить за межі класичного забезпечення порядку на вулицях та у громадських місцях [13]. У більш широкому розумінні громадська безпека охоплює весь спектр заходів, спрямованих на запобігання загрозам життю, здоров'ю, свободам і правам громадян, а також стабільності соціального порядку загалом.

Аналіз положень Закону України «Про Національну поліцію» дозволяє дійти висновку, що поліція реалізує не лише функцію гарантування «публічної безпеки і порядку», а й виконує значно ширший комплекс завдань, серед яких участь у забезпеченні національної безпеки, захист громадських інтересів, сприяння громадянській активності та правовій просвіті населення тощо.

Отже, на нашу думку, термін «громадська безпека» має глибший зміст і входить до структури національної безпеки, оскільки забезпечення має безперервний характер, охоплюючи всі регіони держави, і є необхідною умовою для функціонування держави як цілісного утворення. Крім того, високий рівень громадської безпеки є передумовою економічного зростання на місцях, зокрема сприяє залученню інвестицій, розвитку міжнародного партнерства та реалізації спільних програм із закордонними донорами та організаціями [14].

Висновки. В результаті проведеного нами дослідження встановлено, що поняття «громадська безпека» та «публічний порядок», не зважаючи на постійне ототожнення у правозастосовній практиці, мають самостійні значення та різну сферу охоплення. Громадська безпека є ширшою категорією, що включає систему превентивних, організаційних і нормативно-правових заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, а також на забезпечення стійкості соціального середовища до загроз різного характеру суспільної небезпечності, а саме від злочинності до надзвичайних ситуацій. Публічний порядок же за своєю сутністю характеризує безпосередній стан дотримання правових і морально-етичних норм у публічному просторі та виступає практичним індикатором ефективності забезпечення громадської безпеки. Отже, можна зазначити, що ця правова категорія є елементом соціального контролю та важливою умовою мирного співіснування громадян.

Крім того, нами обґрунтовано необхідність нормативного розмежування зазначених понять, що дозволить чітко окреслити межі компетенції суб'єктів публічного управління,

забезпечити прозорість їхньої діяльності та підвищити рівень відповідальності за реалізацію завдань у сфері безпеки та правопорядку.

Також, за результатами аналізу міжнародного досвіду, зокрема європейських стандартів, вбачаємо доцільність гармонізації національної термінології з міжнародними підходами до визначення понять безпеки та порядку, оскільки адаптація європейських норм і практик сприятиме посиленню інституційної спроможності органів правопорядку, забезпеченню належного правового захисту громадян та розвитку правової держави.

Таким чином, проведене дослідження підкреслило потребу у вдосконаленні правової основи для функціонування системи громадської безпеки та публічного порядку, з урахуванням як національних реалій, так і міжнародних правових зобов'язань України.

Список використаної літератури:

- Human Security Network. Cambridge, Mass, 2001, st. 125. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/503749/files/Humansecuritynow.pdf> (дата звернення 26.05.2025)
- Єщук О. М. Адміністративно-правове регулювання охоронної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 16 с. URL: [file:///C:/Users/Letch/Downloads/aref.doc%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Letch/Downloads/aref.doc%20(1).pdf) (дата звернення 26.05.2025)
- Пронаціональну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 26.05.2025)
- Бандурка О.М. Роль адміністративного законодавства в зміцненні правопорядку. *Проблеми охорони громадського порядку і вдосконалення законодавства. Матеріали науково-практичної конференції*. Харків : Рубікон, 2001. С. 19–21. URL: <https://idu.at.ua/naupr/t159.pdf> (дата звернення 26.05.2025)
- Фатхутдінов В. Г. Адміністративноправове забезпечення громадської безпеки в Україні : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 36 с. URL: [file:///C:/Users/Letch/Downloads/aref.doc%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Letch/Downloads/aref.doc%20(2).pdf) (дата звернення 26.05.2025)
- Тацій В. Я., Битяк Ю. П., Грошевий Ю. М. Основи адміністративного права України : підручник. Харків : Право. 2004. 328 с. с.118
- Ліпкан В. А. Публічна безпека і порядок: теорія, нормативне забезпечення, міжнародно-правовий контекст. Київ : Логос, 2020. 248 с. с. 28.
- Про Національну поліцію України : Закон України від 2 липня 2015 року № 580VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58019#Text> (дата звернення 26.05.2025)
- Агапова М. Система охорони публічного порядку в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. № 3. 2017. С. 114–117. URL: file:///C:/Users/Letch/Downloads/Pgip_2017_3_26.pdf (дата звернення 26.05.2025)
- Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. редакцією О.А. Банчука. Київ : Москаленко О.М., 2013. 585 с. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-59925791/59925791> (дата звернення 26.05.2025)
- Катеринчук І. П. Організаційноправові засади співробітництва України та Європейського Союзу в правоохоронній сфері : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 18 с. URL: [file:///C:/Users/Letch/Downloads/aref.doc%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Letch/Downloads/aref.doc%20(3).pdf) (дата звернення 26.05.2025)
- Костенко Г. Ф. Громадська безпека як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Вісник НАВСУ*. 2017. № 1(103). С. 75–81. URL: <https://lawscience.com.ua/uk/journals/tom-22-1-2017> (дата звернення 26.05.2025)
- Єщук О. М. Правові засади забезпечення безпеки фізичних осіб в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2020. 292 с. С. 98.
- Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 728 с. С. 421.

Sherstiuk H. M. Peculiarities of the legal nature of public order and security

The relationship between the categories of “public safety” and “public order” is the subject of ongoing active discussion in both academic and law enforcement circles. Although these concepts have independent meanings, they interact so closely that they are often equated in the regulatory framework and practical activities of executive authorities, whose main tasks are precisely to ensure public safety and order.

Thus, public safety covers a wide range of social relations related to ensuring the protection of the life, health, rights, freedoms, and property of citizens, as well as the interests of the state from various threats, which, by its legal nature, reflects the general state of social stability.

Public order, in turn, is a narrower category and characterizes the immediate state of compliance with established legal and moral and ethical norms, which ensures the possibility of peaceful and safe coexistence of members of society, i.e., it acts as an indicator of the level of public safety at the practical level.

There is a close relationship between these categories, as both concepts are functionally interdependent and clearly emphasize that effective management in one area is impossible without ensuring the other. Therefore, within the framework of our scientific research, it is of key importance to identify legal and terminological conflicts related to the use of the concepts of "public safety" and "public order," which is particularly relevant in the context of legal reform, integration into the European legal space, and against the backdrop of growing security threats during wartime.

In order to harmonize legislation and improve the effectiveness of management decisions, we consider it necessary to propose clarifications of the definitions of these terms, taking into account the practice of their application, international experience, and the socio-legal context in which they function, which will not only eliminate regulatory uncertainty, but also lay the foundations for updating the state policy strategy in the field of public safety.

Key words: *public safety, public order, public safety and order, national police, law enforcement.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 341.322.5

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.11>

Ю. В. Абакумова

доктор юридичних наук, доцент,
директор

Інституту економіки та права Класичного приватного університету

О. О. Прасов

доктор юридичних наук, доцент,

суддя Запорізького окружного адміністративного суду

С. М. Алфьоров

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Інституту економіки та права Класичного приватного університету

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена дослідженню проблем і перспектив законодавчої політики у сфері охорони довкілля в Україні та нагальних проблем юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля за національним законодавством, зокрема в умовах збройного конфлікту.

Проаналізовано стан екологічної безпеки в державі, зокрема проблеми, що виникли через: забруднення Чорного та Азовського морів; підлив греблі Каховської гідроелектростанції російськими військами; пожежами, викликаними військовими діями тощо.

Досліджено національне законодавство, що регулює відповідальність за посягання на екологічну безпеку, зокрема Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» та інше.

Проаналізовано недоліки нормативно-правового регулювання, зокрема фрагментарність екологічного законодавства. Автор звертає увагу на неісність механізмів реалізації вже ухвалених природоохоронних актів, слабкість інституційного контролю, а також декларативний характер багатьох екологічних ініціатив. Особлива увага приділяється проблемам правозастосування в умовах воєнного стану, коли навантаження на довкілля стрімко зростає, а законодавчі інструменти не встигають адаптуватися до нових викликів. У роботі обґрунтовується необхідність комплексного перегляду екологічної політики держави з урахуванням принципів сталого розвитку, міжгалузевої координації та європейської інтеграції.

У статті здійснено комплексний аналіз кримінально-правових та адміністративно-правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища. Розглянуто специфіку правових механізмів захисту довкілля, зокрема на рівні запобігання та реагування на екологічні правопорушення різного ступеня суспільної небезпечності. Особливу увагу приділено порівняльному вивченню змісту та функцій кримінальної й адміністративної відповідальності, що дозволяє виокремити критерії відмежування адміністративних проступків від кримінальних правопорушень у цій сфері.

Окреслено об'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень та адміністративних проступків, які посягають на екологічну безпеку, зокрема: характер і ступінь заподіяної шкоди, спосіб вчинення діяння, наслідки для довкілля, а також наявність або відсутність суспільно небезпечного наслідку. Зазначено, що низка правових норм має бланкетний характер, а тому їх правильне тлумачення потребує звернення до положень спеціального природоохоронного законодавства. Також обґрунтовано необхідність підвищення ефективності правозастосування в цій сфері через уточнення законодавчих формулювань.

Ключові слова: законодавча політика, охорона довкілля, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, адміністративна відповідальність, проступок, екологічна безпека, екологічна політика, кримінальні правопорушення проти довкілля.

Постановка проблеми. Знаходячись у складних економічних та політичних умовах, Україна повинна раціонально і бережно використовувати свої ресурси, зокрема землю, надра, водні та інші природні багатства. Особливо це стає актуальним на даний час у зв'язку з вторгненням російської федерації на територію України, яке спричинило багато безповоротних та руйнівних змін не тільки у сфері суспільного життя, але й у екологічній системі країни. Мова йде про чисельні істотні пошкодження, або ж, навіть, знищення, великої кількості об'єктів критичної інфраструктури, що завдало великих збитків довкіл्लю.

Правопорушення проти довкілля вчинені росією в Україні набувають особливої уваги та важливості, оскільки вони пов'язані з реальною загрозою життю та здоров'ю людства, тваринному і рослинному світу, та в цілому – середовищу проживання.

Законодавство України й інших держав містить ряд норм, які передбачають відповідальність за протиправні діяння, що пов'язані зі шкідливими наслідками для довкілля. Наявна через війну екологічна ситуація в Україні ще погіршується і у зв'язку з існуванням масштабної екологічної злочинності. Також вчинюються і інші правопорушення проти довкілля, які не тягнуть кримінальної відповідальності, але значно погіршують стан довкілля.

Основне місце в структурі правопорушень проти довкілля займає незаконна порубка дерев, незаконне зайняття рибальством, звіриним чи іншим водним добувним промислом, незаконне полювання і порушення правил охорони надр. Хоча, у сучасній ситуації, можна сказати, що на території нашої держави вчинюється, здебільшого, такий злочин проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку як екоцид. Разом з тим протиправні діяння, які пов'язані з забрудненням природного середовища, а тому представляють надзвичайну небезпеку екосистемам та здоров'ю людей, виявляються

нечасто, якщо вони не носять масштабного характеру. Ще меншу частку становить кількість осіб засуджених за вчинення кримінальних правопорушень в даній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наукових джерел з означеної тематики, в різних аспектах, показало, що досить активно й продуктивно її розробкою займаються такі науковці як В. Андрейцев, Г. Балюк, О. Бандурка, Ю. Баулін, В. Бобков, С. Гавриш, В. Голіна, Б. Головкін, В. Грищук, А. Грубінко, О. Гумін, О. Джу́жа, А. Дмитрієв, О. Дудоров, О. Дуфенюк, О. Задорожній, М. Карпенко, О. Колб, Т. Корнякова, Т. Короткий, О. Костенко, М. Медведєва, Л. Місюра, В. Навроцький, Н. Орловська, В. Поліщук, О. Пчеліна, В. Рибачек, А. Савченко, Т. Садова, В. Тацій, С. Харитонов, Н. Юзікова та інші.

Так, наприклад, Н. Орловська присвятила своє дослідження визначенню концептуальних питань кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом в Україні, у міжнародно-правовому вимірі. Науковець докладно проаналізувала концептуальні міжнародно-правові аспекти кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля, зокрема і пов'язані зі збройною агресією росії проти України, дослідила міжнародні акти та фахові позиції з цієї проблематики [1].

Однак, слід зазначити, що у сучасних складних економічних умовах зазначена проблематика досліджена не достатньо. Наша держава стикається з новими небезпечними викликами. Війною спричиняється колосальна шкода довкіл्लю. З цієї причини вважаємо, що окреслена тема дослідження наразі є актуальною та такою, яка має теоретичну і практичну значущість.

Мета статті – дослідити проблем і перспектив законодавчої політики у сфері охорони довкілля в Україні та нагальних проблем юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля за національним законодавством, зокрема в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Через війну українське суспільство сьогодні переживає надзвичайно складний період. Дії окупантів спрямовано не тільки на захоплення територій, повалення державної влади, знищення українців як нації, але й на завдання максимальної шкоди довкіллю. Наслідки воєнних дій для навколишнього середовища та природних ресурсів України є катастрофічними, однак повноцінна оцінка цих втрат наразі ускладнена у зв'язку з тим, що з тимчасово окупованих територій неможливо отримати об'єктивну й повну інформацію про масштаби завданої агресорами шкоди.

Один із найбільш кричущих прикладів спричинення шкоди довкіллю – цілеспрямовані атаки російських військ на портову інфраструктуру Чорного та Азовського морів, а також на судна в зоні якірного стояння. Унаслідок таких дій відбувається забруднення морської води небезпечними речовинами, зокрема нафтопродуктами, які створюють на поверхні води плівку, що, у свою чергу, негативно впливає на складні системи, в яких взаємодіють різні види живих організмів та нежива середовище (вода, пісок, мул) в морських екосистемах, спричиняючи загибель риби, молюсків, птахів та мікроорганізмів. Крім того, нафта має здатність розчиняти інші шкідливі речовини (пестициди), а також важкі метали, які в поєднанні з вуглеводнями накопичуються у приповерхневому шарі води, посилюючи токсичність середовища [2].

Чорне море – це унікальна екосистема, яка значно вирізняється серед інших морів і океанів світу. Однак, його напівзамкнутий характер та велика частка безкисневих глибинних вод роблять цю водойму особливо вразливою до впливу людської діяльності та кліматичних змін. Сучасні військові дії суттєво впливають на стан морських і прибережних природоохоронних територій, спричиняючи забруднення токсичними речовинами, які потрапляють у воду внаслідок затоплення техніки та руйнування інфраструктури. Також відчутно страждають прибережні екосистеми.

Після початку російсько-української війни у 2014 р., чимало природоохоронних територій опинилися в окупації. Частина з них залишилась без належної охорони, зазнала зміни статусу або безпосереднього руйнування внаслідок дій окупаційних сил. Яскравим прикладом є мілітаризація Кримського півострова, де військові навчання часто відбуваються поблизу, а іноді й на території заповідників. Використання боеприпасів, зокрема у морських аква-

торіях, завдає серйозної шкоди тваринному світу та спричиняє забруднення ґрунтів, води й повітря. Особливе занепокоєння викликають випадки нелегального природокористування, як-от видобуток піску окупантами на Бакальській косі – регіональному ландшафтному парку на півночі Криму. Тут окупаційна влада незаконно розробляє кар'єри, щоб забезпечити потреби у будівельних матеріалах для незаконної інфраструктурної діяльності [3].

Після початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р. вплив війни на Чорне море та його узбережжя значно посилюється. Більшість природоохоронних територій у прибережних регіонах Чорного та Азовського морів наразі страждають як від бойових дій, так і від тривалої окупації. Усі морські заповідники України, включно із сімома прибережними національними природними парками та одним біосферним заповідником, сьогодні перебувають під контролем ворога.

Усі зазначені природоохоронні території та прилеглі морські акваторії були створені з метою збереження унікальних морських і прибережних екосистем, які є характерними для регіону Чорного й Азовського морів. До таких цінних природних оселищ належать луки морських трав, підводні ліси з водоростей, піщані дюни, лагуни, а також різноманіття мікробіоценозів, що формуються на стику суходолу й моря. Ці екосистеми відіграють ключову роль у підтриманні біорізноманіття, збереженні міграційних шляхів птахів, відтворенні рибних ресурсів і функціонуванні природного кліматичного регулятора узбережжя. Проте значна частина цих територій опинилася в зоні активних бойових дій або була окупована, що призвело до прямого антропогенного втручання у природні процеси. Зокрема, такі території, як острів Джарилгач та Кінбурнська коса, зазнали значних пошкоджень унаслідок будівництва фортифікаційних споруд, окопів, пересування важкої військової техніки, що порушує цілісність ґрунтів, ущільнює та знищує рослинний покрив, руйнує місця існування рідкісних видів. Крім того, вибухи боеприпасів і постійні обстріли створюють додатковий екологічний тиск на природне середовище, спричиняючи масштабні пожежі, які виникають як безпосередньо внаслідок бойових дій, так і через необережне поводження з вогнем або мінування територій. Окупація супроводжується знищенням пожежної техніки, що унеможливорює своєчасне реагування на займання, а також перешкоджає моніторингу екосистем.

Особливо критичною є ситуація на Кінбурнській косі, яка входить до складу Чорноморського біосферного заповідника та національного природного парку «Білобережжя Святослава». Упродовж лише одного року повномасштабного вторгнення тут було зафіксовано близька ста тридцяти випадок лісових і степових пожеж [3].

Значного негативного впливу на природоохоронні території завдала техногенно-екологічна катастрофа, спричинена підривом греблі Каховської ГЕС російськими військами 6 червня 2023 року. Унаслідок масового затоплення територій було не тільки спричинено смерть багатьом людям та зруйновано величезну кількість житлових приміщень і об'єктів інфраструктури, але й уражено низку об'єктів природно-заповідного фонду, серед яких Нижньодніпровський національний природний парк, створений з метою охорони унікальних природних заплавлених екосистем дельти Дніпра. Велика площа заповідних територій була знищена або суттєво змінена, що призвело до втрати середовищ існування для багатьох видів тварин і рослин, деякі з яких є рідкісними або такими, що перебувають під загрозою зникнення. Катастрофа поставила під сумнів подальше функціонування природних екосистем у регіоні, а також завдала глибокої шкоди біорізноманіттю, екологічній рівновазі та сталому використанню водних ресурсів через обміління Дніпра та Каховського водосховища.

Таким чином, бойові дії, мілітаризація узбережжя та окупація заповідних територій призводять до глибокої екологічної деградації морських і прибережних екосистем, наслідки якої можуть бути необоротними без довготривалого відновлення та комплексної екологічної реабілітації.

Воєнні дії є джерелом пожеж, зокрема і лісових, які виникають стихійно й поширюються безконтрольно, завдаючи величезної шкоди навколишньому середовищу. Такі пожежі спричиняють масштабне знищення рослинності, загибель тварин і руйнування екосистем. Суттєву шкоду спричиняє масове мінування лісосмуги та відкритої місцевості, оскільки небезпека буде зберігатися ще впродовж десятків років. Нерозірвані боєприпаси, що залишаються в лісах, забруднюють атмосферу та ґрунти, становлять постійну загрозу для живих організмів та екосистем в цілому. Вибухи й підвищений рівень шуму, як наголошує Т. Сухоребра, дезорієнтують тварин, змінюють їхню поведінку,

змушують залишати середовище існування або навіть призводять до їх контузій [4, с. 21].

Окрему загрозу становить забруднення ґрунтів нафтопродуктами та паливно-мастильними матеріалами, яке спричинене пересуванням та пошкодженням військової техніки. Унаслідок цього порушується структура ґрунтів, зменшується їхня водопроникність, витісняється кисень, гальмуються біохімічні та мікробіологічні процеси, а як наслідок – погіршується водний і повітряний режими, порушується живлення рослин, що призводить до їхнього в'янення та загибелі [2].

Серед усіх форм людської діяльності саме війна справляє найруйнівніший вплив на довкілля, після якого попереду довгі роки відновлення екосистеми. Бойові дії не тільки безпосередньо знищують природу, але й нищать і ресурси, які могли б бути спрямовані на її збереження [5]. Тому під час війни надзвичайно важливо враховувати як прямі, так і непрямі екологічні наслідки активних бойових дій та можливі шляхи відновлення знищеного.

До прямих екологічних наслідків війни належать вибухи, що спричиняють фізичне руйнування екосистем, зміну ландшафту та загибель живих організмів. Також шумове забруднення унаслідок вибухів і руху техніки порушує природні ритми тварин, дезорієнтує їх, викликає стрес, а в багатьох випадках змушує покинути звичні території. Відбувається неконтрольована міграція тварин. Це, у свою чергу, веде до зниження успішності розмноження, можливої втрати потомства, а подекуди – й до зникнення локальних популяцій. Крім того, пряме влучання снарядів, спалахи пожеж, обгорілі залишки військової техніки й уламки ракет призводять до повного руйнування екосистем на певних ділянках. У процесі вибухів у навколишнє середовище вивільняються небезпечні речовини: важкі метали, токсичні сполуки, залишки вибухових речовин. Горіння неметалевих елементів військової техніки забруднює ґрунти, водойми й атмосферу отруйними викидами [4, с. 22]. Як результат – порушується біохімічна рівновага середовища, а відновлення таких територій може тривати десятиліттями.

Не менш загрозливою є проблема післявоєнного забруднення. Численні залишки військової техніки, нерозірвані боєприпаси, уламки металу та снарядів перетворюють ліси, поля, прибережні зони на небезпечні зони екологічного лиха. Тони металобрухту, розкидані в лісосмугах і полях, не лише шкодять ґрунтам, а й унемож-

ливлюють відновлення природного середовища, не кажучи вже про неможливість нормального ведення сільськогосподарської діяльності.

Окрім очевидних руйнувань, війна породжує низку довготривалих екологічних катастроф, які, хоча і не одразу помітні, але мають глибокий вплив на довкілля. Йдеться про накопичення токсичних речовин, зниження біорізноманіття, порушення природних ланцюгів живлення та деградацію екосистем.

Таким чином, екологічні наслідки війни мають не лише регіональний, а й глобальний характер. Вони становлять загрозу для сталого розвитку, екологічної безпеки та здоров'я як нинішнього, так і майбутніх поколінь. Тож постає нагальна необхідність протистояти правопорушенням проти довкілля, оскільки сучасні екологічні проблеми набули системного масштабу і потребують негайної уваги на національному й міжнародному рівнях.

У ст. 13 Конституції України наголошується, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. При цьому кожний громадянин має право користуватися цими об'єктами, відповідно до закону, та не повинен використовувати їх на шкоду людині і суспільству. Також, у ст. 14 Основного Закону закріплено положення про те, що земля є основним об'єктом довкілля, який перебуває під особливою охороною держави. Не менш важливим обов'язком держави щодо здійснення охоронної функції права у зв'язку з цим є забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – події планетарного масштабу (ст. 16 Конституції України) [6].

Незважаючи на зазначені положення Основного закону України, слід відмітити, що сучасний стан екологічної безпеки в країні є критичним, і не тільки через війну. Така ситуація виникла і у зв'язку з тривалим ігноруванням об'єктивних законів нормального розвитку природно-ресурсного потенціалу держави. Протягом багатьох років у господарському комплексі України відбувались глибокі структурні деформації. Так, наприклад, в радянський період пріоритет надавався розвитку сировинних і екологічно небезпечних галузей промисловості, що значно підвищувало техногенне навантаження на довкілля та ризики для здоров'я населення.

До ключових чинників, які спричинили загрозу екологічну ситуацію в державі, належать: використання застарілих виробничих технологій і обладнання; надмірна енерго- та матеріаломісткість промисловості, що у 2–3 рази перевищує показники розвинених країн; висока концентрація промислових об'єктів; наявність великої кількості екологічно небезпечних підприємств; недостатній рівень впровадження природоохоронних систем; низька ефективність наявних природоохоронних об'єктів, а також відсутність належного правового, економічного та інституційного забезпечення розвитку екологічно безпечних технологій [7].

Екологічні виклики в Україні охоплюють усі сфери: від якості повітря, води, ґрунтів і поводження з відходами – до збереження біорізноманіття та боротьби з наслідками радіаційного забруднення, що виникло внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. І тепер, до вже складного екологічного становища додалися нові виклики, пов'язані з повномасштабною агресією росії проти України. Окупанти вдаються до дій, які мають ознаки воєнних екозлочинів: обстріли нафтобаз, підрив газопроводів, захоплення об'єктів критичної ядерної інфраструктури (Чорнобильська і Запорізька АЕС), підрив Каховської гідроелектростанції. Унаслідок цих дій зазнали руйнувань сільськогосподарські території, загинули тисячі тварин, багато видів опинилися під загрозою вимирання, а поверхневий шар ґрунтів зазнав значного пошкодження. При цьому, незважаючи на певне зростання уваги до екологічних проблем і фінансування відповідних заходів, результати залишаються недостатніми. У багатьох регіонах спостерігається подальше погіршення стану довкілля, що свідчить про неефективність нинішньої екологічної політики. Рациональне використання природних ресурсів, охорона навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки мають стати ключовими умовами сталого економічного і соціального розвитку України. Тому вдосконалення системи екологічної безпеки має бути серед пріоритетів державної політики. Цей процес має базуватись на комплексному системному підході з урахуванням трансформацій в економіці, суспільстві, державному управлінні, правотворенні та правозастосуванні.

Аналіз прогресії основних показників стану компонентів навколишнього природного середовища засвідчує наявність низки хронічних екологічних проблем, які досі залишаються невирішеними на системному рівні. Серед

ключових екологічних викликів, окрім перелічених, слід виокремити: постійну тенденцію до зростання рівня забруднення атмосферного повітря, насамперед за рахунок викидів від мобільних джерел, зокрема транспортних засобів; зменшення обсягів доступних запасів якісної питної води, що створює загрозу водній безпеці населення; критично низький рівень лісистості, який підриває екологічну стабільність регіонів, спричиняє деградацію середовища існування та втрату біорізноманіття; високий рівень розораності земель, що супроводжується активним розвитком ерозійних процесів і зниженням родючості ґрунтів; недостатні масштаби та темпи рекультивациі земель, порушених унаслідок видобутку корисних копалин, що призводить до утворення техногенних ландшафтів; значне забруднення сільськогосподарських угідь; високий ступінь зношеності виробничих потужностей, які функціонують на межі допустимої техногенної безпеки, що підвищує ризики аварій і неконтрольованих викидів; повільне впровадження сучасних методів утилізації виробничих відходів, що зменшує екологічну ефективність промислових процесів; відсутність ефективної системи поводження з побутовими відходами, зокрема – сортування, переробки та розширення або створення нових полігонів твердих побутових відходів; декларативний характер заходів у сфері біобезпеки, які не забезпечують достатнього рівня захисту довкілля та здоров'я населення від негативних антропогенних впливів; недосконалість чинного законодавства в галузі охорони довкілля, що ускладнює реалізацію природоохоронних заходів на практиці тощо [8].

Охорона навколишнього природного середовища в Україні здійснюється відповідно до численних нормативно-правових актів, що складають екологічне та природоресурсне законодавство. Ця правова база є досить об'ємною, структурно складною та охоплює широке коло питань – від загальних принципів екологічної політики до спеціалізованих норм щодо захисту окремих видів природних ресурсів, збереження біорізноманіття, поводження з відходами, екологічної безпеки тощо. Особливого значення це законодавство набуває в умовах розслідування екологічних правопорушень та злочинів, зокрема тих, що мають ознаки системного впливу на довкілля чи містять ознаки воєнних екозлочинів. У таких випадках важливо комплексно враховувати норми різних галузей екологічного права, які регулюють не лише кримінальну відповідаль-

ність, а й адміністративні, цивільні, природоохоронні механізми реагування.

Зокрема, під час розслідування екологічних правопорушень і фіксації завданої шкоди слід орієнтуватися на положення таких ключових нормативно-правових актів України, як: Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (базовий документ, що визначає загальні правові засади охорони довкілля); Закон України «Про охорону атмосферного повітря»; Закон України «Про охорону земель»; Закон України «Про тваринний світ»; Закон України «Про природно-заповідний фонд України»; Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»; Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами»; Закон України «Про оцінку впливу на довкілля»; Закон України «Про мисливське господарство та полювання»; Закон України «Про рослинний світ»; Закон України «Про Червону книгу України», а також: Кримінальний кодекс України (зокрема, розділ VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля»), Кодекс України про адміністративні правопорушення, Земельний кодекс України, Водний кодекс України, Лісовий кодекс України та інші спеціальні акти, зокрема: Постанова Пленуму Верховного Суду України (ППВСУ) від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»; «Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами» тощо.

Крім того, варто враховувати норми міжнародного екологічного права, до яких Україна приєдналася, зокрема Оргуську конвенцію, Базельську конвенцію, Кіотський протокол, Паризьку кліматичну угоду тощо. Це дозволяє розглядати екологічні злочини не лише в межах національної юрисдикції, а й у ширшому, міжнародному контексті, особливо у випадках воєнних дій та транскордонного забруднення.

Таким чином, правове регулювання охорони довкілля в Україні є багаторівневим і потребує високого рівня правової компетенції, міждисциплінарного підходу та міжвідомчої взаємодії під час розслідування правопорушень проти довкілля. При цьому, у процесі прийняття рішення щодо, наприклад, наявності достатніх підстав для відкриття кримінального провадження, а також під час розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на довкілля, важливо враховувати та застосовувати встановлені стандарти якості навколишнього природного середовища.

У ряді підзаконних нормативно-правових актів закріплено нормативи гранично допустимих концентрацій (ГДК) шкідливих речовин в атмосферному повітрі, водних об'єктах і ґрунтах, а також допустимі рівні фізичних впливів, зокрема шуму, вібрації та інших фізичних, хімічних і біологічних факторів, які можуть негативно впливати на стан довкілля. Окрім цього, визначено гранично допустиме навантаження на природне середовище, що використовується в сільському господарстві, рекреаційній діяльності, а також санітарно-захисні нормативи. Так, наприклад, ГДК шкідливих речовин регулюються: Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (визначаються основні принципи екологічної безпеки, включно з обов'язком дотримання нормативів забруднення довкілля (статті 33–35); Державні санітарні правила і норми (ДСанПіН), що встановлюють конкретні показники ГДК (такі документи затверджуються наказами Міністерства охорони здоров'я України); Постанови Кабінету Міністрів України та накази Міністерства охорони довкілля та природних ресурсів.

Крім екологічних, існують також виробничо-господарські нормативи, спрямовані на обмеження шкідливого впливу конкретного об'єкта господарської діяльності на навколишнє середовище. До таких нормативів належать: гранично допустимі викиди (ГДВ) хімічних та інших шкідливих речовин; норми допустимого рівня фізичних, хімічних і біологічних впливів; технологічні, містобудівельні, рекреаційні та інші стандарти, які регулюють господарську діяльність задля охорони довкілля [9, с. 147-148].

Кримінальна відповідальність за досліджувані правопорушення передбачена Розділом VIII Особливої частини Кримінального кодексу України (КК України) [10] «Кримінальні правопорушення проти довкілля». Даний розділ містить 22 статті (ст. ст. 236 – 254 КК). Це відповідальність за: ст. 236 Порушення правил екологічної безпеки; ст. 237 Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення; ст. 238 Приховування або перекучення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення; ст. 239 Забруднення або псування земель; ст. 239-1 Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель; ст. 239-2 Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах; ст. 240 Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин; ст. 240-1 Незаконне видо-

бування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину; ст. 241 Забруднення атмосферного повітря; ст. 242 Порушення правил охорони вод; ст. 243 Забруднення моря; ст. 244 Порушення законодавства про континентальний шельф України; ст. 245 Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; ст. 246 Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; ст. 247 Порушення законодавства про захист рослин; ст. 248 Незаконне полювання; ст. 249 Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; ст. 250 Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів; ст. 251 Порушення ветеринарних правил; ст. 252 Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду; ст. 253 Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля; ст. 254 Безгосподарське використання земель.

Усі кримінальні правопорушення, що посягають на навколишнє природне середовище, умовно можна класифікувати за напрямками екологічної шкоди на кілька основних категорій: 1) правопорушення, що загрожують екологічній безпеці в цілому; 2) правопорушення, пов'язані з порушенням правил землекористування; 3) діяння у сфері порушення охорони та раціонального використання надр; 4) порушення, що стосуються забруднення або шкоди атмосферному повітрю; 5) діяння, пов'язані з незаконним використанням або забрудненням водних ресурсів; 6) правопорушення у сфері незаконного лісокористування або знищення лісових екосистем; 7) діяння, що стосуються порушення правил охорони рослинного та тваринного світу, включно з незаконним полюванням, рибальством або знищенням рідкісних видів.

Більшість із наведених кримінально-правових норм стосуються не лише захисту навколишнього природного середовища, а й посягають на фундаментальні цінності – життя і здоров'я людини, а також добробут суспільства загалом. Кримінальні правопорушення в сфері охорони довкілля є, передусім, порушенням конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я середовище, гарантованого ст. 50 Конституції України [6]. Крім того, ці правопорушення спрямовані проти встановленого порядку охорони, раціонального використання, відновлення та збереження природних ресурсів, а також системи забезпечення екологічної безпеки. Вони перешкоджають усу-

ненню або запобіганню шкідливому впливу господарської чи іншої діяльності людини на природу, загрожують генетичному фонду флори і фауни, порушують цілісність ландшафтів, унікальних екосистем, а також природних об'єктів, що мають історико-культурне значення. Предметом кримінальних правопорушень проти довкілля можуть виступати: землі, поверхневий шар земель (статті 239, 239-1, 239-2, 254 КК); надра, у тому числі корисні копалини загальнодержавного значення (ст. 240 КК); атмосферне повітря (ст. 241 КК); водні об'єкти (ст. 242 КК); окремі об'єкти рослинного світу (ст. 245 КК); дерева і чагарники (ст. 246 КК); рослини та плоди рослин (ст. 247 КК); дикі звірі та птахи (ст. 248 КК); водні живі ресурси (ст. 249 КК); риби і дикі водні тварини (ст. 250 КК); тварини продукти, сировина і корми тваринного походження (ст. 251 КК). Однак, оскільки більшість статей розділу VIII Особливої частини КК України мають бланкетну структуру диспозицій, для встановлення ознак складу відповідного кримінального правопорушення, зокрема визначення об'єкта посягання, необхідним є звернення до положень спеціального природоохоронного законодавства. Іншими словами, для правильної кваліфікації діяння слід враховувати норми екологічного права, які деталізують зміст охоронюваних відносин та встановлюють правові межі допустимої поведінки в тій чи іншій сфері.

Більшість кримінальних правопорушень у сфері охорони довкілля можуть бути вчинені як у формі активної дії, так і шляхом бездіяльності. Такий підхід законодавця зумовлений насамперед тим, що екологічна шкода нерідко виникає внаслідок невиконання або неналежного дотримання встановлених норм і вимог природоохоронного законодавства. Іншими словами, пасивна поведінка, яка порушує екологічні стандарти чи норми контролю, може мати не менш тяжкі наслідки, ніж умисні дії. Разом із тим, певні злочини проти довкілля мають чітко визначену форму вчинення. Наприклад, незаконне заволодіння землями водного фонду або браконьєрство (незаконне полювання) можливі виключно у формі активних дій. Водночас інші склади передбачають відповідальність лише за бездіяльність, як, наприклад, у випадку умисного неповідомлення про забруднення морського середовища (ч. 3 ст. 243 КК України). З погляду моменту закінчення правопорушення, диспозиції статей розділу VIII Особливої частини КК України мають різну юридичну конструкцію. Це дає підстави виділити

три умовні групи таких кримінальних правопорушень: 1) кримінальні правопорушення з матеріальним складом, які вважаються закінченими лише з моменту настання реальних суспільно небезпечних наслідків, наприклад: загибель людей, масова загибель тварин чи рослин, значне забруднення довкілля (статті 236, 237, ч. 2 ст. 239, ч. 2 ст. 242, ст. 246, 247, 249 тощо); кримінальні правопорушення, завершені на стадії створення загрози для життя, здоров'я людей або довкілля. Тобто, не обов'язково має настати шкода, достатньо встановлення факту створення потенційної небезпеки (ч. 1 ст. 239, 240, 241, 244, 253, ч. 3 ст. 243 КК); 3) кримінальні правопорушення з формально-матеріальним складом – вони вважаються закінченими як при вчиненні (або невчиненні) окремих дій, так і в разі настання вказаних у диспозиції статті (частини статті) суспільно небезпечних наслідків (зокрема, ч. 2 ст. 238, ч. 1, 2 ст. 240 КК, ст. 246, ч. 1 ст. 248 КК).

До суспільно небезпечних наслідків злочинних посягань на довкілля належать, зокрема, загибель людей, захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу, екологічне забруднення значних територій, інші тяжкі наслідки.

Варто зазначити, що значна частина кримінально-правових норм у сфері охорони довкілля тісно пов'язана з адміністративними. Аналізуючи, наприклад, частину першу статей 239, 241, 242, 243 КК України, що встановлюють відповідальність за забруднення окремих компонентів довкілля, можна зробити висновки, що критерієм відмежування від адміністративних правопорушень є створення реальної небезпеки для здоров'я людей або стану навколишнього середовища. У таких випадках законодавець не вимагає фактичного настання шкідливих наслідків, достатньо вказівки на шкідливий характер дії, яка створює ризик або загрозу. Якщо ж ці ознаки відсутні, тобто відсутній елемент суспільної небезпеки – відповідальність настає в межах адміністративного провадження, відповідно до норм Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП).

Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність за величезну кількість проступків у різній сфері життєдіяльності людини, зокрема і за протиправні діяння, спрямовані проти довкілля (статті 52 – 92-1) [11].

Цікавим представляється те, що законодавець КУпАП та у КК України передбачає для

деяких з вказаних вище правопорушень різні об'єкти посягання. Так, як зазначалося, ст. 89 КУАП передбачено відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. В той же час ст. 299 КК України у Розділі XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» також передбачено кримінальну відповідальність за: «жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, у тому числі з безпритульними тваринами, порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини, нацьковування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, а також пропаганда, публічні заклики до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій» [10]. Фактично суть одна, але об'єкт спрямування правопорушення – різний.

Адміністративне законодавство України охоплює широкий спектр екологічних правопорушень, за які передбачено відповідальність у межах чинного правового поля. Значущість такої відповідальності особливо зросла в умовах воєнного стану, адже екологічні правопорушення вчиняються не лише силами окупаційних військ, а й окремими громадянами України, які або навмисно зловживають ситуацією, переслідуючи власну вигоду, або не усвідомлюють масштабів шкоди, що завдається довкіллю. Одним із типових прикладів подібних правопорушень є неконтрольовані викиди неочищених промислових відходів у водні об'єкти чи атмосферне повітря. Ця проблема особливо актуальна для таких індустріальних регіонів, як Запоріжжя, де зосереджена велика кількість підприємств із підвищеним екологічним ризиком. У таких умовах адміністративна відповідальність має виконувати не лише каральну, а й превентивну функцію, стимулюючи дотримання екологічного законодавства навіть у надзвичайних обставинах.

Висновки. Отже аналіз екологічної ситуації та національного законодавства дає змогу підсумувати щодо існуючих проблем в цій сфері.

В Україні є наявним ряд системних екологічних проблем, які протягом тривалого часу залишаються невирішеними або лише частково врегульованими. Ситуацію значно погіршує факт ведення активних бойових дій на території нашої держави.

Ефективна охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання

природних ресурсів та гарантування екологічної безпеки людини є необхідною передумовою сталого соціально-економічного розвитку України. У цьому контексті удосконалення системи екологічної безпеки має стати одним із ключових пріоритетів державної екологічної політики, що повинна формуватись на основі системного аналізу та врахування сучасних викликів.

На загальнодержавному рівні необхідно сформувати та забезпечити ефективну реалізацію екологічної політики, що має бути спрямована на досягнення екологічної рівноваги та гармонійної взаємодії між суспільством і природою. Основними орієнтирами такої політики мають стати раціональне використання, належна охорона і відтворення природно-ресурсного потенціалу, а також створення передумов для збереження навколишнього середовища як базового елемента національної безпеки та благополуччя майбутніх поколінь.

У сучасних умовах пріоритетним завданням державної екологічної політики має стати мінімізація антропогенного тиску на довкілля, що повинна реалізовуватись на основі глибокої модернізації та технічного переоснащення ключових галузей економіки. Такий процес потребує значних інвестиційних ресурсів, що, на жаль, ускладнено через нестабільну економічну ситуацію, наслідки війни та загальний несприятливий інвестиційний клімат в Україні.

У цьому контексті держава має не лише орієнтуватися на капіталомісткі технологічні трансформації, а й впроваджувати системний екологічний підхід, який включає комплекс управлінських, правових, фінансово-економічних та організаційних рішень, реалізованих як на рівні центральної влади, так і безпосередньо на підприємствах. Такий підхід повинен бути спрямований на підвищення екологічної ефективності виробництва, зниження рівня викидів і забруднення, а також на оптимізацію використання природних ресурсів. Крім того, державна екологічна політика має розглядатися не як окрема сфера, а як невід'ємна складова загальної стратегії управління соціально-економічним розвитком країни. Будь-які управлінські рішення мають ґрунтуватися на принципах екологічної відповідальності та сталого розвитку, з урахуванням потенційних екологічних наслідків.

У період воєнного стану державна політика у сфері охорони довкілля набуває особливого значення, адже війна несе катастрофічні наслідки не лише для населення й інфраструктури, а й для навколишнього природного сере-

довища. Знищення екосистем, забруднення ґрунтів, води та повітря через обстріли, вибухи, пошкодження об'єктів промисловості, пожежі та військову діяльність вимагають оперативного реагування та адаптації екологічної політики до умов воєнної загрози. Держава зобов'язана забезпечити моніторинг екологічних порушень, фіксацію збитків, а також розробку механізмів притягнення винних до відповідальності згідно з міжнародним екологічним правом. Окрім того, актуальними стають питання відновлення природного середовища на деокупованих територіях, запобігання екологічним катастрофам, зокрема в районах навколо об'єктів критичної інфраструктури (ГЕС, АЕС, промислові зони), та захисту об'єктів природно-заповідного фонду. Умови війни вимагають нової моделі екологічної політики – не лише захисної, а й превентивної, здатної адаптуватися до загроз і водночас зберегти потенціал для майбутнього відновлення країни.

Список використаної літератури:

1. Орловська Н. А. Концептуальні питання кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля, пов'язані зі збройним конфліктом (міжнародно-правовий вимір). *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2023. С. 3742.
2. Природа та війна: як військове вторгнення росії впливає на довкілля України. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html>.
3. Як війна вплинула на Чорне море. URL: <https://www.ukrainer.net/viy-na-chorne-more/>
4. Сухоребра Т. І. Адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані з палінням листя, сухої трави та інших відходів у період воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 33 (72). № 2. 2022. С. 20–26.
5. Як війна впливає на довкілля і як можна допомогти його відновлювати – розповідає екологія. URL: <https://news.rivne.ua/post2553135>.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996 р. № 30. Ст. 141.
7. Юридична відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря. URL: https://pidru4niki.com/1857122755741/pravo/yuridichna_vidpovidalnist_porushennya_zakonodavstva_galuzi_ohoroni_atmosfernogo_povitrya#google_vignette
8. На громадян, які спалюють листя, чекає штраф від трьох тисяч гривень – Управління екології та природних ресурсів. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/na_gromadyan_yaki_spalyuyut_listya_chekaye_shtraf_vid_trokh_tisyach_griven__upravlinnya_ekologi_ta_prirodnikh_resursiv/.
9. Колб О. Г., Гумін О. М. Про деякі кримінологічно значущі ознаки злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 60. 2020. С. 147–150.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-03. URL:
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (БВР)*. 1984, додаток до № 51, ст.1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

Abakumova Yu. V., Prasov O. O., Alforov S. M. Environmental security of Ukraine: criminal and administrative aspects

The article is devoted to the study of the problems and prospects of legislative policy in the field of environmental protection in Ukraine and the pressing problems of legal liability for environmental offenses under national legislation, in particular in conditions of armed conflict.

The state of environmental security in the country was analyzed, in particular, problems that arose due to: pollution of the Black and Azov Seas; the undermining of the Kakhovka hydroelectric dam by Russian troops; fires caused by military actions, etc.

National legislation regulating liability for violations of environmental security was studied, in particular the Criminal Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine «On Environmental Protection», etc.

The shortcomings of regulatory and legal regulation are analyzed, in particular the fragmentation of environmental legislation. The author draws attention to the ineffectiveness of the mechanisms for implementing already adopted environmental protection acts, the weakness of institutional control, as well as the declarative nature of many environmental initiatives. Particular attention is paid to the problems of law enforcement in conditions of martial law, when the burden on the environment is rapidly growing, and legislative instruments do not have time to adapt to new challenges. The work substantiates the need for a comprehensive review of the state's environmental policy, taking into account the principles of sustainable development, inter-sectoral coordination and European integration.

The article provides a comprehensive analysis of criminal and administrative legal norms that regulate social relations in the field of environmental protection. The specifics of legal mechanisms for environmental protection are considered, in particular at the level of prevention and response to environmental offenses of varying degrees of public danger. Particular attention is paid to a comparative study of the content and functions of criminal and administrative liability, which allows us to identify the criteria for distinguishing administrative offenses from criminal offenses in this area.

The objective features of the components of criminal offenses and administrative offenses that encroach on environmental safety are outlined, in particular: the nature and degree of damage caused, the method of committing the act, the consequences for the environment, as well as the presence or absence of a socially dangerous consequence. It is noted that a number of legal norms are blanket in nature, and therefore their correct interpretation requires reference to the provisions of special environmental legislation. The need to increase the effectiveness of law enforcement in this area by clarifying legislative wording is also substantiated.

Key words: legislative policy, environmental protection, criminal liability, criminal offense, administrative liability, misdemeanor, environmental safety, environmental policy, criminal offenses against the environment.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК [342.25:[339.94:341]](477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.12>

Н. В. Рудік

аспірант кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті всебічно досліджується транскордонне співробітництво (ТКС) як дієвий правовий інструмент регіонального розвитку України в умовах євроінтеграції, децентралізації та післявоєнної трансформації. Автор наголошує, що транскордонна взаємодія сприяє активізації міжнародних зв'язків, підвищенню інвестиційної привабливості, розвитку прикордонної інфраструктури, посиленню інституційної спроможності територіальних громад і зміцненню міжрегіонального партнерства. Враховуючи, що 19 регіонів України є прикордонними, ТКС відіграє ключову роль у просуванні національних інтересів та інтеграції держави до європейського правового простору.

Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правового забезпечення транскордонної співпраці, насамперед Закону України «Про міжнародне територіальне співробітництво України». Деталізовано класифікацію форм співробітництва: міжтериторіальне, транскордонне, транснаціональне – з визначенням їхніх характеристик, правових засад та географічних меж. Розглянуто практичні моделі ТКС, серед яких: прямі контакти між громадами, договірні форми взаємодії, створення єврорегіонів та участь у програмах транскордонного співробітництва Європейського Союзу. Автор підкреслює, що війна в Україні стала каталізатором зміни пріоритетів транскордонної політики — від економічної співпраці до поглиблення взаємодії у сферах безпеки, енергетики, охорони довкілля та відновлення критичної інфраструктури.

У статті критично оцінено актуальні виклики у сфері ТКС: недосконалість законодавства, фрагментарність управлінських рішень, нерівномірність розвитку прикордонних регіонів, обмежений доступ до іноземної фінансової допомоги та недостатня поінформованість громад. Наголошено на потребі уніфікації нормативних підходів, системному залученні місцевих органів влади до міжнародних ініціатив, розвитку спільного планування та вдосконаленні інституційних механізмів реалізації проєктів.

Зроблено висновок, що ТКС має стати невіддільною частиною політики стійкого відновлення України та її інтеграції в ЄС. Його розвиток відкриває перспективи не лише для модернізації прикордонних регіонів, а й для формування нової моделі регіонального розвитку на засадах партнерства, взаємовигідності та європейської солідарності.

Ключові слова: міжнародне територіальне співробітництво, транскордонне співробітництво, регіональний розвиток, Єврорегіони, регіон.

Постановка проблеми. Сучасні процеси регіонального розвитку в Україні відбуваються в умовах складних внутрішніх та зовнішніх викликів, серед яких особливу роль відіграє потреба інтеграції до європейського простору, забезпечення сталого відновлення після зброй-

ного конфлікту, а також необхідність зміцнення інституційної спроможності територіальних громад. У цьому контексті транскордонне співробітництво (ТКС) постає не лише як механізм вирішення локальних проблем прикордонних територій, а й як стратегічний інструмент реалі-

зації державної регіональної політики, адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу та поглиблення міжнародної інтеграції.

Попри існуючий нормативно-правовий базис, транскордонна взаємодія залишається недостатньо ефективною через низку проблем: фрагментарність законодавства, нерівномірність розвитку прикордонних регіонів, інституційні розбіжності з країнами-партнерами, обмежене фінансування спільних ініціатив та слабку координацію на центральному і місцевому рівнях. Ці чинники ускладнюють реалізацію транскордонних проєктів, гальмують розвиток єврорегіонів та знижують спроможність України повною мірою використовувати потенціал свого географічного розташування.

Особливої актуальності проблема набуває в умовах війни, коли питання безпеки, енергетичної автономії, цифрової трансформації та екологічної стійкості виходять на перший план. З огляду на це, виникає необхідність переосмислення ролі ТКС як багатовекторного інструменту, що здатен забезпечити не лише економічний розвиток прикордонних регіонів, а й їхнє повноцінне включення до загальноєвропейських політик і структур.

Таким чином, постає потреба у глибшому науковому аналізі правових, організаційних та інституційних засад транскордонного співробітництва, з урахуванням європейського досвіду, сучасних викликів та можливостей післявоєнного відновлення. Це обумовлює актуальність подальших досліджень у сфері правового регулювання ТКС як одного з ключових елементів регіонального розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі наголошується на необхідності правового, інституційного й організаційного забезпечення ефективної транскордонної взаємодії між регіонами суміжних держав.

Зокрема, у працях Н. І. Горностаї і О. Є. Михальченкової розглянуто сучасний стан і динаміку розвитку транскордонного співробітництва в Україні, окреслено ключові напрями взаємодії та роль інституційного середовища у формуванні партнерських відносин на рівні регіонів. Дослідники акцентують увагу на необхідності подальшого вдосконалення нормативної бази та залучення територіальних громад до реалізації спільних ініціатив. Н. Т. Марадик у своїй роботі розкриває методологічні аспекти транскордонного співробітництва в умовах глоба-

лізації. Автор аналізує переваги та виклики міжнародної інтеграції прикордонних територій і підкреслює значення узгодження підходів до просторового розвитку та управління на різних рівнях. Н. Мікула у фундаментальній монографії досліджує єврорегіони як одну з ключових форм ТКС. Автор розглядає історію формування єврорегіонів, їхнє нормативно-правове забезпечення та практичний досвід функціонування в Україні та Європі. Окрема увага приділяється механізмам координації діяльності органів влади, фінансування спільних проєктів та ролі єврорегіонів у зміцненні добросусідських відносин.

Мета статті – проаналізувати правові, організаційні та інституційні засади транскордонного співробітництва регіонів України, визначити його роль у системі регіонального розвитку та європейської інтеграції, а також окреслити перспективи та виклики цього процесу в умовах післявоєнного відновлення держави.

Виклад основного матеріалу. Транскордонне співробітництво (далі – ТКС) є важливим інструментом регіонального розвитку, оскільки сприяє економічному зростанню, підвищенню конкурентоспроможності та культурному обміну між прикордонними регіонами. Для України, з її географічним розташуванням і значною кількістю прикордонних територій, транскордонне співробітництво є важливим елементом не лише регіональної політики, а й стратегії євроінтеграції. Це співробітництво є необхідним для реалізації національної політики розвитку регіонів.

Нормативно-правова база, що регулює транскордонні відносини, потребує постійного вдосконалення, щоб забезпечити ефективну взаємодію між Україною та сусідніми державами. Особливе значення транскордонне співробітництво набуває в контексті адаптації українського законодавства до європейських стандартів та економічного відновлення після війни. Правове оформлення цього співробітництва здійснюється через міжнародні угоди, національне законодавство та правові механізми Європейського Союзу, що дозволяє забезпечити сталу та ефективну взаємодію між державами та сприяти розвитку регіонів.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює питання міжнародного територіального співробітництва України, до складу якого також входить ТКС, є Закон України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» (далі – Закон) [4]. Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади

міжнародного територіального співробітництва України з іноземними державами, спрямованого на налагодження співпраці між державами, регіонами і територіями. Метою Закону є створення сприятливих умов для ефективної і взаємовигідної співпраці суб'єктів та учасників міжнародного територіального співробітництва, гармонізація соціально-економічного розвитку регіонів і територій України, а також забезпечення державних інтересів і безпеки. Закон сприяє гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами та відкриває можливості для активного розвитку міжрегіональних зв'язків і взаємовигідної співпраці на основі міжнародних норм, з урахуванням специфічних особливостей регіонів та територій.

Законом передбачені такі види міжнародного територіального співробітництва: (1) міжтериторіальне співробітництво, (2) транскордонне співробітництво та (3) транснаціональне співробітництво.

Ці види співробітництва відрізняються за такими критеріями (табл. 1).

Згідно із Законом транскордонне співробітництво визначається як «вид міжнародного територіального співробітництва між суб'єктами і учасниками таких відносин у межах регіонів, прилеглих до державного кордону України, у тому числі відокремлених водними об'єктами, відповідними суб'єктами і учасниками таких відносин сусідніх держав, у тому числі відокремлених водними об'єктами, у межах компетенції, визначеної національним законодавством та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [4]. Транскордонне співробітництво є важливим елементом системи регіонального розвитку України, що сприяє зміцненню економічних, соціальних та культурних зв'язків між сусідніми регіонами різних країн. Ця співпраця

допомагає регіонам адаптуватися до нових умов, підвищує їхню конкурентоспроможність та сприяє інноваційному розвитку.

Правове регулювання транскордонного співробітництва здійснюється також на основі Законів України «Про засади державної регіональної політики», «Про місцеве самоврядування в Україні», Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 р. № 695, Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки» від 14 квітня 2021 р. № 408, а також Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21 травня 1980 р.

Транскордонне співробітництво є важливим чинником стимулювання регіонального розвитку в Україні, оскільки сприяє розширенню економічних можливостей, залученню інвестицій, зміцненню інституційної спроможності територіальних громад і зменшенню рівня периферійності окремих регіонів. Відповідно, правове забезпечення транскордонного співробітництва набуває особливого значення. Для успішної інтеграції України в європейський простір та ефективної співпраці з європейськими партнерами необхідним є врахування досвіду вже існуючих транскордонних об'єднань і поступове наближення українського законодавства, норм і стандартів до європейських. Це передбачає перегляд і вдосконалення чинних нормативно-правових актів відповідно до міжнародних вимог. Водночас важливо забезпечити уніфікацію теоретико-методологічних основ транскордонного співробітництва шляхом узгодження наукових підходів і інтеграції практичних напрацювань. Розбудова ефективної системи

Таблиця 1

Критерій	Міжтериторіальне	Транскордонне	Транснаціональне
Основна мета	Ефективне використання природно-ресурсного потенціалу регіонів та підвищення рівня життя населення	Розв'язання спільних прикордонних проблем (екологія, транспорт, міграція тощо)	Реалізація спільних проектів, розширення добросусідських відносин та досягнення вищої ступені територіальної інтеграції
Географія	Регіони та території України та іноземних держав, які безпосередньо не прилягають до державного кордону України	Українські регіони, що мають спільний кордон з регіонами інших держав	Україна та іноземні держави в межах певних регіонів (макрорегіонів) та територій
Основні механізми	Угоди, спільні проекти та програми	Угоди, спільні проекти та програми, створення євро-регіону, участь у європейських об'єднаннях	Угоди, проекти, участь у міжнародних макрорегіональних стратегіях, програмах ЄС

транскордонної взаємодії сприятиме не лише активізації міжнародної інтеграції України, а й забезпеченню сталого соціально-економічного розвитку регіонів на основі раціонального використання їхнього потенціалу [2, с. 193].

Також важливу роль відіграють процеси децентралізації та реалізація принципу субсидіарності, що лежать в основі реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Вони створюють сприятливі умови для розвитку транскордонного співробітництва як ефективного механізму зміцнення громад і регіонів України.

Розвиток транскордонного співробітництва безпосередньо пов'язаний із використанням різноманітних організаційних форм, що забезпечують ефективну взаємодію між країнами та регіонами. Організаційні форми ТКС можуть змінюватися залежно від характеру відносин між суб'єктами співпраці та наявності фінансових зобов'язань. Як зазначає Н. Мікула [3, с. 13], найпростішою формою транскордонного співробітництва є прямі контакти між територіальними громадами, що зазвичай виникають у відповідь на надзвичайні ситуації або за взаємною ініціативою самих сторін. Ці контакти не передбачають фінансових зобов'язань і не оформлюються офіційно, однак часто стають основою для подальшого розвитку співробітництва.

Із розширенням обсягів спільної діяльності, стабілізацією контактів і зростанням потреби в правовому врегулюванні взаємних зобов'язань транскордонна співпраця переходить у договірну форму. Така форма взаємодії передбачає укладення угод, що регламентують зобов'язання сторін у сферах надання послуг, обміну інформацією та фінансування спільних ініціатив.

У межах договірної форми співробітництва виокремлюють співпрацю на основі укладених транскордонних угод (що передбачає регулярні зустрічі, створення спільних комітетів і робочих груп для координації спільних ініціатив) та співпрацю шляхом формування спеціалізованого органу транскордонного співробітництва. Зокрема, в межах угоди про транскордонне співробітництво може бути передбачено створення окремого органу транскордонного співробітництва, такого як євро регіон, єврегіо або структурний підрозділ органів влади.

Закон України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» визначає євро регіон як форму «транскордонного співробітництва, що здійснюється відповідно до двосторонніх або багатосторонніх угод для

сприяння транскордонному співробітництву».

Водночас у ширшому розумінні євро регіон розглядається як інституційно оформлене транскордонне співробітництво, що передбачає взаємодію двох або більше прикордонних територій у таких сферах, як економіка, екологія, культура, наука і техніка, соціальна політика тощо. Метою такої співпраці є підвищення ефективності розвитку прикордонних регіонів шляхом реалізації спільних ініціатив, що регулюються нормативно-правовими актами на міжнародному та регіональному рівнях [1, с. 22].

Європейський Союз розробив низку програм та ініціатив, спрямованих на зменшення диспропорцій у рівнях розвитку та якості життя між регіонами Європи, а також на зміцнення інституційної спроможності для ефективної реалізації регіональної політики. Основними пріоритетами є вирішення спільних проблем, зокрема в сферах охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я, безпеки, а також створення кращих умов для мобільності людей, товарів і капіталу.

Українські регіони також залучені до участі в цих ініціативах, зокрема через такі програми, як Interreg NEXT [6], які сприяють економічному та соціальному розвитку регіонів.

Станом на сьогодні Україна бере участь у чотирьох із семи програм транскордонного співробітництва Interreg NEXT Європейського Союзу [5]:

- Interreg NEXT Польща – Україна;
- Interreg NEXT Румунія – Україна;
- Interreg NEXT Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна;
- Interreg NEXT Басейн Чорного моря.

Варто зазначити, що Україна є учасником багатьох угод про транскордонне співробітництво, зокрема Європейської хартії місцевого самоврядування та Мадридської конвенції.

Україна, завдяки своєму вигідному геополітичному розташуванню, має значний потенціал для розвитку транскордонного співробітництва. Це зумовлено тим, що 19 регіонів країни є прикордонними, а її зовнішні кордони є одними з найдовших серед європейських держав. Географічне положення України сприяє активній транскордонній діяльності та розширенню співпраці з сусідніми країнами. У цьому контексті транскордонне співробітництво виконує подвійну функцію: воно є інструментом розвитку регіонів та засобом реалізації євроінтеграційних прагнень країни. Важливим є аналіз рівня відповідності між діяльністю України у сфері

трансграничної взаємодії та її прагненням до членства в ключових політико-економічних і військово-політичних об'єднаннях Європи.

З розширенням Європейського Союзу до кордонів України змінився статус трансграничного співробітництва. Воно стало важливим засобом інтеграції регіонів у загальноєвропейські процеси. Трансгранична взаємодія набуває все більшого значення у сфері економіки, залучаючи ширше коло зацікавлених суб'єктів. Вона включає спільні заходи, спрямовані на зміцнення економічних, соціальних, науково-технічних і культурних зв'язків між українськими регіонами та відповідними структурами сусідніх країн у межах їхньої національної компетенції.

Історичний досвід свідчить, що безпека та стабільність держави значною мірою залежать від стану її кордонів і розвитку прикордонних територій. У цьому контексті трансграничне співробітництво виступає ефективним інструментом регіонального розвитку, що охоплює різноманітні форми міжнародної взаємодії між суміжними регіонами. Таке співробітництво сприяє розв'язанню спільних міждержавних проблем, активізації економічних зв'язків, гуманітарних контактів та збереженню історично сформованих взаємин. Його реалізація можлива в різних напрямках – від розвитку інфраструктури до формування спільних економічних проєктів і кооперації між регіонами. Для підвищення ефективності трансграничної співпраці важливим є удосконалення транспортно-логістичної інфраструктури, зокрема модернізація логістичних вузлів, залізничних станцій і автотранспортних маршрутів. Особливої уваги потребує також створення сприятливих умов для податкової безпеки та інвестиційного співробітництва, що є передумовою сталого розвитку регіонів.

Попри позитивні аспекти, трансграничне співробітництво України стикається з низкою труднощів. Однією з основних проблем є недостатня розвиненість нормативно-правової бази та низька ефективність її практичного застосування. Крім того, спостерігається нерівномірність соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, що значною мірою визначається їхньою периферійністю. Вона впливає як на економічні показники (рівень доходів, зайнятість), так і на політичні процеси (консервативність електоральної поведінки, залежність від рішень центральної влади). Додатковими викликами є інституційні розбіжності між Україною та її сусідніми державами, що ускладнюють гармонізацію регіонального

управління та стратегій розвитку. Недостатньо розвиненими залишаються фінансові та організаційно-економічні механізми регулювання трансграничної взаємодії.

При цьому, з початком широкомасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році структура трансграничного співробітництва з ЄС зазнала суттєвих трансформацій. До війни трансгранична взаємодія України з країнами Центрально-Східної Європи, зокрема Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією, здійснювалася переважно в економічному вимірі. Натомість у нинішніх умовах цей формат взаємодії набув більш комплексного характеру, охоплюючи безпекову, енергетичну, екологічну та цифрову сфери.

Загалом, адаптація європейських практик трансграничного співробітництва та їх імплементація в українську реальність є необхідною умовою для подальшого інтеграційного процесу та набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.

Після завершення війни одним із ключових завдань для України та ЄС стане відбудова критично важливої інфраструктури та стимулювання економічного зростання. Трансграничне співробітництво виступатиме центральним елементом цього процесу, сприяючи розбудові транспортних шляхів, модернізації об'єктів соціальної та промислової інфраструктури, а також активізації економічної діяльності в регіонах.

У межах післявоєнного відновлення та розвитку прикордонних регіонів України важливу роль відіграватимуть європейські програми, зокрема INTERREG. Вони сприятимуть залученню інвестицій, підтримці малого та середнього бізнесу, створенню нових робочих місць, а також зміцненню регіональної економіки шляхом інтеграції з європейськими ринками.

Збройний конфлікт завдав значних екологічних збитків Україні, спричинивши деградацію земель, забруднення водних ресурсів, руйнування природних екосистем та збільшення викидів парникових газів. У зв'язку з цим питання екологічного відновлення стане одним із пріоритетних напрямів трансграничного співробітництва між Україною та ЄС у постконфліктний період.

Спільні зусилля у сфері екологічного моніторингу, реабілітації природних ресурсів та впровадження екологічних стандартів потребуватимуть активної підтримки з боку Європейського Союзу та міжнародних організацій. Участь України у спільних екологічних ініціативах сприя-

тиме екологічній стабільності, адаптації до змін клімату та покращенню якості життя населення.

Потенційні переваги від розвитку транскордонного співробітництва включають концентрацію ресурсів для розвитку виробничих і технологічних комплексів, підвищення конкурентоспроможності регіонів, розширення експорту, а також створення інтегрованого транспортного, інформаційного та інноваційного простору. Однак для досягнення цих результатів необхідний ретельний аналіз локальних загроз економічній безпеці. Зокрема, ефективна політика повинна враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін: органів державного управління, місцевого самоврядування, підприємств і громадян.

Висновки і пропозиції. Транскордонне співробітництво є важливим правовим інструментом регіонального розвитку України. Ефективна імплементація міжнародних правових норм, активна участь регіонів у європейських програмах та вдосконалення національного законодавства сприятимуть зміцненню співпраці та інтеграції до європейського правового простору. На сучасному етапі основними факторами, що стримують розвиток транскордонного співробітництва України, є недооцінка його ролі у регіональному розвитку, відсутність стратегічного бачення перспектив, недостатнє фінансування проєктів та слабка інтеграція економічної складової в реалізованих ініціативах. Також відсутній чіткий законодавчий механізм залучення іноземної фінансової допомоги. Для подолання цих проблем необхідно здійснити низку заходів, зокрема розширити повноваження місцевих органів влади у сфері транскордонної співпраці, забезпечити інформаційну підтримку програм, розробити ефективну систему управління проєктами та визначити критерії використання економічних переваг України як транзитної держави.

Різноманітність форм транскордонного співробітництва сприяє інтеграції українських регіонів у європейський простір, підвищенню їхньої конкурентоспроможності та соціально-економічному розвитку. Ефективне використання цих

форм дозволяє покращити якість життя населення прикордонних регіонів та сприяє стабільному партнерству між державами.

Загострення безпекових загроз на тлі динамічного зростання економічних можливостей формує одну з ключових особливостей сучасного транскордонного розвитку України. Важливо відзначити, що жодна країна Європи не отримувала статусу кандидата на членство в ЄС у період активних бойових дій на її території. Враховуючи специфічні умови, за яких Україна потенційно стане членом Європейського Союзу, необхідно розробити спеціальні механізми фінансової підтримки, спрямовані на відновлення економіки, відбудову пошкодженої інфраструктури та компенсацію втрат, спричинених війною.

Список використаної літератури:

1. Горностай Н. І., Михальченкова О. Є. Стан та особливості розвитку транскордонного співробітництва в Україні. *Наука, технології, інновації*. 2023. Т. 26, № 2. С. 20–25.
2. Марадик Н. Транскордонне співробітництво в контексті глобалізації: методологічні аспекти. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 25 квіт. 2024 р. Івано-Франківськ, 2024. С. 192–193.
3. Мікула Н. Євро регіони: досвід та перспективи. Львів : ІРД НАН України, 2003. 222 с.
4. Про міжнародне територіальне співробітництво України : Закон України від 24.04.2024 р. № 3668-IX. 2024. 27 черв. (№ 30) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-20#Text> (дата звернення: 30.04.2025).
5. Успішне транскордонне співробітництво з ЄС – основні поради українським громадам. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?library=uspishne-transkordonne-spirobitnytstvo-z-es-osnovni-porady-ukrajinskym-hromadam> (дата звернення: 30.04.2025).
6. Interreg NEXT programmes. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation/european-territorial/next_en (дата звернення: 30.04.2025).

Rudik N. V. Cross-border cooperation of Ukraine's regions as an instrument of regional development

The article comprehensively explores cross-border cooperation (CBC) as an effective legal instrument for regional development in Ukraine in the context of European integration, decentralization, and post-war transformation. The author emphasizes that cross-border interaction contributes to the intensification of international relations, increased investment attractiveness, the development of border infrastructure, the strengthening of institutional capacity of territorial communities, and the reinforcement of interregional partnerships. Considering that 19 regions of Ukraine are border areas,

CBC plays a key role in promoting national interests and integrating the country into the European legal space.

Special attention is given to the analysis of the legal framework for cross-border cooperation, primarily the Law of Ukraine “On International Territorial Cooperation of Ukraine,” provisions of the State Regional Development Strategy, international treaties, and acts of the European Union. The article provides a detailed classification of cooperation forms — interterritorial, cross-border, and transnational — with definitions of their characteristics, legal foundations, and geographical boundaries. Practical models of CBC are considered separately, including direct contacts between communities, contractual forms of interaction, the creation of Euroregions, and participation in Interreg NEXT programs. The author highlights that the war in Ukraine has served as a catalyst for shifting CBC priorities from economic cooperation to deeper engagement in the areas of security, energy, digitalization, environmental protection, and the restoration of critical infrastructure.

The article critically assesses current challenges in the CBC sphere: legislative shortcomings, fragmented managerial decisions, uneven development of border regions, limited access to foreign financial assistance, and insufficient public awareness. It stresses the need to unify regulatory approaches, systematically involve local authorities in international initiatives, develop joint planning, and improve institutional mechanisms for project implementation.

The article concludes that CBC should become an integral part of Ukraine’s sustainable recovery policy and its integration into the EU. Its development opens prospects not only for the modernization of border regions but also for the formation of a new model of regional development based on partnership, mutual benefit, and European solidarity.

Key words: *international territorial cooperation, cross-border cooperation, regional development, Euroregions, legal regulation.*

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.13>**С. О. Холодовський**

аспірант кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0009-0000-2610-7998>

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ОБМЕЖЕННЯ І КОНТРОЛЮ ОЗБРОЄНЬ: ПЕРША ГААЗЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ 1899 РОКУ

У статті висвітлено результати дослідження міжнародно-правових ініціатив держав щодо організації та проведення Першої Гаазької мирної конференції 1899 року. Центральним предметом аналізу є формування підходів до контролю над озброєннями й обмеження військових засобів з боку держав – суб'єктів міжнародного права – в контексті пошуку шляхів мирного врегулювання міжнародних суперечок. Акцентовано увагу на важливості політичної волі провідних країн тогочасного світу, зокрема Російської імперії, Нідерландів, Великої Британії, Франції, Австро-Угорщини та інших, які виявили готовність закласти засади довготривалої системи міжнародної безпеки шляхом створення механізмів міжнародного арбітражу, кодифікації законів війни та запровадження етичних обмежень на ведення бойових дій.

Актуальність теми дослідження полягає в осмисленні історичного досвіду створення перших міжнародно-правових інструментів контролю над озброєннями, що стало передумовою подальшого розвитку колективної системи безпеки. У статті підкреслюється, що й сьогодні, як і понад століття тому, міжнародна спільнота вимагає від держав правомірної зовнішньої політики, заснованої на дотриманні міжнародних договорів, принципів співіснування, заборони застосування сили та невтручання у внутрішні справи інших країн. Ідея міжнародного контролю є надзвичайно актуальною у світлі сучасних конфліктів, кризових ситуацій і порушень глобального балансу.

Міжнародний контроль розглядається як ефективний інструмент запобігання ескалації конфліктів, спосіб підвищення довіри між державами та механізм забезпечення прозорості й підвітності у дотриманні глобальних норм. Окремо зазначено потенціал застосування таких механізмів не лише у військовій сфері, але й у питаннях екологічної безпеки, прав людини, протидії міжнародному тероризму та зміцнення верховенства права в міжнародних відносинах. Таким чином, досвід Гаазької конференції 1899 року залишається надзвичайно цінним для розуміння сучасних викликів і формування ефективної міжнародної політики стримування та контролю.

Ключові слова: Гаазька конвенція 1899 р. та декларації, міжнародне гуманітарне право, джерела правового регулювання збройних конфліктів, методи та засоби ведення війни, міжнародні звичаї ведення війни.

Постановка проблеми. Людські науково-технічні здобутки призвели до утворення нових типів та модифікацій зброї. Змінилися й специфіка застосування зброї, не стала винятком й тактика ведення військової справи. Такі зміни безперечно вплинули й на стан формування міжнародного гуманітарного права. На сьогодні міжнародне право є кодифікованим й налічує велику кількість правових норм. Не зазнало змін в міжнародному житті тільки одне – як і тисячі років тому постійними супутниками війни є збройні конфлікти, використання

всіх тактик, способів й видів зброї. У зв'язку з цим завжди актуальним є досягнення гуманізації відносин між державами у процесі ведення бойових дій.

Кожна країна має власний суверенітет й не має системи органів, який би міг впливати на рішення держави у контексті диктування волі. В свою чергу міжнародна спільнота розраховує на те, що кожен суб'єкт міжнародного права має діяти правомірно, виконуватиме усі зобов'язання, які були взяті на себе, а також буде автором у створенні нових норм, які ста-

нуть у нагоді на шляху до гарантування стійкості міжнародного правопорядку. Проте, переломні процеси у світовій спільноті, за останні кілька років продемонстрували, що існує необхідність у вивченні ключового механізму по обмеженню й контролюванню озброєнь. Саме через те вивчення контексту норм Гаазької конвенції 1899 року з приводу мирного вирішення міжнародних суперечок, які являють собою перше узагальнення політико-правового арсеналу норм і звичаїв, на сьогодні як ніколи вважається актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Міжнародна конференція, що проходила у столиці Нідерландів – Гаазі з 6 травня до 17 липня 1899 року, свого часу набула значного резонансу в урядових та громадських колах багатьох країн. Вона широко висвітлювалася у пресі. Відразу після її закінчення вийшов ряд спеціальних робіт, присвячених цій події. Вже в 1900 році була видана французькою мовою книга бельгійського учасника конференції Е. Декана, а нідерландський уряд у того ж року випустило у світ чотири томи її протоколів.

З приводу вивчення контексту Гаазької конференції 1899 року публікують свої роботи такі вітчизняні автори, як А.Н. Мандельштам, Ф.Ф. Мартенс, В.М. Гессен та інші. Надалі до історії цієї конференції зверталися дослідники різних країн, оприлюднили ряд невідомих раніше її матеріалів. До приклада, солідну публікацію документів конференції здійснив у 1932 році журнал «Червоний архів».

Мета статті: є історико-правовий аналіз Першої Гаазької мирної конференції 1899 року як першої глобальної спроби кодифікувати міжнародно-правові механізми обмеження та контролю озброєнь у мирний спосіб. У центрі дослідження – виявлення правових підходів, які були закладені в основу Гаазької конвенції та декларацій, що започаткували системний підхід до вирішення міжнародних конфліктів шляхом переговорів, арбітражу й юридичного регулювання. Автор ставить за мету простежити еволюцію правових засобів, які виникли внаслідок конференції, оцінити її значення для формування норм міжнародного гуманітарного права та правового інструментарію мирного врегулювання спорів, а також дослідити, наскільки ідеї, сформульовані під час конференції, залишаються актуальними в сучасному міжнародному правопорядку. У межах поставленої мети стаття також розглядає політичний контекст скликання конференції, участь ключових держав тогочас-

ної Європи та роль видатних правників у формуванні міжнародного консенсусу щодо допустимих методів ведення війни. Автор прагне обґрунтувати, що значення Гаазької конференції полягає не лише у започаткуванні нормативного врегулювання збройних конфліктів, але й у створенні правових і моральних орієнтирів, що й сьогодні впливають на розвиток міжнародного права, зокрема у сферах прав людини, екології, міжнародної відповідальності та діяльності міжнародних організацій.

Виклад основного матеріалу. Існує думка, що міжнародний контроль може ефективно здійснюватись лише міжнародними організаціями, оскільки вони відображають волю багатьох держав, виступають від їх імені та визначають собою правову єдність [1, с. 23]. Й це визначення є безперечним, адже у рамках міжнародної організації можна здійснювати багатосторонній контроль щодо певних міжнародних відносин.

Так, в межах проведеної I Гаазької мирної конференції від 1899 року було укладено Конвенцію про мирне врегулювання міжнародних спорів, а також устав з приводу скликання та проведення Першої Гаазької мирної конференції в 1899 р. Скликання конференції було зовнішньополітичною ініціативою РФ. 29 серпня 1898 р. із цією ініціативою виступив особисто глава Російської держави імператор Микола II. Своєю пропозицією він дещо здивував інших правителів [6].

Причини несподіваної для багатьох держав та правителів мирної ініціативи Росії та її подальшої реалізації у вигляді скликання та проведення історичних Гаазьких конференцій слід шукати у міжнародній політичній та військовій обстановці. Вони криються в положенні та діях Російської імперії та інших провідних держав в умовах наростання загрози великого конфлікту у зв'язку з новим переделом світу. На міжнародну політичну арену вийшли і прагнули відхопити свій шматок вже поділеного світового пирога молоді агресивні держави, такі як: Німеччина, Італія, Японія. У період між Гаазькими конференціями показала свої зуби Японія, завдавши могутній Російській імперії ганебну поразку в Російсько-японській війні 1904–1905 р.р. Дедалі активніше втручалися у міжнародні відносини Сполучені Штати Америки [6].

Констеляцію країн у багато в чому визначав російсько-французький альянс, який базувався на конвенції, укладеній між двома країнами у 1892 р. за імператора Олександра III.

Зі вступом на російський престол Миколи II Німеччина спробувала повернути Росію до колишніх союзних відносин, але новий правитель вважав за краще продовжити союз із Францією, який він розглядав у довгостроковій перспективі як основу міцного світу у Європі. Союз із Росією був важливий та для Франції, яка балансувала на межі війни з Англією за вплив на Близькому Сході. Міжнародна ситуація все більше ускладнювалася. Світ ішов до великої війни. У цих умовах Російська тогочасна імперія виявилася єдиною державою, яка виступила проти військової загрози, що наростала [2, с. 147].

З проведенням Гаазької конференції, яка називалась «першим парламентом світу», дипломатія стала глобальнішою. Відомим є той факт що таких конференцій було дві. Якщо у першій конференції, яку було проведено у 1899 р. брало участь 27 держав, у тому числі шість неєвропейських, якими стали США, Мексика, Персія, Китай, Сіам (Таїланд) та Японія. На другій конференції, яку було проведено у 1907 р., до них додалися ще 17 держав Латинської Америки, підвищивши загальну кількість учасників до 44-х країн. Такий форум був унікальним за масштабом для того часу. Делегації держав-учасниць складалися з міністрів, послів, генералів і адміралів, а також найвизначніших юристів-міжнародників. До складу делегації входив відомий у світі професор Ф.Ф. Мартенс, який зробив величезний внесок в організацію та проведення Гаазьких конференцій. Ф.Ф. Мартенс став душею Гаазьких конференцій і був визнаний найбільшим генієм [2, с.148].

Значення Гаазьких конвенцій та декларацій нерозривно пов'язане зі значенням самих Гаазьких конференцій.

1. Гаазька конвенція та декларації стали підсумком масштабної кодифікації та прогресивного розвитку двох галузей міжнародного права: мирного врегулювання спорів та міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів. Ф.Ф. Мартенс відзначав значення Гаазьких конференцій так: «Якщо конференція 1899 р. багато в чому «піднімала цілину» і тому принесла результати, що вражали своєю новизною і створили враження великого повороту, то її повторення в 1907 р. була об'єктивно уготована інша доля: вона була покликана продовжити розпочату справу, удосконалити та розвинути прийняті міжнародно-правові акти» [4].

Положення Конвенцій про мирне рішення міжнародних суперечок стали основою сучас-

ного міжнародного принципу права (принципу мирного врегулювання спорів) та діючих способів мирного врегулювання спорів, підтверджених у ч. 3 ст. 2 та главі VI Статуту ООН. Концепція міжнародного арбітражу набула подальшого розвитку.

В даний час Постійна палата Третейського суду може розглядати не лише міждержавні суперечки, а й суперечки за участю міжнародних. процедур та звернень до них. Сучасні способи врегулювання суперечок включають звернення до судових органів, діють Міжнародний суд ООН та регіональні судові органи.

Гаазька конвенція 1899 р. та декларації, що регулюють ведення війни між державами, стали основою принципів сучасного міжнародного гуманітарного права: гуманність, проведення різниці між цивільним населенням та комбатантами, цивільними та військовими об'єктами, заборона заподіяння зайвих страждань, заборона нападів невинуватого характеру та і т.д. При цьому сьогодні норми міжнародного гуманітарного права застосовні не лише до міжнародних збройних конфліктів, а й до збройних конфліктів неміжнародного характеру [3].

Джерела сучасного міжнародного гуманітарного права умовно поділяються на «право Гааги» (у зв'язку зі значенням Гаазьких конвенцій та декларацій), що регулює заборону та обмеження окремих засобів та методів ведення війни, та «право Женеви» (з урахуванням Женевської конвенції 1864 і чинних чотирьох Женевських конвенцій 1949), що регулює захист «жертв війни».

Гаазька конвенція 1899 р. та декларації означували перехід від простого права до договірного права. Однак самі кодифіковані міжнародні звичаї не зникли, а навпаки продовжили існувати та відігравати істотну роль у регулюванні міжнародних відносин наступних періодів чи змінюватися і розвиватися.

Практично всі юристи-міжнародники єдині на думці, що сьогодні серед Гаазьких конвенцій є найважливіші, проте розходяться щодо їх переліку. Е. Давид вважає, що «серед цих документів найважливішими залишаються сьогодні Конвенції I, IV та V; Конвенції IV і V, як правило, вважаються такими, що кодифікують міжнародний звичай, щоправда, норми нейтралітету, як вони сформульовані в V Конвенції, безсумнівно, не могли б бути прийняті в тому ж вигляді сьогодні». М.Е. О'Коннелл стверджує, що Гаазька конвенція 1899 р. та 1907 р. обов'язкові не тільки для Договірних Держав, але та широко визнані

звичайними нормами. Проте сучасне значення окремих Гаазьких конвенцій більше, ніж інші. Найбільше значення зберігають Конвенція IV і додане Положення про закони та звичаї війни. Вони залишаються основними правилом управління окупованою територією та поведінки з власністю на окупованій території. Норми про методи і принципи війни застосовні до всіх міжнародних збройних конфліктів [6].

Гаазька конвенція 1899 р. та декларації відкрили багато інших напрямів розвитку міжнародного права в цілому – заклали фундамент чи сприяли розвитку не лише двох вищезазначених галузей, але інших галузей та окремих інститутів міжнародного права (міжнародний захист прав людини, міжнародну відповідальність, міжнародне кримінальне право, обмеження застосування сили, права міжнародних організацій та конференцій).

Виникнення та розвиток у міжнародному праві інституту кримінальної відповідальності фізичних осіб за грубі та масові порушення норм міжнародного права (створення міжнародних кримінальних трибуналів та міжнародного кримінального суду) – також продовження ідей Гаазької конференції 1899 та 1907 рр.

Сам факт скликання дипломатичних конференцій щодо кодифікації норм міжнародного права для вирішення актуальних проблем тепер є характерною рисою діяльності міжнародних організацій епохи ООН. Такий досвід кодифікації був згодом сприйнятий іншими галузями міжнародного права (повітряне, морське, дипломатичне та консульське). право, право прав людини та ін.) [1].

Гаазькі конференції та його результати підтвердили необхідність і можливість узгодження позицій різних країн навіть у найскладніші історичні періоди. Це актуальним і сьогодні, коли спостерігаються серйозні протиріччя між учасниками сучасних збройних конфліктів та суперечок.

Гаазька конференція та їх результати переконливо доводять зв'язок міжнародних відносин та міжнародного права. Незважаючи на зміну типів збройних конфліктів, статусу їх учасників, поява нових засобів та методів ведення війни, необхідно пам'ятати та нагадувати про застосовність та особливого значення Гаазької конвенції та декларацій, «застереженні Мартенса» у сучасних збройних конфліктах.

Гаазька конференція 1899 р. показала важливість висунування своєчасних ініціатив щодо загальних актуальних проблем та пропозицій щодо їх врегулювання на основі норм міжна-

родного права. Безперечна роль Росії у висунуванні своїх ініціатив та узгодженні позицій інших країн на основі концепції загального блага. Хоча з окремих питань не вдалося ухвалити акти обов'язкового характеру (обмеження озброєнь та обов'язковість міжнародного арбітражу), підсумки Гаазької конференції заклали основу для майбутніх міжнародних договорів про арбітражні та судові процедури регулювання спорів, обмеження та заборону окремих видів зброї. Отже, висунуті ідеї та його обговорення були продуктивні подвійно [6].

Отже не можна сказати, що Гаазькі конференції в результаті ознаменувалися реальним просуванням у справі скорочення озброєнь та військових бюджетів чи хоча б їх фіксації на досягнутому на момент конференцій рівні. Роззброєння залишилося лише добрим побажанням, яке ніхто з учасників не поспішив виконати. Однак ухвалені в Гаазі міжнародні конвенції стали першою в історії загальною кодифікацією законів та звичаїв війни на основі міжнародного права та заклали фундамент для мирного вирішення конфліктів між державами. Рішеннями Гаазьких конференцій було фактично визнано основне значення російської мирної ініціативи та відзначено її плідність.

До Гаазької конференції міжнародне право переважно було правом війни. Держава, виступаючи стороною у конфлікті, могла відмовитися від її мирного врегулювання та відповідно до так званого «правом на війну» (*jus ad bellum*) вирішити суперечку збройною силою.

Роль Гаазької конвенції 1899 р. полягало в тому, що вона вперше створила систему міжнародно-правових засобів мирного вирішення спорів між державами. Ця система в основному діє і понині, не зазнавши принципу суттєвих змін. Щоб створити її, у Гаазі потрібно узагальнити та кодифікувати наявні інструменти мирного врегулювання та практику їх застосування.

Гаазька конвенція стала першою спробою на світовому рівні обмежити право на війну та закріпити у міжнародному праві принцип мирного вирішення міжнародних суперечок. Прийнятий документ Гаазької конвенції 1899 р. та така ж подібна конвенція проведена у 1907 р. разом охоплювали широке коло питань. Серед цих питань – мирне вирішення міжнародних суперечок, обмеження у застосуванні сили при стягненні за договірними борговими зобов'язаннями, порядок відкриття військових дій, закони та звичаї сухопутної та морської війни, що правило до нейтралітету в сухопутній та

морській війні, до заборони використовувати отруту, зброю, снаряди та речовини, здатні заподіяти зайві страждання.

В даний час Гаазька конвенція 1899 р. є чинними міжнародно-правовим актом, визнаними більшістю держав світу. Разом із тим, не можна сказати, що Гаазька конференція в результаті ознаменувалася реальним просуванням у справі скорочення озброєнь та військових бюджетів чи хоча б їх фіксації на досягнутому на момент конференцій рівні. Роззброєння залишилося лише добрим побажанням, яке ніхто з учасників не поспішив виконати. Однак ухвалена в Гаазі міжнародна конвенція 1899 р. стала першою в історії загальною кодифікацією законів та звичаїв війни на основі міжнародного права та заклала фундамент для мирного вирішення конфліктів між державами [6].

До Гаазьких конференцій міжнародне право переважно було правом війни. Держава, виступаючи стороною у конфлікті, могла відмовитися від її мирного врегулювання та відповідно до так званого «правом на війну» (*jus ad bellum*) вирішити суперечку збройною силою. Значення Гаазької конвенції 1899 р. полягало в тому, що вона вперше створила систему міжнародно-правових засобів мирного вирішення спорів між державами. Щоб створити її, у Гаазі потрібно узагальнити та кодифікувати наявні інструменти мирного врегулювання та практику їх застосування.

Участь у конференції найвидатніших юристів-міжнародників підтвердила практичне значення науки міжнародного права. Важливо продовжувати цю традицію поєднання науки та практики. Не менш важлива освіта у цій галузі.

У розвиток ідей Гаазьких конференцій потрібно працювати над проведенням глибоких досліджень та поширенням знань з міжнародного гуманітарного права, особливу роль якому грає МККК. Без наукового правового аналізу існуючих міжнародних проблем вкрай важко виробити ефективні пропозиції, які зможуть служити людству так само довго та ефективно, як підсумки Гаазьких конференцій.

Висновки і пропозиції. Таким чином проведено огляд історичних свідчень з питання проведення Конференції у Гаазі протягом від

6 травня до 17 липня 1899 р. та прийняття Гаазької конвенції в 1899 р. Так, метою проведення й прийняття конвенції було врегулювання питання дотримання норм та принципів міжнародного права, зокрема це принципів гуманності, принципу мирного врегулювання спорів та міжнародного гуманітарного права, у контексті ведення військових дій. Проте найголовнішим призначенням прийняття конвенції було врегулювання назріваючих конфліктних ситуацій між тогочасними країнами й урядами тих країн.

Гаазьку конвенцію назвали першою системою міжнародно-правових засобів мирного вирішення спорів між державами. Дана система діє і понині, не зазнавши принципу суттєвих змін. Також конвенція 1899 р. стала першою спробою на світовому рівні обмежити право на війну та закріпити у міжнародному праві принцип мирного вирішення міжнародних суперечок норми конвенції було покладено ключові принципи міжнародного права, це гуманізму принцип, це заборона на заподіяння зайвих страждань, це заборона на напади невинуватого характеру та і т.д. При цьому сьогодні норми міжнародного гуманітарного права застосовні не лише до міжнародних збройних конфліктів, а й до збройних конфліктів неміжнародного характеру.

Список використаної літератури:

1. Громовенко К.В., Грушко М.В., Мануїлова К.В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 132 с.
2. Грушко М.В. Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник / за ред. О.В. Бігняка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.
3. Задорожна С. М. Принципи *jus cogens* в міжнародному праві. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/5040>
4. Заборонені методи і засоби ведення воєнних дій (правила ведення війни). URL: <https://pravoua.com/mobilizayion/zaboroneni-metody-i-zasoby-vedennya-voyennyh-dij/>.
5. Значення Гаазьких конвенцій. URL: https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2018_378.pdf
6. Міжнародні конвенції. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

Kholodovskyi S. O. History of international legal mechanisms for the limitation and control of arms: the First Hague Conference of 1899

The article presents the results of a study on the international legal initiatives of states regarding the organization and convening of the First Hague Peace Conference of 1899. The central focus of the analysis is the development of approaches to arms control and the limitation of military means by states as subjects of international law, within the broader context of seeking peaceful methods for resolving international disputes. Particular attention is given to the importance of the political will of leading world powers of the time – including the Russian Empire, the Netherlands, the United Kingdom, France, Austria-Hungary, and others – who demonstrated readiness to lay the foundations of a long-term international security system through the creation of mechanisms for international arbitration, codification of the laws of war, and the introduction of ethical restrictions on the conduct of hostilities.

The relevance of the research lies in the need to comprehend the historical experience of establishing the first international legal instruments for arms control, which served as a prerequisite for the subsequent development of a collective security system. The article emphasizes that, today – as over a century ago – the international community demands from states a lawful foreign policy based on compliance with international treaties, principles of peaceful coexistence, prohibition of the use of force, and non-intervention in the internal affairs of other countries. The idea of international control remains highly relevant in the light of current conflicts, crises, and violations of global stability.

International control is viewed as an effective tool for preventing the escalation of conflicts, a means of building trust between states, and a mechanism for ensuring transparency and accountability in the observance of global norms. The article also highlights the potential application of such mechanisms beyond the military sphere – in matters of environmental security, human rights, counter-terrorism, and strengthening the rule of law in international relations. Thus, the experience of the 1899 Hague Conference remains profoundly valuable for understanding contemporary challenges and shaping an effective international policy of deterrence and control.

Key words: 1899 Hague Convention and Declarations, international humanitarian law, legal sources of armed conflict regulation, methods and means of warfare, customary law of armed conflict.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.2.14>**Ю. М. Багрії**аспірант кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПАРАДИГМА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ ПОЧ. XIX – I ПОЛ. XX СТ.

В статті висвітлюється проблема морально-етичних засад правової держави у творчості українських мислителів XIX – I пол. XX ст.. З'ясовано, що українські мислителі зазначеного періоду підтримували і розвивали в умовах колонізації українських земель Росією і насаджування нею законницької парадигми життя природно-правові погляди. В руслі юснатуралістичного підходу вони мислили правову державу як таку, де природні права людини і народу є найважливішою цінністю. Це держава, де вони вільно реалізуються і захищаються, де держава не домінує над людиною і народом, пригнічуючи їх, а, навпаки, створює всі умови для повноцінного людського буття.

Ці мислителі не вживають самого поняття правова держава, проте з їх творчості сутність такої держави проглядається виразно. Вони розглядають проблему правової держави в контексті іншої більш широкої, але взаємопов'язаної проблеми – проблеми національного визволення українців.

Вирішення цієї проблеми неминуче ставило на порядок денний завдання розбудови національної держави, тому осмислення низки її аспектів органічно впливало з їх дослідження. Всі зазначені вище мислителі, розглядаючи право як таку форму загальнолюдського духовного досвіду, в основі якого лежать вищі духовні цінності, мислили його невід'ємним від морально-етичного виміру людського буття. Тому і правова держава як форма буття права, на їх погляд, це держава з міцними морально-етичними засадами, поза якими вона просто неможлива.

З'ясовано, що, оскільки в українській правовій традиції, починаючи з доби княжої України, розвивався феномен юридизованої моралі, тобто, нерозривного взаємозв'язку, взаємозалежності права та моралі, увага І.Франка, М.Грушевського, Б. Кістяківського та ін.. мислителів зазначеного періоду до моральних засад правової держави є доволі органічною.

Наголошено на необхідності використання ідей про моральні засади правової держави в нинішньому реформуванні української правової сфери, оскільки ці засади правового розвитку в сучасному українському суспільстві відчутно порушено.

Ключові слова: право, мораль, права людини, природно-правова доктрина, національна правова традиція, юридизована мораль, загальнолюдські цінності, смисли права.

Постановка проблеми. Проблема побудови правової держави належить до доволі розроблених проблем. Вона постала на порядок денний після здобуття Україною незалежності. Закріплення принципу правової держави в ст.1 чинної Конституції України зумовило великий інтерес в українських правознавців до цієї проблеми. Розпочалося розроблення поняття пра-

вової держави, її характеристик, функцій, історії розвитку проблеми тощо. Сьогодні існує чималий масив наукової інформації, присвячений зазначеній проблемі. Особливо важливо інтенсифікувати ці дослідження у зв'язку із необхідністю проведення в сучасній Україні правових реформ і трансформації нинішньої України у правову державу. Зокрема, важливим аспек-

том в проблемі розуміння правової держави є трактування її як держави, зміст якої наповнений морально-етичним виміром. На жаль, сучасне українське суспільство дуже відчуває брак загальнолюдської моралі та етики у ставленні до нього носіїв державної влади, що ніяк не сприяє єдності народу і держави, а це життєво необхідно загалом, а в такі екстремальні періоди, як нинішній, для українців особливо необхідно. Бо єдність народу і держави – це теж потужна зброя проти агресора. По великому рахунку, реформа правової сфери в Україні має включати в себе змістовне наповнення її правовим та морально-етичним виміром, які постійно будуть взаємодоповнюватись.

Аналіз останніх джерел та публікацій.

Окремі аспекти, фрагменти, підпитання зазначеної проблеми досліджували українські науковці: А. Баумайстер, Н. Бордун, М. Братасюк, С. Головатий, І. Кант, М. Козачинський, Дж. Локк, Т. Пейн, Дж. Фуллер, А. Шевцова, С. Шевчук та ін.. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11]. Ними досліджено природно-правову доктрину, яка поєднує право та мораль, розкрито морально-правовий зміст української правової традиції в різні періоди її розвитку, показано вплив народної моралі та християнської етики на український правовий розвиток, висвітлено взаємозалежність національного права та моралі як форм суспільної свідомості, показано необхідність розвитку сучасного права на загальнолюдських засадах тощо. До проблеми трактування правової держави як держави із моральним змістом поки що інтерес науковців був доволі скромним, тому існує необхідність дослідити зазначену проблему значно глибше і повніше, як це можливо на рівні статті.

Мета дослідження – на підставі аналізу наукових публікацій українських мислителів XIX – I пол. XX ст. висвітлити феномен правової держави як держави із моральним змістом.

Виклад основного матеріалу. Концепція правової держави розроблялася багатьма мислителями минулого та сучасними науковцями. Її мислили спочатку як державу, в якій домінує закон – таке трактування більше було властиво представникам європейського модерну, класичному правознавству. Але сумний досвід творення на засадах закону авторитарних, диктаторських режимів XX ст. змусив переосмислити цей концепт. Європейці намагалися захистити себе від державної влади, яка засобом використання законодавства може не просто порушити права людей, а й фізично цих людей знищити, що відбувалося масово

в середині XX ст.. Тому після Другої світової війни низка європейських держав переписали, як відомо, свої Конституції, закріпивши в них статтю про верховенство не закону, а права. Це переосмислення відбулося на підґрунті природно-правової доктрини, в контексті якої тільки й можливе розрізнення права та закону (С.Головатий; Ю.Багрій, М.Братасюк, А.Шевцова та ін..). Нині правовою прийнято вважати державу, в якій панує верховенство права [4; 5; 11]. Вона мислиться не статичним утворенням, а динамічним, гнучким, таким, яке перебуває в постійному русі до ідеалу, ґрунтує свою діяльність на загальнолюдських принципах права. Можна зустріти в науковій літературі також

трактування правової держави як такої, в якій вільно реалізуються і ефективно захищаються права людини [12]. І це не викликає заперечень, оскільки панування верховенства права реально і означає вільну реалізацію невід'ємних прав людини, їх ефективний правовий захист. Тобто, відмінності можна спостерігати у формулюванні поняття правової держави, але не у сутнісних ознаках. На наш погляд, до ознак правової держави можна цілком підставно віднести і моральний зміст її діяльності, оскільки морально-етичний чинник і право – це невід'ємні, взаємозалежні, взаємозумовлені один іншим чинники людського буття [4; 6; 10]. Існує позиція, що право – це юридизована мораль як духовно-культурний феномен, що, до речі, дуже успішно розвивався в українській правовій традиції [5; 10; 13] Держава, яка змістовно втілює в життя загальнолюдські цінності морально-етичного плану, які є водночас і правовими цінностями та смислами, має всі підстави вважатися правовою державою.

На думку І. Канта, право та етика пов'язані між собою, оскільки базуються на ідеї свободи. Оскільки свобода відноситься до сутності людини, прагнення позбавити її свободи, або ж обмежити її здійснення, означатиме руйнацію особистості, деперсоналізацію. Тому державний правовий порядок має бути сформованим так, щоб свобода стала реальністю. «А оскільки без правового порядку немає жодного спільного існування у стані свободи, морально вимагається створити такий правовий порядок» [14, с.181].

Особливо виразно проглядається зв'язок права та морально-етичного виміру у категоричному моральному імперативі І.Канта, який наголошує на ідеї невикористання людини як засобу для досягнення певної мети, підкреслює, що людина є метою і перетворювати її

у засіб аморально, неприпустимо, бо це при-
нижує її гідність. Гідність має своєю підста-
вою автономію особи, а остання є можливістю
самовизначення. Оскільки це право належить
всім, з'являється необхідність координації
реальної свободи багатьох за допомогою прин-
ципів та вимог права. Саме у понятті гідності
людини можна побачити невід'ємність права
та морально-етичного виміру. І. Кант у «Мета-
фізиці звичаїв» зазначає:

«Кожна людина має правомірне домагання
поваги з боку її сусіда, і вона навзаєм зобов'я-
зана до цього також стосовно кожного іншого».
Кантівський моральний імператив можна
перекладати у правовий: чини з іншим так,
що максима твоєї свободи була увідповіднена
загальному законові свободи. Людська сво-
бода є втіленням особистісного «я» кожного.
Здійснюй своє самовизначення, спираючись
на загальнолюдські правові принципи, тоді
ти не порушиш нічийх прав, не зазіхнеш ні на
чию гідність. Цей мислитель такі поняття як :
Бог, душа, свобода, гідність відносив до сфери
теорії моралі, бо поза рамками етики вони не
мають ніякого сенсу(«Метафізика звичаїв»).
Отже, правова держава – це держава, де
людина здійснює свою свободу, самовизнача-
ється, будучи автономною особистістю, де її
гідність реально є цінністю для інших та дер-
жавної влади. Як багато тут морального змісту!

В українській правовій традиції увага до
проблеми співвідношення морально-етичного
виміру та права почала займати відчутне місце.
А в минулому її розробляли такі українські ми-
слителі як: М. Козачинський, І. Гізель, Г. Конись-
кий, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський
тощо. Ми зосередимось на окремих ідеях, що
належать цим мислителям.

Уже в стінах Києво-Могилянської академії
в епоху доби українського бароко дискутува-
лося вчення про юридизовану мораль як сим-
біоз права та морально-етичного наповнення
його, одним із розробників якого був М. Коза-
чинський [6]. Він і інші професори КМА, напр.,
Г. Кониський, І. Гізель, читаючи курси етики,
наголошували на природно-правовому харак-
тері людських законів, на ідеї права як форми
втілення справедливості, розумної волі, добро-
совісності, поваги до людської гідності, мило-
сердя, добра. Вони не мислили право без
категорій і смислів морального плану, які мали
пронизувати зміст державного права та й загаль-
ного українського права, що активно форму-
валося в Україні в Козацьку епоху [5; 11; 13].

Кожен професор, розглядаючи одну з етичних
чеснот – справедливість, обов'язково коротко
зупинявся на розгляді права та закону [15, с. 175;
16; 17], що засвідчує трактування ними права
та моралі у нерозривному зв'язку. Держава
мала ґрунтувати свою діяльність, спираючись
на принципи християнської етики та моральні
цінності, шановані народом. Виразні мораль-
но-етичні засади були закріплені в Конституції
Пилипа Орлика [18].

В праці невідомого автора «Історія Русів»
дуже виразно звучить ідея правової держави,
яка є антиподом держави автократичної, деспотичної,
яка керується насильством та амораль-
ністю як основним знаряддям ставлення до
людини і інших народів, руйнуючи їх правопоря-
док, зневажаючи їх невід'ємні природні права.
«Історія Русів» ґрунтована на природно-пра-
вових ідеях [19, с.35]. Жити на власній землі,
здійснювати дані Богом і природою права влас-
ною волею, жити, шануючи звичаї, усталені
правила співжиття, створити власну державу
зі своїми законами, захищати себе, свої права
та вольності, свою землю, дітей, могили і запо-
віті предків – це означає бути собою, українця-
ми-русичами, жити у своєму краї. Автор розпо-
відає у творі про аморальну окупаційну політику
сусідів, які зневажили народ, його гідність, зруй-
нували українські звичаї, традиції, ліквідували
козацькі права та вольності, національні багат-
ства, знищили право бути державним народом,
засади життя козацького народу [19, с.с. 213,
268–269, 277, 307]. Далі ці ж ідеї будуть успад-
ковані і розвинені в філософії права українських
романтиків ХІХст.

Глибоке розуміння значимості морально-
етичного підґрунтя для правового, політичного
та й загалом людського та суспільного буття
можемо спостерігати у творчості І.Франка.
Дослідники зазначають, що він осуджував будь-
які форми насильства над людиною та нацією.
Він писав, що там, де « ...свавілля є основою,
закону, немає ні закону, ні волі, немає забезпе-
чення примітивних прав людини. Немає меж
насильству при такій системі» [20, т. 3, с. 103].
В цих рядках відчувається глибокий гуманізм
франкового світогляду, його повага до гідно-
сті людини та народу, нації. Будучи людиною
високої духовно-інтелектуальної культури,
вихованцем саме європейської культури, « ...
доктор Франко всю свою діяльність спрямував
у площину загальнолюдської культури, історії,
моралі, куди Україна мала включитись як рівна
між рівних» [21, с. 69]. Це відрізняло його від

М. Драгоманова, який не уявляв собі України без близького зв'язку з Росією [22, с. 69]. У І.Франка було глибоке розуміння того, що людина має формуватися в національній культурі, в духовно-моральній атмосфері, бо « в стані недонаціональності», а чи загалом поза-національності сама людина є чимось дуже частковим – їй не вистачає чогось далеко недрогорядного – сили волі, духу, совісті, віри тощо»[5]. Він з глибокою шаною ставився до народних звичаїв та традицій, які, як відомо, вбирають в себе морально-етичні смисли та цінності краще від будь-яких інших природно-культурних регуляторів суспільних відносин. Він був добрим знавцем тогочасного українського життя, зокрема селянського. Він проявляв немалу увагу і повагу до феномену народної моралі, вбачав у ній джерело народної правосвідомості та традиційно-звичаєвого права. Його художні твори пронизані повагою до людської, національної, особистої гідності позитивних героїв, співчуттям та милосердям до знедолених, обійдених людською турботою, покривджених. Він на боці особистої правди борців за справедливість, за спільне благо, національне визволення, за добро та людяність. Його ідеалом держави була держава, в якій стверджено такі цінності як повага до людської та національної гідності, спільне благо та справедливість, братерство, взаємодопомога, повага до невідчужуваних природних прав на життя, права на працю, власність, освіту рідною мовою, на свободу совісті, на доступний і справедливий суд, на гуманне ставлення до людини безвідносно до будь-яких соціальних характеристик, право на вільне волевиявлення в будь-якій сфері тощо [20; 21].

Дослідники зазначають, що І. Франко акцентував на змістовних характеристиках верховенства права, зокрема, на демократичності державної влади, пануванні справедливих, тобто, правових, із моральним змістом законів у всіх сферах суспільного життя[5; 11].

М. Грушевський, як і І.Франко, був палким прихильником природно-правової парадигми. Вся його творчість просякнута ідеєю природного права нації бути суб'єктом історії, права на власну ідентичність, національну культуру, бути собою, жити по своїй волі, що є втіленням природної справедливості. Він глибоко досліджував етно-національне буття, трактував етнос, націю, народ як невід'ємний елемент космічного буття, прояв живої природи, вважав його її продовженням. Мислитель з повагою ставився до всіх творінь національного генія, всього, що тво-

рилося народним духом, душею, ментальністю, національним *libido*, мудрістю, що народ зберігав і передавав своїм нащадкам. Як і І.Франко, Л.Українка та ін.. наші мислителі, наполегливо досліджуючи українське народне життя, підкреслював роль і значимість традиційно-звичаєвих норм і правил як природних регуляторів суспільних відносин [23], зокрема акцентував на гідності кожного етносу, нації, повазі до неї, на історичній справедливості, на ідеї спільного блага, на повазі до національної культури та історії. Будучи людиною високоосвіченою, усвідомлював, що будувати демократичну Україну треба з великою шаною до прагнення кожного народу зберегти своє «Я», свою самість, національно-етнічну ідентичність, унікальність, бо інакше буде порушено вимогу природної справедливості, принцип рівної міри поваги до гідності кожного. Він хотів такої України, де будуть вільно розвиватися представники всіх націй та народів, тому наголошував, що українці стверджують своє право на державність задля спільного блага всіх: «Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України...» [24].

В роботі «На порозі нової України» він стверджував ідею повної державної самостійності України. Як відомо, III Універсал Центральної Ради ще не закріплював державного суверенітету України. В IV Універсалі зафіксовано Постанову Центральної Ради про відокремлення України від Росії і її наступне суверенне державно-політичне буття. Так було стверджено законодавчо природне право українського народу на незалежну національну державу як прояв природної справедливості, поваги до національної ідентичності українців, їх національної гідності, їх прагнення жити по своїй волі [5; 25].

IV Універсал Центральної Ради зафіксував принцип поваги до національної гідності всіх народів, що населяють Україну, що було виражено у принципі правової рівності, закріплено цілий спектр громадянських прав, незалежно від будь-яких ознак: національності, віри, соціального становища тощо [25], чим було підтверджено історичну справедливість та морально-етичну загальнолюдську. В «Історії України-Руси» можна простежити усталену увагу М.Грушевського до морально-етичного виміру народного життя, оскільки в нього було глибоке розуміння і переконання, що цей вимір втілює фундаментальні засади людського буття загалом. Мораль необхідна людям, бо вона робить їх досконалішими, кращими, сприяє гар-

монізації стосунків та інтересів, інакше кажучи, вона є люднотвірним чинником. Тому в державотворенні нехтувати ним не можна, бо, якщо це допустити, ці підвалини вже державного буття, буде зруйновано.

М.Ф. Володимирський-Буданов, стоячи як науковець на позиціях юс натуралізму, вважав державу та право продуктами творчості конкретної нації, народу. Відправним джерелом виникнення держави та права вважав етно-національну спільноту з її культурними, історичними, ментальними тощо особливостями. Він переконував, що право є результатом творчого генія саме народу-нації, а не держави, як вважали тогочасні російські юристи-позитивісти. Саме народна (етно-національна) свідомість і воля, дух, національна культура з її морально-етичним стрижнем є тими чинниками, які сукупно зумовлюють творення права, а не авторитет влади, держава. Вона лише позитивує природне право, в особі законодавця лише закріплює і захищає вже створене життям народу, його духовністю і свідомістю, моральними та етичними нормами та цінностями, звичаями та традиціями, право. Тому держава може виражати волевиявлення народу в позитивному праві.

М.Ф. Володимирський-Буданов, був прихильником демократичної державності, мріяв про демократичний слов'янський світ [26]. Поділяючи юснатуралістичні погляди, вчений розмежовував право та закон, вважаючи закон вторинним стосовно права і вужчим від нього, штучним, менш динамічним порівняно з правом. Трактуючи сутність права, зводив її до справедливості. Право і закон, на його думку, співпадають лише у випадку вираження законом «правосвідомості народу». В його творчості простежується ідея нерозривного зв'язку права та морально-етичного чинника національної культури. Розвивав ідею національної держави та національного права, яке є невід'ємною її складовою. Належав до тих науковців, які стверджували в українській правовій культурі традицію юридизованої моралі.

Ідеєю індивідуальної свободи пронизані твори Лесі Українки. Для неї право на свободу – це природне, невідчужуване право. Так само як право на повагу до людської та національної гідності, право бути унікальною індивідуальністю, право на справедливе ставлення до людини-особистості тощо. Як і І.Франко, М. Грушевський, вона виступає проти всілякого насильства над людиною як з боку держави, так і суспільства. Вона усвідомлює, що ці права,

ця особиста свобода можливі лише в умовах такого ж вільного національного середовища, суспільства, в якому людина є особливою цінністю. Проблема національного визволення українців хвилювала її все життя. Концепція людини-особистості, людини-борця проти національного гноблення, проти соціального зла, людини з вільним духом і розвиненим почуттям людської гідності, здатної на захист своїх права і прав свого народу – це стрижнева проблема Лесино світогляду [26; 27]. В цьому світогляді значне місце відведено морально-етичному виміру національного та людського буття. Всі природні права людини – це втілення моральних цінностей загальнолюдського плану крізь призму індивідуального «я». Поетеса наголошує на ідеї боротьби особистості за свої природні права – таким має бути сенс життя людини – особистості. Леся завжди на боці своїх позитивних героїв, наділених кращими людськими якостями, людьми, які є високиморальними. Вони стають на захист особистої Правди, людської та національної гідності, вони готові жертвувати собою заради високих моральних ідеалів, що є стрижнем їх самості. Леся сама була такою жертвовою, людиною-борцем, високиморальною особистістю. Такі люди прагнуть правового життя і є борцями проти деспотизму[27]. Вона добре розуміла, що у мовах деспотичної держави, де існує тотальний дефіцит свободи, формується людина часткова, деперсоналізована, із роздвоєною психікою, і така дводушна людина втрачається для нації («Бояриня», «В катакомбах»). Такі люди із «ржавими душами» втрачають кращі людські якості, руйнуються як істоти моральні, як люди загалом. Леся не користується поняттям правової держави, але вона дає зрозуміти своєю творчістю, що це держава, де природні права людини, що втілюють морально-етичні цінності, є реальністю, а не формальністю. Д.Донцов підкреслив, що вона «одна із немногих /.../ ставила справу відношення суб'єкта до об'єкта просто. Відважно і сильно» [26; 27].

Досліджуючи проблему морально-етичної парадигми як основи правової держави, не можна оминати погляди Б.Кістяківського, який цікавився цією проблемою і розвинув низку ідей, які є актуальними і нині. У його вченні про правову державу проводиться ідея, що правовою є лише та держава, де людина має простір індивідуальної свободи, повагу на своїй гідності, де немає насильства над нею та її правами з боку державної влади. Тобто, правова

держава – це антипод деспотичної держави, і вона можлива там і тоді, вважав Б. Кістяківський, де є високий рівень правосвідомості в народі та добре розвинене його почуття відповідальності. Отже, моральні засади, зокрема, повага до людини, відповідальність громадян, їх моральна зрілість для правової держави необхідні. Він писав: «У правовій державі відповідальність за нормальне функціонування правопорядку й державних установ лежить на самому народі /.../», тому «вона справді є організованою, тобто впорядкованою державою» [28, с. 854]. Чим вищий рівень моральної культури суспільства, тим реальнішою в такому суспільстві є правова держава.

Правова держава у Б.Кістяківського – народна і демократична за суттю, в ній панує верховенство права, а не закону. Завдяки народному представництву та правам людини та громадянина, що гарантують політичну самодіяльність як окремих осіб, так і суспільних груп, «уся організація правової держави має суспільний або народний характер» [28, с. 854; 29]. Глибокий моральний зміст закладено у розуміння суті правової держави – основним завданням її є забезпечення права людини на гідне людське життя. Б. Кістяківський з великою повагою та довірою ставиться до народу, вважаючи, що без демократії, що йде з глибин самого народу, правова держава неможлива [28, с. 855; 29].

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи, можна констатувати наступне: правова держава – це не статичне явище, а динамічний, активний процес наближення реального правового життя держави до ідеалу справедливості. В ній реально стверджується панування права, а не закону, вільно реалізуються і захищаються природні права людини. Таке трактування правової держави впливає із творчості українських мислителів досліджуваного періоду: І. Франка, М. Грушевського, Л. Українки, Б. Кістяківського, М. Володимирського-Буданова та ін.. Всі ці мислителі працювали в руслі юснатуралізму, в контексті якого право нерозривно пов'язане із морально-етичним виміром, наповнене морально-етичним змістом. Тому, на їх погляд, правова держава – це держава, яка ґрунтована на міцних морально-етичних засадах, держава, в якій панує юридизована мораль.

Список використаної літератури:

1. Баумейстер А. Філософія права. Київ: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет. 2010. 311 с.

2. Бордун-Комар Н.І. Державна система захисту прав людини в сучасній Україні: проблема ефективності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 381–385.
3. Братасюк В., Братасюк М., Грищук О. Сучасний українець як соціальний тип людини та «політика скривдженості» (Ф.Фукуяма). *Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ* 2022, № 12. С. 518–521.
4. Головатий С. Верховенство права : монографія. У трьох книгах. Київ : «Фенікс». 2006. Кн. 2. Від доктрини – до принципу. 885 с.
5. Градова В. Ідея верховенства права в українській правовій традиції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2012. 248 с.
6. Козачинський М. Цивільна політика. *Політологічні читання*. 1993. № 3. С. 90–107.
7. Лок Дж. Два трактати про врядування / Пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 265 с.
8. Пейн Т. Пейн Т. Права людини. Львів : Літопис, 2000. 288с.
9. Фуллер Л. Мораль права. Київ: Сфера, 1999. 232 с.
10. Шевцова А.В. Співвідношення права та закону в українській правовій традиції : дис. ... доктора філософії : 081 – право. Київ, 2023. 231 с.
11. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–63. 407.
12. Бордун-Комар Н. Захист прав людини в Україні в контексті основних типів право розуміння : дис. ... к.ю.н. : 12.00.12 : філософія права. Київ, 2021. 247с.
13. Багрій Ю. Морально-етичний вимір української правової традиції Козацької епохи. *Галицькі студії. Юридичні науки*. № 6. 2024.С. 11–19.
14. Рьод В.Шлях філософії з ХVII по ХІХ століття. Київ : Дух і Літера. 2009.388 с. С.181.
15. Кашуба М.В.,Захара І.С., Любашенко В.І. та ін. Проблема людини в українській філософії ХVI–ХVІІІ ст. Львів : Логос, 1998.
16. Хвойницька Х.М. Легітимація природного права в Україні та європейська юс натуралістична традиція : дис. ... к.ф.н. : 09.00.05. Львів, 2013. 199 с.
17. Шевцова А. Співвідношення права та закону в українській правовій традиції модерної доби. *Правничий часопис Університету «КРОК»*. Вип. 36–37. 2019.
18. Угода та Конституція Пилипа Орлика. Історія держави та права України. Хрестоматія / За ред. О. Шевченка. Київ : «Вентурі». 1996. С. 118–128.
19. Історія Русів. Київ. 1991. 318 с.
20. Франко І. Поза межами можливого. Франко І. Збір. творів: у 50 т. Т. 3. К. : Наукова думка. т. 45. Київ : Наукова думка. 1986. С. 276–285.

21. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіж. Франко І. Збір. творів у 50 т. Київ : Наукова думка. 1986. Т. 45. С. 401–409.
22. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. Франко І. Збір. творів: у 50 т. Т. 45. К. : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 309–315.
23. Грушевський М. Історія України-Руси : в 6-ти т. Київ, 1993. Т. III. 503 с.
24. Грушевський М. С. Вільна Україна. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Сучасність. 1983. Т. 1. Нью-Йорк : Український друк та видав. спілка. 1918. 29 с.
25. Шевченко О. О., Вовк О. Й., Капелюшний В. П. та ін.. Історія українського права / За ред. О. О. Шевченка. Київ : Олан, 2001. 214 с.
26. Братасюк М. Проблема гармонії людського буття в українській філософській думці: Григорій Сковорода та Леся Українка. *Переяславські Сковородинівські студії. Філософія. Філологія. Педагогіка*. Випуск 7. 2021. С. 192–202.
27. Українка Леся. Бояриня. Драматична поема. Напис в руїні. Українка Леся. Вибрані твори. КМ-Букс. 2014. 352 с.
28. Кістяківський Б. Право як соціальне явище. Антологія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. К. : Книги для бізнесу, 2008.
29. Кістяківський Б. Держава правова та соціалістична. Кістяківський Б. Вибране. К. : Абрис, 1996. 512 с.
30. Братасюк М. Феномен юридизованої моралі в українській правовій традиції. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1(86). С. 3–7.

Bagriy Yu. M. Moral and ethical paradigm of the rule of law in the work of Ukrainian thinkers of the 19th and first half of the 20th centuries

The article highlights the issue of the moral and ethical foundations of the rule of law in the works of Ukrainian thinkers of the 19th and early 20th centuries. It has been clarified that Ukrainian thinkers of this period supported and developed natural law views in the context of the colonization of Ukrainian lands by Russia and the imposition of a legalistic paradigm of life. In the framework of a jusnaturalist approach, they conceived of a rule of law as one where the natural rights of individuals and the nation are the most important value. This is a state where they are freely realized and protected, where the state does not dominate over a person and the people, oppressing them, but, on the contrary, creates all the conditions for a full human existence.

These thinkers do not use the very concept of a rule of law state, however, the essence of such a state is clearly reflected in their work. They consider the problem of a rule of law state in the context of another broader, but interrelated problem – the problem of the national liberation of Ukrainians. The resolution of this problem inevitably brought to the agenda the task of building a national state, so an understanding of a number of its aspects organically flowed from their research. All the aforementioned thinkers, considering law as a form of universal human spiritual experience, based on higher spiritual values, thought of it as inseparable from the moral-ethical dimension of human existence.

Emphasized the necessity of utilizing ideas about the moral foundations of the rule of law in the current reform of the Ukrainian legal sphere, as these foundations of legal development in modern Ukrainian society have been significantly destroyed.

Key words: law, morality, human rights, natural law doctrine, national legal tradition, legalized morality, universal values, meanings of law.

М. Г. Братасюк

доктор філософських наук, професор
Львівського національного університету імені Івана Франка

В. М. Братасюк

кандидат юридичних наук,
головний науковий співробітник
Національної школи суддів України

СМИСЛОВА БЕЗПЕРЕРВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ СУЧАСНОСТІ

В статті висвітлюється проблема смислотворення в правовій сфері. Наголошено, що європейський вибір України, необхідності ствердження демократичних засад життя, формування національної правової реальності, правове смислотворення є далеко не другорядною проблемою. Зроблено наголос на гуманістичній функції правового смислотворення, зумовленого гуманістичною суттю правових смислів, які є водночас цінностями права.

В статті акцентовано на необхідності узгодження смислів права із структурами суспільного буття, оскільки їх неузгодженість може зумовити дисбаланс інтересів суб'єктів права, руйнацію правовідносин, і навіть загрозу національній безпеці держави. В статті проведено ідею, що сучасне правове смислотворення має ґрунтуватися на надбаннях національної правової традиції, стрижнем якої є смисли і цінності, напрацьовані всіма поколіннями українців упродовж усього їхнього правового розвитку. Показано, що правове смислотворення українців, що акумульоване в їхній національній правовій традиції змістовно багате, багатогранне, впорядковане, структуроване, безперервне, що і забезпечило тяглість правової традиції.

В різні періоди національної історії, починаючи із княжої епохи, українці розвивали такі фундаментальні правові смисли як: повага до людини, її життя, гідності, честі, до природних прав на свободу, справедливе ставлення до себе з боку інших, на правову рівність у свободі, справедливості, принцип правової впорядкованості людського буття, принцип добра, спільного блага як смисл права, принцип добросовісності, милосердя, взаєморозуміння, принцип невідчужуваності природних прав, істинність як смисл права, принцип відкритості суду, авторитетності суду, децентралізації правосуддя, принцип права на захист природних прав тощо. Українці завжди були прихильні до трактування права як форми буття загальнолюдських цінностей, як духовно-культурного феномена.

Особливо важливим аспектом національної правової традиції є єдність права та морально-етичного чинника. Ціла низка смислів і цінностей права в українській правовій традиції є водночас смислами і цінностями морально-етичного плану, що дає підстави для розуміння права як юридизованої моралі. Акцентовано на необхідності в процесі проведення правової реформи особливу увагу звернути саме на принцип єдності права та морально-етичного виміру.

Ключові слова: *смисли та цінності права, смислотворення, національна правова традиція, феномен юридизованої моралі, природні права, принципи права.*

Постановка проблеми. Сучасна Україна четвертий рік у відкритій стражденній боротьбі з агресором наполегливо відстоює своє право бути вільною, суверенною європейською державою. Незважаючи на цю екстремальну ситуацію, у правовій сфері триває реформування,

кінцевою метою якого має бути створення гуманістичної національної правової системи європейського типу, чого дуже не вистачало українській правовій сфері довоєнного часу. Можна стверджувати, що понад три десятиліття незалежності триває наскрізна криза

правової сфери, про що свідчить тотальне, масове порушення прав людини, не реформованість механізму правового захисту, провал правозахисної політики держави. Замість глибинного реформування національного права проводилися позірні, поверхові, формальні здебільшого інституційні зміни, які ніякого ефекту не дали та й дати не могли. Національну правову сферу, залишену у спадок від попередньої епохи, замість того, щоб глибинно реформувати, просто адаптували до нових реалій життя, зокрема, до людини нового типу – людини ринкового суспільства. Особливо складна ситуація склалася у сфері практичної правової діяльності, яка змістовно зазнала змін найменше.

Глибинне реформування має поширитися на всі складові правової реальності, починаючи від правової освіти, правосвідомості всіх суб'єктів права і найперше владних суб'єктів, і закінчуючи прийняттям та виконанням правових рішень. Реформування правової сфери сучасної України має ґрунтуватися на надбанні національної правової традиції, грубо обірваної і максимально порушеної радянщиною. Ці глибинні зміни мають бути відновленням і продовженням її смислової безперервності. Оскільки ця проблема належить до малорозроблених, її дослідження є актуальним.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел висвітлити смисловий потенціал української правової традиції і показати необхідність забезпечення неперервності його використання і втілення в сучасному правовому реформуванні.

Аналіз останніх наукових публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розроблялися українськими істориками, теоретиками та філософами права. Зокрема заслуговують на увагу наукові доробки таких авторів як: Ю. Багрій, В. Братасюк, М. Братасюк, О. Гришук, Д. Вовк, В. Градова, П. Захарченко, Ю. Лобода, М. Мірошніченко, Нестеренко, С. Павлов, Г. Попадинець, О. Шевченко, А. Шевцова та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12]. Зокрема, зазначені автори зосередили свою увагу на характерних рисах національної культури та правової традиції як її невід'ємної складової, її функцій та значимості для формування національної правової ідентичності, загалом правового розвитку, виокремили її провідні принципи та цінності, розкрили її особливості в різні періоди національної історії тощо. Проте питання значимості правового смислотворення для правового розвитку, необхідність смислотворчої правової діяльності народу для забезпечення

його єдності, забезпечення тягlosti смислової безперервності національного правового розвитку розкрито поверхово, тому існує необхідність розроблення зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Кожна правова культура, будучи ґрунтованою на певній традиції, є вираженням національної правової самобутності народу, його ідентичності і важливим чинником його національного розвитку [5; 8; 10]. Людське життя і кінчене, і безкінчене, бо кожний із нас дбає про його продовження, зберігаючи безперервність тих смислів, які були створені попередніми поколіннями, стверджуючи себе як необхідну ланку цього смислового ланцюга, цієї смислової безкінченості [8]. Кожне нове покоління є охоронцем і ретранслятором тих смислів, які були закладені попередніми поколіннями, кожне покоління зберігає, стверджує і розвиває, збагачує ці смислові лінії, що залишені минулими поколіннями, але вже в нових умовах [5; 11; 12].

Правове смислотворення, правовий смисловий ланцюг, створений нацією в попередній епохи, знаходять своє продовження, вдосконалення і розвиток на новому витку історії народу, вже в нових умовах. Це дуже важливо, щоб смислова лінія не рвалася, щоб ті смисли, які є результатом народної правотворчості, зберігалися, охоронялися від руйнації, забуття, нехтування тощо. Смислове правотворення являє собою підґрунтя для реального правопорядку. Право існує як багатогранне явище, унікальний духовно-культурний феномен. Воно присутнє скрізь, де існує втілення принципу правової рівності. Воно багатогранне, проте ми можемо сприймати його як цілісність, і це називається смислом. Світ права нам даний через смисл. Загалом смисл – це спосіб, через який світ постає перед нами як цілісність. «Це ланка, яка поєднує людину зі структурами, засадами буття. Смисли звернені до практичного життя людини, сприяють її ціннісному утвердженню, забезпечують цілісність її буття», – стверджує Нестеренко [8]. Смисли взаємопов'язані, їм властива безперервність і упорядкованість, і дуже важливо цю безперервність і впорядкованість не зруйнувати, бо «...коли смисли поєднані зі структурами буття, людина сутнісно поєднана зі світом» [8], світ розвивається як світ не просто людського, а людяного буття. Правові смисли творяться із практичного життя народу, вони відображають його прагнення зберегти і захистити той ціннісний вимір, який для народу є життєво необхідним. Вони синтезують

різні форми буття права в єдину правову реальність. Вони орієнтують, спрямовують людське життя в русло правопорядку. Ціннісно-сміслова концентрація засвідчує високий рівень розвитку правової культури народу [6; 12].

Правові смисли взаємопов'язані. Право не можна мислити поза такими смислами як: справедливість, рівність, повага до людської гідності, свобода, спільне благо, добросовісність, розумність, відповідальність, обов'язок, права людини, відсутність свавілля, істинність тощо. Ці смисли один одного зумовлюють, розгортають, так би мовити, витягують, єднаючись в один смисловий ланцюг. Якщо звернемося до справедливості як смислу права, то неминуче вирине рівна міра, рівний масштаб її для суб'єктів права, стосовно яких і має бути застосована рівна міра поваги до їх гідності, честі і це буде справедливо. Рівна міра поваги до людини і її гідності можлива лише там, де є рівна міра індивідуальної свободи, бо, якщо її немає, тобто, панує несвобода і нерівність, то немає рівної міри поваги до гідності людини. Якщо є реальна рівна справедливість і повага до людини, то це все для спільного добра, спільного блага тощо. А там, де є рівна міра свободи, там має бути рівна міра відповідальності за її використання, здійснення, бо без відповідальності свобода перетвориться в свавілля. Як бачимо, взаємозалежність правових смислів очевидна.

Правові смисли мають відповідати структурам буття загалом і людського буття зокрема. Якщо ця увідповідненість реальна, люди як суб'єкти права відчувають свою органічну єдність із буттям, реальні правові умови сприяють розкриттю їхніх сутнісних рис, тобто, сприяють усуненню людини, прояву повноти її буття [12]. Невипадково такою актуальною для сучасних людей, зокрема, українців є проблема творення правової держави. Ця ідея приваблива для людей тому, що смислом цієї держави є визнання і захищеність невід'ємних прав людини, створення ефективного механізму правового захисту, незалежної, а отже, справедливої судової влади, справедливого суду, який найкраще з поміж інших державних інституцій може захистити права людини, реалізація яких і є втіленням повноцінного людського життя. Тобто, правова держава, будучи втіленням простору свободи та справедливості, тим самим творить повноцінних людей-особистостей, реальних суб'єктів права. Правова держава – це простір вільного самоздійснення індивідів, творення партнерських взаємовідно-

син, рівноправовних відносин не лише між індивідами, а й між громадянами та державою, бо така держава втілює в життя принцип визнання іншого як інакшого, але рівноцінного собі, що в праві є особливо важливим [13]. В цій державі право і державні інституції як структури суспільного буття служать людини, сприяють її творчому зростанню, розвитку. Державні інституції, зокрема, правові виступають інструментами ствердження та захисту права в усіх його формах та проявах, вони впорядковують людське буття, роблячи його правовим, стверджуючи *правопорядок* (але не *законопорядок* – авт.), який має глибинно гуманістичний смисл.

І навпаки, людина руйнується тоді, коли розірвано єдність смислів і структур правового буття. Смисловий порядок людських взаємовідносин і об'єктивна упорядкованість буття – це передумови гармонійних відносин людини і світу, свідчення виправданості людського буття. Люди-пройдисвіти, без сенсу життя та закоріненості не мають стосунку до гармонійного буття, їхній життєвий світ без смислу, неосмислений [8; 12]. Вони, будучи часто аморальними особами, будь-яку впорядкованість буття руйнують, а від цього страждають інші люди. Правовий простір передбачає гармонійність правових смислів та структур людського буття. Прикметно, що українці уже тривалий час намагаються долучитися до європейського правового простору, який дуже приваблює цією гармонійністю, єдністю, увідповідненістю правових смислів та структур буття. По ідеї, європейський правовий простір – це і є буття, впорядковане правовими смислами.

Запорукою цієї, впорядкованості, гармонійності є ті самі правові смисли, вони ж загальнолюдські цінності права, закріплені в загальнолюдських принципах, які є стандартами прав людини. Проте самої декларації цих смислів-цінностей замало. Необхідно, щоб вони реально втілювалися в життя. А це не робиться автоматично, це мають робити люди, які хочуть осмислено, впорядковано жити, які готові жити в праві, втілювати його в життя реально.

Людям загалом важливо зберігати смислову єдність через ідею єдності роду, сім'ї, народу, Батьківщини, свободи, справедливості, гідності, незалежності тощо. Науковці слушно зазначають, що ми не можемо вибирати світ, в якому ми вже є, але ми можемо вибрати, як нам у цьому світі жити [6; 8; 10; 12]. Для вдосконалення, розвитку, зростання нам потрібний певний смисловий простір. І найперше правовий, бо це вдо-

сконалення і зростання можливе лише в такому впорядкованому просторі. Там, де смисли і цінності права розходяться зі структурами буття, повноцінне здійснення, самотворення людини-особистості має дуже сумнівні підстави. Неправова держава – це держави, яка нехтує правами людини, які є формою втілення загальнолюдських цінностей, тому вільне самоздійснення людини в таких умовах під загрозою. Ці невідчужувані природні права тоталітарною державою не визнаються, а, отже, і не захищаються від порушень. Державні інституції, законодавець, прокуратура, судова влада такої держави орієнтовані, як правило, на «букву закону», яка виражає волю влади [16; 17; 19; 20; 21; 22]. Це добре продемонструвала тоталітарна радянська епоха, яка підмінила право із його смисловим виміром законницьким порядком, що втілював насильство державної влади над людиною, яка культивувала страх та примус як найефективніші регулятори суспільних відносин, знищивши тим самим будь-які засади для творення вільного повноцінного індивіда [14]. Нині це демонструють такі тоталітарні режими як: Лукашенківський в Білорусі, Путінський в Росії, Трампістський у США та ін. В нинішньому світі, де демократія зазнала дуже сильного наступу від світових диктатур, доля міжнародного правопорядку під відчутною загрозою, на жаль. У диктаторів свій смисловий ланцюг і інший, неправовий простір, де стверджуються антигуманні смисли та псевдоцінності. У тоталітарній державі теж є соціумне середовище, проте там немає права [16]. Ще Арістотель помітив, що не всі народи здатні і готові жити в праві і з правом. Як бачимо, в нинішньому світі така ситуація не рідкість, історія повторюється. Правова сфера поза правовими смислами та цінностями – це стрибок суспільства в порожнечу, вибратися з якої, можливо, уже декому і не вдасться.

Українцям нині дуже важливо не лише вистояти в кривавій боротьбі за незалежність, але й зберегти смислову єдність з національною правовою традицією, яка складалася упродовж попередніх епох, розвинути її, збагатити новими смислами. Це необхідно, оскільки треба зберегти себе як націю, продовжити себе в часі, а для цього потрібні такі чинники ідентифікації народу як національна культура, складовою якої є національна правова традиція. Духовні цінності і смисли, складаючи ядро правової традиції, еднають покоління, зміцнюють націю, ідентифікують, формують її представників як суб'єктів права, наближають їх до ідеалу людини, гума-

нізують їх середовище, їх “буття-в-світі права” (М. Гайдеггер).

Людині треба постійно дбати про осмислену творчість, бо від цього залежить її власне буття, буття її родини, близьких, народу загалом. Правова смислотворчість вимагає від її суб'єктів відповідної готовності інтелектуальної, раціонально-теоретичної, морально-етичної, духовно-культурної. До цієї нелегкої роботи готові не всі, тому багатогранне людське буття, в т.ч. правове, є таким недосконалим, бо може творитися без осмислення наслідків прийняття якогось конкретного закону (яка багата на такі негативні наслідки для пересічних українців наша законотворчість!), прийнятої «на замовлення» ухвали суду, здійснення безвідповідальної правової практики тощо.

Людині належить перетворювати та ретранслявати смисли, вона є фокусом перетину смислових ліній. Чим зрілішою в мислинневому плані, окультуренішою є людина, тим успішніше вона здійснює це смислове перетворення та ретрансляцію, тим багатшим та досконалішим буде її буття та буття її спільноти [8; 12]. Те ж саме можна сказати про суб'єктів правового смислотворення: чим зрілішими інтелектуально та в духовно-культурному плані вони є, тим досконалішим буде їх правове буття, і це стосується як людини-субекта права, так і нації.

Українська правова традиція за понад тисячоліття існування утворила такий смисловий простір, поповнилася такими цінностями та смисловими ланцюгами, які виражають нашу національну правову самобутність, які втілили унікальний правовий світогляд народу та сконцентрували його такий же унікальний досвід правового життя. Серед фундаментальних смислових значень напрацьованих українською нацією як суб'єктом права можна назвати такі як: людське життя як найвища цінність; повага до людини, її гідності, честі та природних прав; принцип невідчужуваності природних прав від людини; природні права як джерело позитивного (державного) права; принцип рівної міри справедливості до суб'єктів права; принцип автономії особи як підстава її реального правового буття; повага до індивідуальної свободи, її рівна міра для всіх суб'єктів права, принцип спільного блага як основа співбуття суб'єктів права; принцип розумності, принцип добросовісності, принцип відкритості суду; принцип авторитетності суду; принцип незалежності суду, принцип поваги до права в різних формах тощо. Всі ці смисли поєднані, складають ціліс-

ність, і в сукупності вони демонструють смислову невичерпність національного правового буття. Як відомо, в концентрованому вигляді зазначені вище смислові значення є змістовним наповненням мегапринципу верховенства права, елементи якого формували наші предки в різні періоди життя народу в минулому [4; 5; 6; 8; 9; 10; 11; 12].

Досліджуючи українську правову традицію, можемо спостерігати смислове багатство, смислову впорядкованість і єдність, що напрацьовано нашим народом за довготривалу історію його існування. Зокрема, ще в епоху княжої України наші предки творили право, спираючись на існуючі традиції та звичаї, які втілювали народну мораль та етику. Особливо відчутно вплинуло на це джерело права християнство з його ціннісно-смисловим наповненням. Литовсько-Руська держава успадковує цей симбіоз права та моралі, українська барокова культура поглиблює цей зв'язок ще відчутніше, що засвідчують філософсько-правові вчення професорів КМА, нормативно-правові акти того періоду (достатньо згадати Конституцію Пилипа Орлика, в якій такий виразний морально-етичний вимір), процес творення загальноукраїнського права тощо. Окупація імперською Росією України зупиняє розвиток цієї традиції, але неофіційно (в будь-якого окупованого народу право розвивається неофіційно) вона продовжує розвиватися. Згадані вище видатні українські мислителі XIX–поч. XX ст. в своїй творчості наголошували на невід'ємності права та моралі [1; 3; 4; 5; 8; 9; 10; 12]. Ця смислова структурованість, безперервність, тяглість має бути нині продовжена, традицію треба відновити і використати, реформуючи правову сферу нинішньої України [4; 5; 8; 21].

Почуття власної гідності є основоположною умовою забезпечення і реалізації невід'ємних прав людини, адже, чим більше воно розвинене, тим гострішою є реакція людини на образ цього почуття, тим активніше вона стає на захист своїх прав [17, с.с. 310–316]. В українській правовій традиції принцип поваги до людської гідності культивується від часів «Руської правди». Особливо помітною стає в правовому бутті українців ця цінність в епоху першого українського Відродження. Цей принцип знаходить свій розвиток в Козацьку епоху, в часи нашої колоніальної історії тощо. Яким актуальним цей морально-правовий смисл є нині, в Україні, яка так і не змогла за понад три десятиліття незалежності реально ствердити таку цінність як

людина з її життям, гідністю і честю, з її правами та свободами!

Провідною цінністю і смислом права була в українців завжди автономія громадянина, яка, як вважає Ю.В. Кушаков, перш за все, полягає в тому, щоб кожен був сам собі паном і, отже, мав яку-небудь власність і насамперед був «власником себе самого» й не служив (у власному розумінні слова) нікому, крім суспільства [18, с.с. 143–144]. Автономія людини – передумова її реальної правосуб'єктності, тобто, це і цінність, і правовий смисл, бо поза нею неможливе вільне волевиявлення людини. Про сильну автономну людину-особистість, яку треба масово творити в суспільстві, тим самим трансформуючи населення в націю, в народ, який визволить себе від колоніалізму, писали Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, Б. Кістяківський, М. Міхновський, Д. Донцов та інші наші мислителі. Але сучасна Україна не подолала поки що васально – сеньйоральної залежності людини від людини, що є ознакою середньовічного суспільства. Очевидно, що ця проблема вимагає нині свого вирішення.

Висновки та пропозиції. Узагальнюючи, можна наголосити на наступному: смислова правотворчість не може бути другорядною проблемою для науковців-правників і для практиків, оскільки від її реального втілення залежить і здійснення невідчужуваних прав людини, і захист їх від масових порушень, і створення незалежного суду, і загалом національна безпека держави. Смисли права мають бути узгоджені зі структурами суспільного буття, оскільки нехтування цією узгодженістю є шляхом в авторитаризм, тоталітаризм тощо. Враховування і використання смислів і цінностей національної правової традиції в правовому реформуванні є нині вимогою часу.

Список використаної літератури:

1. Багрій Ю. Морально-етичний вимір української правової традиції Козацької епохи. *Галицькі студії. Юридичні науки*. № 6. 2024. С. 11–19.
2. Братасюк М. та ін. Сучасний українець як соціальний тип людини та «політика скривдженості» (Ф.Фукуяма). *Юридичний науковий електронний журнал ЗНУ*. 2022. № 12. С. 518–521.
3. Градова В. Ідея верховенства права в українській правовій традиції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2012. 248 с.
4. Захарченко П.П. Історія українського права. [Текст] : навч. посіб. Київ : ВД «Освіта України», 2019. 436 с.

5. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). Львів : Світ, 2009. С. 87.
6. Мірошниченко М.І., Мірошниченко В.І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. К. : Атіка. 2001. 223 с.
7. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії. Онтологія людини. Київ : Абрис, 1995. Вступ до філософії: Онтологія людини | Владислав Нестеренко (nesterenko.rv.ua)
8. Павлов С. С. Про визначення традиції права України. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць* / редкол.: С. В. Ківалов та ін.; О.: Юрид. л-ра, 2009. Вип. 45. С. 86–95.
9. Попадинець Г.О. Український світоглядно-філософський гуманізм як засада розвитку української правової культури : дис. ...канд. філос. наук : спец. 12.00.12. К., 2008. 196 с.
10. Шевченко О.О., Вовк О.Й., Капелюшний В.П. та ін.. Історія українського права / За ред. О.О. Шевченка. Київ : Олан, 2001. 214 с.
11. Шевцова А. Співвідношення права та закону в українській правовій традиції модерної доби. *Правничий часопис Університету «КРОК»*. Вип. 36–37 2019.
12. Проценко І.П. Право як феномен культури: філософсько-історичний аналіз. *Проблеми філософії права: Міжнародний часопис*. Т.III. № 1-2. К. Чернівці : Рута, 2005. С. 338–350.
13. Принцип визнання як необхідна засада становлення людини-особистості як суб'єкта права *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 1. С. 22–29.
14. Алексієвич. Час секонд-хенд. Київ : Дух і літера. 2020. 464 с.
15. Пролєєв С.В. Криза ідентичностей в глобальному світі та ідея Європи. Діалог і порозуміння для європейської та світової спільнот (Із залученням творчого досвіду Львівсько-Варшавської школи) / За заг. ред. проф. А. Карася. Львів, 2017. 216 с. С. 4.
16. Bratasiuk M. Neo-Orvellism as a threat to global democracy. *Academia Polonia*. Т. 64, № 3/2024 (eng.) URL: <http://pnap.ap.edu.pl/index.php/pnap/issue/view/71>
17. Бордун Н. Антропологічні та соціокультурні засади захисту прав людини *Публічне право*. 2012. № 2. С. 310–316.
18. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 572 с. С. 143–144.
19. Братасюк М.Г. Homo sovieticus як соціальний тип людини (за ... URL: <http://publications.lnu.edu.ua/article/download>
20. Веклич В.О. Норми права та норми моралі за сучасних умов: потенціал для розвитку або деградації. *Публічне та приватне право*. № 5. Т. 1. 2019. С. 16–21.
21. Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики / М.Г. Патей-Братасюк, В.Д. Гвоздецький, О.Г. Мурашин та ін. ; за заг. ред. М.Г. Патей-Братасюк: монографія. К. : Видавництво Європейського університету, 2010. 536 с.
22. Братасюк М. Деюридизація суспільних відносин як руйнація смислового поля права. Здобутки кафедри теорії держави та права НАВС. М-ли семінару 26 березня 2021 р. м. Київ, 2021. С. 76–79.

Bratasiuk M. H., Bratasiuk V. M. The meaningful continuity of the national legal tradition as a pressing issue of contemporary Ukraine

The article highlights the problem of meaning-making in the legal sphere. It emphasizes that Ukraine's European choice, the necessity of establishing democratic principles of life, and the formation of a national legal reality make legal meaning-making far from a secondary issue. It stresses the humanitarian function of legal meaning-making, driven by the humanitarian essence of legal meanings, which are simultaneously the values of law.

Accentuated the necessity of aligning the meanings of law with the structures of social existence, as their misalignment can lead to a disbalance of interests of the subjects of law, the destruction of legal relations, and even a threat to the national security of the state. The article presents the idea that modern legal meaning-making should be based on the achievements of the national legal tradition, the core of which is the meanings and values developed by all generations of Ukrainians throughout their legal development. It is shown that the legal meaning-making of Ukrainians, accumulated in their national legal tradition, is substantively rich, multifaceted, organized, structured, and continuous, which has ensured the continuity of the legal tradition.

In different periods of national history, starting from the princely era, Ukrainians developed fundamental legal meanings such as: respect for the person, their life, dignity, honor, natural rights to freedom, fair treatment towards oneself from others, legal equality in freedom, justice, the principle of legal order in human existence, the principle of goodness, the principle of good faith, mercy, mutual understanding, the principle of inalienability of natural rights, truthfulness as the meaning of law, the principle of court openness, court authority, decentralization of justice, etc.

A feature of the national legal tradition is that the meanings and values of law are at the same time the meanings and values of a moral and ethical nature, that is, law is legalized morality. It is emphasized that special attention should be paid to the principle of unity of law and moral-ethical dimension in the process of legal reform.

Key words: *meanings and values of law, meaning-making, national legal tradition, phenomenon of legal morality, natural rights, principles of law.*